

کولتووری شارنشینی له شارهکانی روژههلات

جنیفر سکیرس

مندى اقرأ الثقافى

www.igra.ahlanontada.com

وهرگيرانى: شهلا وهلى جهبار

کولتووری شارنشینى له شاره‌کانى رۆژه‌لات

خستنه‌رووی رۆوبه‌ری ناوده‌وی خانوو

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

جنيٲهر سڪيرس

ڪولتووري شارنشينى له شاره ڪانى رۆژهه لآت

خستنه رووى رووبهري ناوه وهى خانوو

ومرگيرانى له عمره بيبه وه

شههلا وهى جهبار

مه رليتر- ٲ٠١ٲ

پیشکشه شه به (نادیه)ی خوشکم، که هیچ
وشه یه ک ناتوانیت گزارشت له گوره یی و
لیبوردیه یی ئه و بکن.

پیرست

- ۷..... پېشه‌کی وەرگېړی کوردی
- ۱۱..... پېشه‌کی وەرگېړی عەرەبی
- ۶۷..... پېشه‌کی
- ۷۱..... بەشی یەگەم: شار
- ۹۷..... بەشی دووهم: خانوو
- ۱۱۹..... بەشی سێ یەم: شوینی نیشته‌جیوون
- ۱۵۱..... بەشی چوارەم: ژبانی خێزانی
- ۱۷۵..... بەشی پینجەم: ژبانی کۆمەڵایەتی خەلک
- ۱۹۴..... بیبلۆگرافیا
- ۱۹۷..... باشکۆی وینەیی

پيشه‌کى وەرگىڤرى كوردى

له كتيبيكى قه‌بارده بچووكى پىنكها‌توو له پىنچ به‌ش و پاشكوپه‌كى وىنه‌پى ناوازه‌دا، ده‌توانرئيت له ديدگايه‌كى تره‌وه ميژووى هه‌ندىك له كو‌مه‌لگه روژه‌ه‌لا‌تپيه‌كان بچوئيرتته‌وه، جياواز له‌وه‌ى له‌گه‌لى راهاتووين. به‌شه يه‌ك به‌دواى يه‌كه‌كانى ئەم كتيبە بانگه‌شه‌يه‌كه بو‌ئ‌ه‌وه‌ى به‌ سو‌راخى ناسينى نه‌و جياكارپان‌ه‌وه‌ بين كه ژيانى روژانه‌ى ناو مال، كو‌شك و ته‌لارى شاره به‌ناوبانگه‌كانى توركي‌ا، ميسر و ئيران هه‌يانه، كه به‌ گشتى سىحر و جوانپيه‌كى بى وىنه‌ى به‌ هه‌ريه‌ك له شاره‌كانى (ئه‌سته‌نبول، قاهره و تاران) به‌خشيوه.

له كتيبى (كولتوورى شارنشىنى له شاره‌كانى روژه‌ه‌لا‌ت)، خانمه نووسەر سه‌ره‌تا لايه‌نه گشتپيه‌كان باسده‌كات، دواتر وورده‌وورده ده‌پرژئته سه‌ر لايه‌نه تايه‌تپيه‌كانى نه‌و ژيانى كه شاره‌كانى روژه‌ه‌لا‌ت له ماوه‌ى نيوان سه‌ده‌ى شازده‌و هه‌ژده‌ى زاپه‌نيدا تپيدا ژياون، نه‌و‌يش به‌م جو‌ره‌يه: شار، خانوو، شوئنى نيشته‌جيبوون، ژيانى خيژانى، ژيانى كو‌مه‌لايه‌تى و گشتى. خانمه نووسەر له ريگه‌ى خستنه‌رووى لايه‌نه گشتپيه‌كانى ژيانى كو‌مه‌لايه‌تى دانىشتوان، به‌تايه‌تپيش ژيانى روژانه‌ى چينى ناوه‌ند و بالاي ئەسته‌نبول، قاهره و چه‌ند شارىكى گه‌وره‌ى ئيران، هه‌ولده‌دات وىنه‌ى ژيان، چۆنپه‌تى په‌يوه‌نديه‌كو‌مه‌لايه‌تى و خزماپه‌تى و ميواندارى، ريو‌رهم و سرووته‌كانمان به‌ وشه و جارچاره‌ش به‌ وىنه‌ى فو‌توگرافى، بئىتته‌ زه‌ينمان. به‌شه يه‌ك به‌دواى يه‌كه‌كانى ئەم كتيبە روئپايه‌كى گشتيمان له‌سه‌ر نه‌و شاره كو‌نانه‌ پى ده‌دات، كه تپكه‌لاوييه‌كه له هه‌ولدان بو‌ خوشگوزهرانى و گرنگيدان به‌ جلوپه‌رگ، خواردن و خواردنه‌وه‌و شوئنى نيشته‌جيبوون، له هه‌مانكاتيشدا پابه‌ندبوون به‌ رو‌حى فپركردن و به‌ها ئيسلامپيه‌كان. هه‌ر بو‌يه‌شه تپپينى ده‌كرئت له‌و كو‌مه‌لگه‌پانهدا پيداگريپه‌كى زور له‌سه‌ر جياكردنه‌وه‌ى فه‌زاي گشتى له فه‌زاي تايه‌ت، واته جياكردنه‌وه‌ى ديوه‌خان كه تايه‌ته به‌ پساوان و پيشوازيكردن له ميوانه‌ پياوه‌كانيان و رايكردنى نيشوكاره‌كانيان، له‌وه‌ به‌شه‌ى كه تايه‌ته به‌ نه‌ندامانى خيژان (ژن، مال و مندال، ميوانه ژنه‌كانيان) ده‌كرئت.

ژیانی کۆمه‌لایه‌تی له نێو شه‌قامانه‌دا که خزمه‌تگوزاری، بازارو بازرگانی تێدایه، به‌رپۆه ده‌چیت، که‌چی ژییانی تایبه‌تی له نێو مائه‌کان و له چوارچێوه‌ی هه‌وش و ژووره‌ به‌رژینداره‌کاندا، که به‌رواله‌ت ساده‌ له ناوه‌هه‌ش رازاوه، شاردراره‌ته‌وه. ئینجا له رێگه‌ی په‌یوه‌ندی نێوان ناوه‌وه و ده‌ره‌وه، هه‌روه‌ها روونکردنه‌وه‌ی شیوازی ریک‌خستنی خزمه‌تگوزاریه‌کانی ناو شار و ده‌ک ئاوو ئاوه‌پۆ، دامه‌زراوه‌ گشتیه‌کان و به‌شی به‌رگری له ئه‌سته‌نبول و تاران، شه‌وا خانه‌ نووسه‌ر به‌ شیوه‌یه‌کی زۆر سه‌رسامانه‌ گوزارشت له تایبه‌ته‌ندییه‌کانی بیناسازی له‌ شاره‌کانی رۆژه‌لات ده‌کات. پاشان ده‌چیته‌ سه‌ر باسکردنی دابه‌شکردنی فه‌زای تایبه‌ت، هه‌وش، به‌شی تایبه‌ت به‌ پیاوان و به‌شی ژنان له‌ گه‌ل شوینی خزمه‌تکاره‌کان له‌ نێو مائه‌دا.

وه‌سفکردنیکی ووردی فه‌زای ناوه‌وه‌ به‌ بێ هه‌له‌سته‌کردن و باسکردن له‌ که‌له‌په‌لی به‌کارهاتوو له‌ ناو مائه‌ کامل ناییت. که‌له‌په‌له‌کانی ناو مائه‌ هه‌روه‌ک دیزاینی بیناسازی فاکته‌ریکی بنچینه‌یه‌ بۆ مسۆگه‌ری به‌کارهێنانیکی گونجایی فه‌زای ناوه‌وه، هه‌روه‌ها بۆ ده‌سته‌به‌رکردنی ده‌رووبه‌ریکی تایبه‌تی بۆ ژییانی شه‌ندامانی خێزان.

ناو مائه‌ی رۆژه‌لاتی جیاواز له‌ گه‌ل ناو مائه‌ی رۆژئاوایی که‌له‌په‌لی نه‌گوازراوه‌یان ته‌نیا بریتیبوو له‌و تاق و سه‌کۆیانه‌ی که‌ به‌ده‌وری دیوه‌خانه‌کاندا بۆ شوینی که‌ل و په‌لی رازاندنه‌وه، پێخه‌ف و بۆ دانیشتن ناماده‌کراوون، پێکده‌هات. واته‌ میزێ ناخواردن، قه‌ره‌ویله‌ی نووستن و شوینی جلوبورگ هه‌لگرتنیان نه‌بووه، که‌ نه‌مه‌ش بۆ رۆژئاواییه‌کان شتیکی سه‌رسوپه‌ینه‌ریوو.

له‌و به‌شه‌دا که‌ تایبه‌ته‌ به‌ ژییانی خێزانی، خانه‌ نووسه‌ر شیکردنه‌وه‌یه‌ک بۆ شه‌و سروشته‌ ئالۆزه‌ی ژییانی خێزانی مائه‌ ده‌وله‌مه‌نده‌کان و چینه‌ بالا‌کانی کۆمه‌لگه‌ی رۆژه‌لاتی ده‌کات. شه‌م ژیانه‌ به‌شیوه‌یه‌کی نه‌ریتی له‌ تۆرپیک په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی و ژنو ژنخوازی و نه‌رکه‌کانیان به‌رامبه‌ر شه‌وانی تر پێکهاتوو، بۆیه‌ شه‌م جوژه‌ خێزانانه‌ پتویستییان به‌ شوینیکی نیشه‌ته‌جیبوونی

گهوره ههيه تاوه كو بتوانيت هه موو نه دماماني له خوځگریت و به شيوه يه كي كارا وه زيفه كاني نه جاميدات. بونيادي خيزان نهرمونيانيه كي هه يه كه واده كات كه سي تری وهك كوپه مام، نه دمامي بيته ژن يا ته لاقدرارو، له خوځ بگریت، چونكه خيزخوازي له كومه لگه ي روژه ه لاتي دا نه ركيكي كومه لايه تي و نايييه، نه مه له گه ل ره چاوكردني جيا كرده وي به شي تاييه تي له به شي گشتي.

له به شه كاني تری نه م كتيبه دا خانم نووسر به شيوه يه كي خيرا به ره و ده رختني جوړي جلوسه رگ، رهنگي به كارها تورو، خواردن و خوار د نه وه ده چيت. هه روه ها خستنه پروي رووكاري ژياني روژانه و چوځيه تي مامه له كردني خه لكی روژه ه لاتي له گه ل تيپه ريني ساته كاني ژياني تاك وهك له دا يكيبون، سونه تكدردن، هاوسه رگيري و مردن، كه تيپدا جهخت له سر نه پني نهو تيكه له سحريه ي، ژياني نه م كومه لگه يانه هه يانه، ده كات. له كو تاييشدا كتيبه كه به پاشكويه كي و پنه يه كي بریتيه له (۸۴) ويته ي زور جوان و چيژ به خشي رهنگا وره ننگ و ره شوپي، كو تايي دي ت.

له بهر شه وي له و ماوه زه مه نييه ي خانم نووسر ده ست به خستنه پرو و شي كرده وه كاني خو ي ده كات، نه وا كورستان له نيوان نيما ترا تيره تي عوسماني له لايه ك و سه فوي له لايه كي تره وه، دابه شكرابوو، بويه پيمان وايه كولتووري شاره توركی و نيترانيه كان كاريگه ريه كي زوريان له سر تاكي كوردي دروست كرده وه و نه جام نهو ناوچانه ي كه وتونه ته ژر ده سه لاتي عوسمانيه وه جوړيك له كولتووري توركيبان به سه ردا زاله، له به رامبه ريشدا پارچه كاني ژير ده ستي سه فويه كان كولتووري نيتراني به سه رياندا بالي كيشاوه. بويه پيمان وايه نه گه ر نه م كتيبه بو تاكي روژناو ايي و تاكي عه ربه ي گرنه گه، نه وا بو نيتمه ي كورديش بي شك بايه خي خو ي هه يه. له لايه كي تريشه وه ناسيني نهو كولتووره ي كه رهنگه روژيك له روژان به سه ر باو ياپرا ماندا زالبوه تامو چيژوو گرنگي خو ي هه يه، كه واده كات هيچ نه بيت له ريگه ي كولتووري زالبوه بتوانين شتيك له كولتووري خومان هه لنيجين، ئاليره دا دهرده كه وي ت، كه خو يندنه وه ي كتيبيكي دانسقي وهك نه مه ي له به رده ستدايه چ مانايه ك ده به خشي ت.

ئەم كىتەبى لەبەر دەستدايە لە سالى ۲۰۰۳ چاپى دووھەمى بە زمانى ئىنگلىزى بلاوكرادەتەو، ئەگەرچى زۆر درەنگ چاپە ئىنگلىزىيەكەم بە دەست گەيشت، بەلام بە سەرغەدان لە كىتەبەكە بە زمانى ئىنگلىزى بۆم دەرکەوت كە وەرگىپى عەرەبى ھەموو شتىكى ئەم كىتەبى بۆ زمانى عەرەبى وەرئەگىراو، بەجۆرىك خانە نووسەر لەم كىتەبەيدا باس لە ژيانى كۆمەلايەتى ولاتانى ترى وەك ليتوانيا و ئەرمينيا و ھەندى ولاتى ترى ئەو ناوچەيەش دەكات، كە ئەمانە لە چاپە عەرەبىيەكەدا نە بە وئەنە نە بە باسکردن، ئاماژەيان پى نەكراو.

لە كۆتاييدا بەو ھىوايەى خوئەرى كوردىش بتوانىت بەو كۆلتوورانەى كە لە ولاتە دراوسىكانى ھەبوو ھەيە، ئاشنايىت.

كورتەيەك لەسەر ژيانى خانە نووسەر(جنىفەر سكىرس)

لە مۆزەخانەى پاشايى سىكۆتلەندى سەرپەرشتى بەشى رۆژھەلات و ھند بوو. جگە لەم كىتەبى كە لەبەر دەستدايە، سالى ۱۹۸۱ كىتەبى (جلوبەرگ لە رۆژھەلات) Middle Eastern Costume. NMS Publishing Limited: 1981) ى بلاوكرادەتەو.

سالى ۱۹۹۵ كىتەبى (جلوبەرگى ژنان لە رۆژھەلاتى ناوہراست و خواروو) Women's Costume of the Near and Middle East. Publisher: Routledge; New Ed edition. 2003) ى بلاوكرادەتەو.

سكىرس ماوہ ماوہ و بەشىوہيەكى بەردەوام چەندىن پىشانگى تايبەت بە كۆلتوورى رۆژھەلاتى ناوہراست بۆ مۆزەخانەى سىكۆتلەندى نىو دەولەتى رىكدەخات. بەشىوہيەكى سەرکيشانە باكوورى ئەفريقيە و رۆژھەلاتى ناوہراست- ئىران، توركيا، ولاتانى كەنداوى عەرەبى، مىسر، مۆريتانيا و تونس گەراو. ئىستا وانەبىزى فەخرىيە لە كۆلېزى (Duncan of Jordonston) سەر بە زانكۆى (Dundee) لە بەریتانيا.

پیشہ کی وہرگی پری عہرہ بی

جوانی بہ شیک کی رۆژانہ ی ژان بو

لہم کتیبہ دا جنیفہر سکیٹرس و ہسفی ژیان ی رۆژانہ ی کۆمہ لگہ ی
ئیسلامی لہ کۆتایی سہدہ کانی ناوہ راست و سہرہ تای سہدہ ی نو ی و لہ
ماوہ ی نیوان سہدہ ی ۱۶ تا سہدہ ی ۱۷ ی زاینی، دہ کات. واتہ لہ نیوان
چلہ پۆہ ی گہ شہ سہ نندی کولتووری نہم کۆمہ لگہ یانہ و سہرہ تای ہاتن و لہ
ناوچوونی نہم کولتوورہ لہ گہ ل زیاد بوونی کاریگہری ہزری و ہونہری
نہ ورو پیدا. جیہانی ئیسلامی لہ وسہرہ دہ مہ دا بہ سہر س ی ئیمپراتوریہ تی
زہ بہ لاحدا دابہ شکر ابو، ہر یمہ کانی رۆژہ لآت لہ نیمچہ کیشوہری ہیندی
کہ و تبوہ ژیر نفوزی دہ سہ لآنداری مہ غولہ موسولمانہ کان، بہ لآم ولاتی فارس
بنہ مالہ ی سہ فہوی و پاشان قاچاری فہرمانرہ و اییان دہ کرد، لہ کاتیکدا
ہر یمہ کانی باکور لہ تورکیا و چہند بہ شیک کی نہ ورو پای رۆژہ لآت و یژنان،
ہر وہا دہ ورو بہری دہریای ناوہ راست و نیمچہ دورگہ ی عہرہ بی لہ جیہانی
عہرہ پیدا ہہ مووی کہ و تبوہ ژیر کۆنترۆلی خہ لافہ تی عوسمانیہ وہ. نہ و
بارودۆخہ جیگہرہ ی جیہانی ئیسلامی ژیر دہ سہ لآتی نہم ئیمپراتوریہ تانہ بۆ
بہردہ و امبوونی نہریتہ ہونہری و کولتووریہ بۆ ماوہ ییہ کانی سہدہ کانی
ناوہ راستی ئیسلام، یارمہ تی دہ ربوون.

لہ گہ ل نہوہ ی نہم کتیبہ بۆ خوینہری رۆژناوایی نووسراوہ و ہک چۆن
نووسہر ناماژہ ی پیکردوہ، کہ ہوئیکہ بۆ پروونکردنہ وہ ی نامانج لہ
نمایشکردنی کارہ ہونہریہ ئیسلامیہ کان لہ مۆزہ خانہ ی سکۆتلہ ندای
نہ تہ وہی، نہ وا ئیمہ پیمان وایہ بۆ خوینہری ئیمہ ش گرنگی خۆی ہدیہ.

سەبارەت بەزۆرئىكمان ئەم كىتئىبە وئىنەيەكى خۆشئىبەخش و لەھەمان كات ناخۆشمان دەخاتە پىش چاۋ كە ئىمە لەو ژيانەدا پىش ئەوئى ئەو گۆرئانە خىرايانەى كە لە نىوئى سەدەى پابردودا بەسەرمانداھاتوئە، ژياوئىن. ھەرئوھە ھەندئى لەوشتانەى كە خافە نووسەر لەبارەى ژيانى رۆژانە لە كۆتائىسەكانى سەدەى ناوئەرئاستوو سەرئەتاكانى سەدەى نوئى وەسفىانئەكات، تائىستاش واقىئەئىكى رۆژانەى چەندىن گوندى دوردەست، بەجۆرئىك بەشئىكى گەورە لە گەلانى عەرەبىلەھەمان بارودۆخى ژيانى ئەم كۆمەلگەيانەدا دەژئىن.

بەلام ئەم وئىنەيە رۆژ بەرۆژو بەشئىوئەيەكى زۆر خىرا لەگەل بلاوئوئەوئى خويئندى نوئى و دەزگاكانى راگەيانئىن و پەيوئەندى ھاوچەرخ وون دەبىت. سەبارەت بە ئىمە زۆر گرنگە لايەنەكانى ژيانى رۆژانەى ئەم شارانە بە دۆكئومىنت بەكەئىن، ئەو رووكارانەى كە پىمان وايە شتى ناسايئىن و رۆژانە تاكى رۆژھەلئاتى چەندىن بارەيان دەكاتوئە ولەلای ھەموو كەسئى زانراون و پئوئىستىيان بە باسكردن نىيە، ھەندئىك لەم رووكارانەى ژيان بەلاوئە نراون وبەشئىكى دىكەشيان خەرىكئىن لە ناودەچن و، نامانچ وبوونى ئەو كولتورە تەنھا لەلای كەمىنەيەكى بەسالأچوو و كەسئى ئەكادىمى و توئژەران زانباريان لەسەرماوئە. ھەرئوھە گرنگى ئەم بە دىكۆمىنتكردنە تەنھا لە تۆماركردنى سەرچاوئى شوناسى كولتورئىدانئىيە، بەلكو گرنگىكەى لە پاراستنى مئژووئى گەشەسەندنى ئەم جۆرە جىاوازىيە كولتورئىيانەشدايە. تۆماركردن و بەدىكۆمىنتكردن ھەردوو كىيان ھەنگاوئى سەرەكئىنلە بەرامبەر ھەر ھەولئدانئىك بۆ پاراستنى جىاوازى كولتورئى ئەو شارانە كەرپوبەپروئى ھەرئەشەى لەناوچوونى رەسەنايەتى خۆيان لە بەرامبەر كولتورئى ھاوچەرخ دەبئەئوئە، ئەمەش ھەنگاوئىكى بئىچىنەيە بۆ دامەزرانئى بئىكەيەكى مەعريفى نوئى بۆ ھەر ھزرىكى ھاوچەرخ كە ھەزەكات تىئورئىكى نوئى بۆ شوناسئىكى كولتورئى عەرەبى ھاوچەرخ پىشكەش بكات.

چوارچیوهی گشتی ژبانی شارنشینى له شارهکانى رۆژه‌لات

له بهشی یه کهمدا خانه نووسەر ده‌روازه‌یه‌ک له‌باره‌ی ژبانی شارنشینى، به‌کیشانى چوارچیوهیه‌کی گشتی ژبانکردن له شارهکانى رۆژه‌لاتى ناوه‌پاست له‌ماوه‌ی نیوان سده‌ی ۱۶ و ۱۹ ده‌کاته‌وه. خانه نووسەر به‌شیه‌یه‌کی خیرا به‌سەر سروشتی جوگرافی و جیوازییه هه‌ریمییه‌کاندا ده‌پرژیت، وه‌سفه‌کانى له‌سەر سۆ گه‌وره شار چرده‌کاته‌وه نه‌وانیشقاھیره، نه‌سته‌نبول و تارانن. خانه نووسەر هه‌ولده‌دات بارودۆخى جوگرافی ئەم شارانه، هه‌روه‌ها زۆر به‌کورتى باسی گه‌شه‌سەندنى میژووبی ئەم شاره دیرینه، که ره‌گورپیشه‌ی دروستبوونیان بۆ پیش نیسلام ده‌گه‌پرته‌وه، بکات، هه‌روه‌ها چۆنیه‌تی په‌ره‌سەندن و گه‌شه‌سەندنى له‌گه‌ل هاتنو بلا‌بوونه‌وه‌ی نیسلام و پیشکه‌وتنى ئەم هه‌ریمانه له‌رووی بازرگانیه‌وه بچاته روو. پاشان باسی بارودۆخى ژبانی رۆژه‌لات له‌چوارچیوهی گشتی شار له‌رووی شوپن و هه‌بوونی ناو و ناوه‌دانیه‌کانى ده‌ووروبه‌رى شار و بازارو به‌ره‌م و ئەو چاکسازیه‌ نوێانه‌ی له‌ شپوه هه‌ندى وه‌زیفه‌ی شاره‌کان نه‌نجامدراون، ده‌کات. خانه نووسەر ناماژه به‌ پۆلى نیسلام له‌ پیناسی گشتی و تاییه‌تی بۆ شار، هه‌روه‌ها پلانى ریکخستنى ئەم شارانه^(۱) ئینجا دامه‌زراوه خزمه‌تگوزارییه گشتیه‌کانى ئەم شارانه، وه‌ک مزگوت، بازار، رینگاوبان و هه‌مام و په‌یه‌ه‌ندی ئەمانه به‌ دیزاینى گشتی شارو سیستهمى ژبان به‌سەربردن تیدا ده‌کات.

به‌لام خانه نووسەر باسیکی تیرو ته‌سه‌ل له‌باره‌ی توێژه‌کانى کۆمه‌لگه‌ی ئەم شارانه ناخاته روو، له‌گه‌ل ئەوه‌شدا زانیاری ناماری ته‌واوو وورد له‌باره‌ی ئەم ماوه زه‌مه‌نییه به‌ده‌سته‌وه‌نییه، ئەوه‌یشی له‌به‌ر ده‌ستماندایه بریتیه‌یه له‌دابه‌شکردنیکی گشتی گروپه‌ نه‌تنی و مه‌زه‌به‌یه‌کان. دانیشتوانی ئەم شارانه تیکه‌لێک له‌ ره‌گه‌زی فارسی، عه‌ره‌بى و تورکی

بوون. که زۆرینه‌یان ئیسلام بوون و کریستیان و جولەکیان له‌ناو دا هه‌بوون. گه‌ڕیده‌ی ئەلمانی (کارستن نیبۆر) (۱۷۳۳-۱۸۱۵) - شانشینى دانیمارک له‌ میانەى شاندىک له‌ نیوه‌ی دووه‌مى سه‌ده‌ی ۱۸. واته‌ له‌ نیوان سالانى (۱۷۶۱-۱۷۶۷) بۆ رۆژه‌لاتى ناردبوو- له‌ کتیبه‌که‌یدا (گه‌شتیک بۆ میسر ۱۷۶۱-۱۷۶۲) باس له‌ سه‌ختى سه‌رژمیرکردنى دانىشتوان له‌م شارانه‌دا ده‌کات و ده‌لیت: له‌ توانای مرۆفدانیه‌ شتیکی ووردوته‌واو سه‌باره‌ت به‌ ژماره‌ی دانىشتوانى شاره‌کانى رۆژه‌لات بزانیته‌، چونکه‌ ولاتانى رۆژه‌لات هه‌شتا تۆمارى رۆژى له‌دايکبوون و مردنیان ناماده‌ نه‌کردوه‌، بۆیه‌ گه‌ڕیده‌ گه‌رییه‌وێت له‌م روه‌وه‌ به‌ووردی سه‌رژمیریان بزانیته‌، ئەوا دواى ديارىکردنى روه‌برى شار دلنیا ده‌بن له‌وه‌ی هه‌موو ئەو روه‌برانه‌ خه‌لکی له‌سه‌ر ده‌ژیت...^(۲)

ته‌نها لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی تیروته‌سه‌ل که له‌م سه‌رده‌مه‌دا ناسرابیته‌، ئەویش به‌یه‌کێ له‌ گرنگترین ئەو سه‌رچاوانه‌ داده‌نریته‌ که باس له‌ ره‌وش و داب و نه‌ریتی چینه‌ جیاوازه‌کانى ئەم کۆمه‌لگه‌یانه‌ ده‌کات، ئەویش ئەو لیکۆلینه‌وه‌یه‌یه‌ که زانا فه‌ره‌نسیه‌کان له‌ کاتى داگیرکردنى میسر له‌لایه‌ن فه‌ره‌نسیه‌کان له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی (۱۸) و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی (۱۹)^(۳) ئەنجامیانداوه‌، ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه‌ بۆیه‌که‌م جار چوارچێوه‌یه‌کی نوێی بۆ سه‌رژمیریکردنى دانىشتوان له‌ هه‌ریه‌ک له‌ شاره‌کانى رۆژه‌لاتى ناوه‌راسته‌ خسته‌ روه‌و. له‌ گه‌ڵ ئەوه‌ی سه‌رژمیرییه‌که‌ به‌و مانایه‌ی ئیستای به‌تایبه‌تى له‌و روه‌وه‌ که باسی هه‌یچ پێوه‌ریکی به‌کارهاتوو بۆ پێوانه‌کردنى ژماره‌ی دانىشتوان ناکات، زۆر وورد نه‌بوو، به‌لام بۆ ئەوه‌ی بێرۆکه‌یه‌کی گشتى له‌ باره‌ی توێژه‌کانى کۆمه‌لگه‌ی شاره‌ ئیسلامیه‌کان بچاته‌ روه‌و، یارمه‌تى ده‌ره‌. کۆمه‌لگه‌ی میسرى له‌ سه‌ره‌تای داگیرکردنى له‌لایه‌ن فه‌ره‌نساوه‌ له‌ چینی جیاوازی ته‌نى، ئاینی و پېشه‌ی پێکده‌هات. زانایانى فه‌ره‌نسى

سەرژمىرىيى دانىشتوانى قاھىرەيان لە سالى ۱۷۹۸ تەنھا بۆ پىنگەبىشتوانى بە نىزىكەي ۳۰۰ ھەزار كەس دانا و، بەسەر چەند تويژىكى جياواز لەسەر قوچەكى كۆمەلگەي قاھىرە لەسەرەتاي سەدەي ۱۹ دابەشەبن. ئەم قوچەكە لە چىنىكى بەرفراوانى كورپان پىنگەتووە ئەوانەي كارى ناست نزميان دەكرد وەك (سواس) خزمەتكار، ئاوگىر، كۆلھەلگرو كرېكار، كۆي گشتى ئەمانە بە پىي بۆچوونى فەرەنسىەكان يەكسان بوو بە ۴۵ ھەزار كەس. واتە رىژەي ۴۵% ي كۆمەلگەيان پىنگەھىنا، دواي ئەمان دروستكارو ئەوانەي كارى دەستى ئەنجام دەدەن، ژمارەيان نىزىكەي ۲۵ ھەزار كەس دەبوو. واتە بەرژە ۲۵% ي كۆمەلگەي قاھىرەيان پىنگەھىنا، پاشان مەمالىكەكان دىن كە ئەمانە پاشاوەي چىنى فەرمانرەوا بوون و دواي ھاتنى عوسانىەكان لەناوچوون كە رىژەيان ۱۵% بوو. پاشان چىنى خاوەن زەوي و زارەكانن كە نىزىكەي ۶ ھەزار كەس دەبوون. واتە بەرژەي ۶% . لە كۆتايىشدا بازىرگەنەكان دىن كە ۴ ھەزارن. واتە رىژەي ۴% يان پىنگەھىنا، ئەمانە دواي فرۆشتنى بەرھەمەكانيان دووبارە بۆ شوپىنى نىشتەجىبوونيان لە قوستەنتىنيە، ئەزمىر، بەغدا، ھەلب، جەدە و يەنئەبەع دەگەرئەو. بەلام سەبارەت بە ژمارەي ژنان، ئەوا بە ۱۲۶ ھەزار كەس مەزەندە كراون و، ژمارەي مندالان بە نىزىكەي ۳۰۰ ھەزار كەس ھەژماركراون. ئەم شارانە پىشترو نىستاش بە جەنجالترين شار لە پروي دانىشتوانەو ھەسبەدەكرىن، ھەروەھا لە ھەموو شارەكانى دىكەي جىھان لە پروي فرەرەگەزى و ئايىنەو زۆر رەنگ و جياوازترن، چونكە ئەم شوپىنانە پايتەختى كۆنن و ناوھندى چالاكى بازىرگانى بوون. بازىرگانى ئاورىشم و داودەرمانى بۆندار ئاسيا بە رۆژئاواو دەبەستىتەو. ھەروەھا سەرژمىرى خەلكى ناموسلمان لە شارە ئىسلامىەكاندا لە شارىكەو بە يەككى دى جياواز بوو و بەپىي سروشى مېژوويى شارەكان دەگۆران، بەلام ئەم تويژانە

له گهل دهسته موسلمانه کانی دیکه به ناشتیانه دهژیان و زور جار له بواری کارگتیری و فهرومانپه واییدا به شداریان ده کرد و ژماره یه کیان له کاره دهسته کان کاریان ده کرد. ههروهه لهو پیشانهی که له باوو باپیرانیان مابووه و بوو بوو به نهریتیک و ههمیشه پارێزگاریان له نهینی پیشه کیان ده کرد تا سه ره تا کانی سه دهی ۲۰ له سه ری بهرده وام بوونه.

بو نمونه ده توانریت ههست بهو فره رهنگیه په گه زیه و، ژماره ی نهوانه ی ده که ونه نیو تویره ناموسلمانه کان له قوسه نتینیه بکریت - له ژیر سایه ی ده سه لاتی موسلمانه سونه کان- بو نمونه له ژماره ی کلێسه ی کریستیانه کان و په رستگای جوله که کان له چاریکی کوتایی سه دهی ۱۸ تیینی ده کریت.

"... تا نه مرۆ یۆزانیه کان ۲۳ کلێسایان هه یه و، نه مره نه کانیش ۳ کلێسا. سه رباری نهو کلێسایانه ی که له قوسه نتینیه هه یانه، کلێسای تریش له (غه لاته) و ده ورو به ری هه یه. ههروهه له (پیرا) یه کی له گه و ره پیاوه ئاینیه کان ده ژیت که پایا ناوی (ئه سف) ی لیناوه. ههروهه ره پومه کاتۆلیکه کانیش سی تابه فه بوون، هه ره تابه فه یه کیان کلێسای خۆی هه بوو، له ژیر سایه ی نه م نوینه روئه و نوینه ری روژتا واییدا بوون. هه ره که له بالیۆزی ئینگلیزی و هۆله ندی کلێسایه کی بچووکیان هه بوو و، نوینه ری سویدیش کلێسایه کی بچووکی تابه ت به خۆی هه بوو.

جوله که کانی قوسه نتینیه و شارو گونده کانی تر چند په رستگایه کیان هه بوو، که زۆر به یان ته لمودی بوون، به لام تابه فه ی قورائه کان په رستگای (غسکۆف) یان هه بوو. ههروهه لهو تابه فه جیا وازانه ی که ناموسلمانن یانیش تابه فه ی تری به ته رست، ریگیان پێنادریت تا په رستگای تابه ت به خۆیان دروست بکهن، به لام تابه فه جیا وازه کان بێ نه وه ی ده سه لات نه وه نده گرنگیان پێبدات، کۆبوونه وه ی خۆیان ده کرد...⁽⁴⁾

لیکۆلینه وه ی "وه سفی میسر" تویره ئاینیه جیا وازه کانی میسر دابه شه ده کات و، ئاماره ده ده کات به وه ی موسلمانان ۴ مه زه بن، نه مه

دهیسه‌مینیّت که زانایانی فەرپەنسی شارەزایی تەواویان لە بارە‌ی مەزەه‌بە ئیسلامیە‌کانی تر نە‌بوو. ئەم لیکۆئێنە‌و‌ه‌یە دە‌ریدە‌خات، که سەر‌ه‌رای ئە‌و‌ه‌ی سەر‌کردە‌ی فەرماندە‌یی و دە‌ستە‌ی قە‌زای هەر‌تێ‌ه‌کان سەر‌بە مەزە‌ه‌بی حە‌نە‌فی بوون و پاشکە‌وتە‌ی دە‌سە‌لاتی قوستە‌نتینیە‌یە، ئە‌وا زۆ‌ر‌بە‌ی دانیش‌توانە‌کە‌ی لە‌لایە‌نگرانی مەزە‌ه‌بی شافعی بوون، هەر‌و‌ه‌ها هە‌ندێ‌ لە‌لایە‌نگرانی مەزە‌ه‌بی مالیکی و ژمارە‌یه‌کی کە‌م لە‌ لایە‌نگرانی مەزە‌ه‌بی حە‌نبە‌لییان تێ‌دا‌بوو، بە‌لام تايە‌فە‌ کریستیانه‌کان لە‌ میسر بریتی‌بوون لە‌ قە‌تی، ئە‌ر‌و‌می، ئە‌رمە‌نی و مارۆ‌نی. ئە‌مانە‌ لە‌ نێ‌وان تايە‌فە‌ی کاتۆلیکی که‌لایە‌نگری پاپا بوون لە‌ پۆ‌ما و تايە‌فە‌ی ه‌راتقە‌ی مە‌ستوریە‌کان، که سروشتی دوالیزی حە‌زرتی مە‌سیح پە‌تدە‌کە‌نە‌وه، دا‌به‌ش‌دە‌بوو. ئە‌م لیکۆئێنە‌و‌ه‌یە ئاماژە‌دە‌کات بە‌و‌ه‌ی جوله‌کە‌کانی میسر لە‌ دوو تايە‌فە‌ پێ‌کهاتون:

((... گرن‌گرتینیان تايە‌فە‌ی قورائە‌کان بوون، ئە‌م دوو تايە‌فە‌ گیانی لێ‌بوردە‌یی لە‌ نێ‌وانیاندا هە‌یه، بە‌لام تايە‌فە‌کانی تری ئە‌م ئاینە‌ که نی‌بۆ‌ر لە‌ کتێ‌به‌کە‌یدا (و‌ه‌سفی نیم‌چه‌ دور‌گە‌ی عەر‌ه‌بی) لە‌ میسر و هە‌موو دە‌شتی نیل روونی کردووه‌تە‌وه‌ که بوونیان نی‌ه... (٤)).

بە‌لام دە‌سە‌لاتی سیاسی لە‌ ولاتی فارس زۆ‌ر‌ینه‌ی دانیش‌توانی لە‌و ماوه‌یه‌دا لە‌سەر مەزە‌ه‌بی شیعی دوانزە‌ ئیمام بوون، توێ‌ژه‌ موسلمانە‌ سونە‌کان لە‌ کە‌ناری کە‌نداو دوور لە‌ پایتە‌ختی شیعه مەزە‌ه‌ب جێ‌گیر‌بوو بوون. هەر‌تێ‌ه‌ رۆ‌ژه‌‌لاتیە‌کان لە‌ ئێ‌ران و هە‌ند سەر‌ه‌رای بوونی کریستیانه رۆ‌ژه‌‌لاتیە‌کان، ئە‌وا نێ‌ردراوه‌ ئه‌وروپییە‌کان (الارسالیات الاوروییە) هە‌بوو بە‌ تايه‌تی لە‌ راهیبه‌ یه‌سوعییه‌کان. ئە‌مانە‌ لە‌ تاران نفوزو توانە‌یه‌کی زۆ‌ریان لە‌ بە‌ر‌پۆ‌ه‌بردنی کاروباری لایە‌نگره کریستیانه‌کانیان لە‌ خە‌لکی رۆ‌ژه‌‌لات و ئه‌وروپییە‌کان، هەر‌و‌ه‌ها لە‌ پارێ‌زگاریکردن لە‌ بازرگان و گە‌ریدە

ئەوروپىيە كان لە كاتى تىپەربوونيان بەو ناوچانە ھەبوو. ھەروەھا جوولە كەكانىش نفوزىكى بەھىزيان لەناو شارە فارسييە كان بە تايبەت لە شيراز ھەبوو.

ئىنجا لە لادى دوور دەستە كان، زەردەشتى و ئەوانەى لايەنگرى نايەنە زەمىنيە كان بوون دەژيان، بەجۆرىك شاخ و چياكان ببونە شويني گىرسانەوہى تايەفە ناموسولمانە كان.

ژيان لە مائە دەولە مەندە كانى رۆژھەلات

بەشە كانى ئەم كىتەبە باس لە ناو مالى چىنى بالۆ چۆنيەتى ژيانى رۆژانەيان لە كۆمەلگەدا دەكات، كە دەكرى باشتەين ئەو شتانەى كە كولتورى لۆكالى بەرھەمى دەھىنەت و، گران بەھاتەين ئەو شتانەى كە بازارە كان لە كولتورى دەورە كانەو ھاوردەى دەكەن، لەم مالا ئەدا بەرچاوبكەون. خانە نووسەر لە سەرسامبوونى بە رۆژھەلات، وینەى دەولە مەندى و زەنگىنى ئەو ناوچەى دەكىشەت، ئەم وینانەش زۆر لە پاستىو دەوربوون، چونكە تەنھا لە كۆشك و تەلارى پاشايەتى و دەسەلاتدارو مېرو مالى ھەندى لە كەسە زۆر دەولە مەندە كان دەبىنران، تەنانتە بنە مائە دەست رۆيشتو كانىش نەيان دەتوانى ئەم دەست بلاويە بكەن و، كەنیز لە ژىر پىسى گەورەو خانە كانيان رىز بن و چاوەرپى بچووكترين ناماژە يا بچووكترين جوولە بن بۆ جىبە جىكردنى فەرمانە كان و نارەزووە كانيان (وینەى ۱).

لە كاتى كەدا چىنە دەولە مەندە كان رۆژگارى خۇيان لە خۆشگوزەرانى و ئاسوودەى بەسەردەبرد، وەك جگەرە كىشان و قاوہ خواردەنوہ و گوڭگرتن لە چىرۆك و خەندەى ژانايان و مۆسقاو گۆرانى، ئەوا چىنە ھەزارە كان لە پىناو پەيدا كردنى نانى رۆژانەيان ھەوليان دەدا و زەحمەت يان دەكىشا. مانەوہى پىاو

له سەر کارکردنی قورس و بەردەوام دەوێستا، وەك پاكیشتانی چوارچەرخی گەورەكان له ژێر خۆره‌تاوی سوتینەر كه دەیدا به تەپلی سەری پاكیشتەرەكەى بێ ئەوەى ماندووێتەى یان جارِسبوونی خۆى دەرِبخات. هەر‌و‌ها جووتیارەكان له ژێر ئەو كەش و هەوا گەرمەى كه هەیه، زەوى دەكێلن.

هەر‌و‌ها ژنى مائە دە‌و‌لە‌مە‌ندە‌كان زۆر داپۆشراو بوون و خزمەتكارەكانیان له جیى ئەوان كارەكانى ئەوانیان ئەنجامدەدا (وێنەى ۲). ژنى مائە هەژارەكان سەر‌قائى ئیش و كارەكانى ناو مال و یارمەتیدانى پیاوێكانیان بوون له كێلگه، رەنگه ئەمان له پیاوێكانیان ماندوو‌ترین (وێنەى ۳) ئیدوارد ویلیام لین - كه له نێوان سالانى ۱۸۳۳-۱۸۳۵ سەردانى میسرى كردوو - وەسفی ژيانى قورسى ژنانى ئەم چینه هەژارە دە‌كات:

((... ژنانى چینی خوارو‌هه زۆر بە‌كەمى پێك دە‌كهوت كه ژيانىكى بێ ماندوو بوون بە‌سەر بەرن، بگره هەندىكیان وا مە‌حكوم كرابوون كه له پیاوان كارى زیاتر بكەن. كارى سەرە‌كیان نامادە‌کردنى خوار‌دنه بۆ هاوسەرە‌كانیان و ناو كێشان به‌ گۆزه (وێنەى ۴) و پستنى خورى، لۆ‌كه‌و كه‌تان، هەر‌و‌ها نامادە‌کردنى سووتە‌مەنى كه به (الجله) ناودە‌بریت-واته تە‌پالە - ئە‌مەش له پاشاو‌ه‌ى مەر‌ومالآت و تێكە‌لێكى شیلراو له‌گە‌ل توتن، ئینجا له‌سەر شیو‌ه‌ى تۆ‌پە‌لێ بازنه‌بى تۆ‌پە‌لدە‌كریت و به دیوار یا سە‌ربانى خانو‌ه‌كانیان‌ه‌هه سواغ دە‌درین، یانیش له سەر زوى دادە‌نریت بۆ ئە‌وه‌ى له ژێر خۆر ووشك ببیته‌وه و بۆ ناگر‌کردنه‌وه له ناو‌اگر‌دانە‌كان، جارى واش هە‌بوو بۆ شتى تر به‌كار‌ده‌هات، هەر‌و‌ها ژنانى ئەم چینه له‌چاو ژنانى چینه بالاكان زیاتر گوێ‌پایه‌لى پیاوێ‌كانیان دە‌کرد...))^(۱).

بە‌لام مندالێ چینه هە‌ژارە‌كان هەر له‌سەر‌ه‌تای شەش سالى یا حەوت سالییه‌وه وا پەر‌و‌ه‌رده‌ده‌كرین، كه بۆ خێزانە‌كانیان به‌ كه‌لك بن (وێنەى ۵).

مندالی ئەم چینه شوانکاره‌بییان دەکرد و لەگەڵ مەرۆ و مالاتەکانیاندا دەچوونە دەرودەشت. دواى ئەوێ کەمێک گەرودەبن و ژیانى هاوسەری پێکدەهێنن لە چاندن یا ئەو کارە دەستیه سادانەى کە باوانیان پێوێ خەریکن، یارمەتییان دەدەن.

بەلام لێرەدا خانە نووسەر لە باسەکانیدا جەختی لەسەر مائە دەولەمەندەکان کردووەتەو، ئەویش لەبەر دوو هۆکار: یەکەمیان نامانج لە نووسینی ئەم جۆرە کتیبەیه، ئەویش نامادەکردنی چوارچێوێهە کە بۆ ئەو شتانەى کە لە مۆزەخانەى سکۆتلەندی نیشتمانی تایبەت بە رۆژەلاتى ناوەراست نمایشکراون. هەریەکى لەو مائە زەنگینانە دەتوانیت بۆ هەموو ئەو هونەرە جوانانە پێشانگایەك بێت، هەر لە هونەرە بچووکەکانەو کە لە قاپ و قاچاخى فەخفوری، زەخرەفەى دروستکراو، ناوینە، قۆرى، قاپى کانزایی، شانە، عەتر و گولۆ و پێژى شوشەیی، چنراوى جیل و بەرگ و لاکیش، تا دەگاتە پارچەى بیناسازى و ئەو زەخرەفانەى کە تێیدا بەکارهاتوون و جۆرەکانى دیوێخان و ئەو دارو زەخرەفە گەچى و شوشە ناوێرە رەنگاورەنگانەى تێیدا بەکارهاتوون تا هونەرى بیناسازى.

بەلام هۆکارى دووهم، کەمى سەرچاوەى نووسراوە، بۆئەوێ بێتە بەلگە بۆ ژیانى کۆمەلایەتى لە کۆتایى سەدە ناوەراستەکان و سەرەتای سەردەمى نوێ. لەگەڵ ئەوێ بەشێوێهە کى تێرو تەسەل باسکردن لەبارەى ژیانى کۆمەلایەتى هەموو چینه‌کانى کۆمەلگە لە سەدەکانى ناوەراست لە رێگەى نووسینەکانى مێژوو نووسە موسلمانەکانەو بەدەستمان گەیشتووە، وەك ئێبن تەغرى بەرەدى، مقریزى و قلشەندى، ئەو سەرچاوەیه‌کى زۆر کە هەموولایەنەکانى ژبان ویتنا بکات، ئەو ژیانەى خەریکە گۆرانی پێشەیی بەخۆ دەبینیت سەبارەت بەو ماوەیهى کە خانە نووسەر باسى لەبارەو دەکات، بەتایبەتیش لەلای چینه‌ه‌زارەکان، بەدەستەو نییە. زۆریەى ئەو

سەرچاوانەى باس لەو ماوەیەى کە لیکۆلینەووە کە خستویەتیە پوو، دەکەن. لە نووسینەکانى ئەو گەڕیدە ئەوروپایانەووە وەرگیراون کە زۆربەیان لەبنەمالەى دەولەمەندەووە هاتبوون و لە رۆژەلەت بە نامانجى گەران و تەماشاکردن یا بۆ بازرگانى دەهاتن، یا وەکو بەلجىزى وولاتەکانیان دەنێردانە رۆژەلەت. هەرەها جارى وا هەییە سەرچاوەکان لە سەریاداشتهکانى ئەو بەختیوکارە ئەوروپیانەووە وەرگیراون، کە بۆ سەرپەرشتیکردن و فیکردنى کچانى کۆشک دەهاتن، یانیش لە یاداشتهکانى ئەو کچانەووە وەرگیراون، کە بە پلەى خۆیندى بەلجىشتوون، ئەم پلەییە بۆ هەموو تاکەکانى کۆمەلگە لەو سەردەمە فەراھەم نەدەبوو. بۆیە شتیکی سروشتى بوو کە زۆربەى مامەلەکانى ئەم گەڕیدەو نووسەرانیە لەگەل چینه بەلجىشتوون، بۆیە بەمەش زۆربەى سەرگۆزشتە و نووسینەکانیان لەسەر بنجینەى ئەو مامەلەییە کە لەگەل ئەم چینانە کردوویانە بوو. هەرەها زۆربەى ئەو شتانەى کە بەدەستمان گەیشتوون لە مال و خانوو کەل و پەل، تاییەتن بە مائە دەولەمەندەکان کە لە باشترین وچاکترین و بەهێزترین مادەو کەلوپەلى بیناسازى و بەدەستى باشترین کارساز دروست کراون، بۆیە ئەم کەل و پەلانە توانیویانە بۆ ماوەیەکی زۆر و تا رۆژگارى ئەمپەرۆمان بێننەووە.

بەشى دووهمى ئەم کتیبە دابەشکردنى رووبەرى ناووەى ئەم مائە شارتشینانە دەخاتە روو تیییدا باس لە دابەشکردنى ئەم رووبەرانیە دەکات، هەر رووبەریک کە زیاتر لە وەزیفەییەکی هەییە، وەک شوینى دانیشتن و بژتیوی، دیوہخان و ژووری نووستن، هەرەها ئەو رووبەرانیە وەزیفەى دیاریکراوى خۆیان هەییە، کە پاشکۆى خانووەکانن، وەک چیشخانەو ژووری عەمبارکردن و تەویلەکان. هەرەها ئاماژە بە ماددەى بیناسازى جیاواز دەکات، کە لە بەلجىشتوون زەخرەفەى مائەکان وەکو بەردو دارو شووشەى رەنگاو رەنگ، بەکاردین.

لیژدها خانمه نووسەر میژووی پیشکەوتنی ئەم دابەشکردنە ی رووبەری ناوہە ی خانو لە چەند دیرتکی کورتدا باس دەکات. خانمە نووسەر باسی ئەو دابەشکردنە ی ئیسلام لە جیاکرنەوہ ی رووبەری تاییبەتی لە گشتی پەپەرہ ی دەکات، دەکات، ھەرہا ناماژہیہ کی بچووک لە بارہ ی داکوکی کردنی ئیسلام لەسەر چاویۆشین وداوین پاکی دەکات. ئەم سنووردارکردن و جیاکردنەوہیہ ی لە نیوان تاییبەت و گشتی کراوہ، بەدیرتایی میژووی فقہی لەو ریتساویاسا و تەشریعاتانەوہ ھاتوون کە قازیبەکان لەسەر کۆمەلگە پراکتیزەیان کردوہ، ئەمەش وورده وورده کاریگەری لەسەر داب و نەریت دروستکردوہ و بسوہ بە مۆزکیکی گشتی ناو مالەکان. شەرعیەتی ئیسلامی بەرامبەر خۆزاننە ناو ھەرەمی مالەکان لیبوردنی نیہ، جا ئەو کارە لەلایەن ئەوانەوہ بیت کە ھاموشۆی سەر ریتگا گشتیہکان دەکەن، یا ئەو دراوستیانیہ ی دیواریان بەیہ کترەوہیہ (وینسە ی ۶)، تەنانەت ئەمە مزگەوتەکانیش دەگریتەوہ... سەھۆدی لە ((خلاصۃ الؤفا بأخبار مصطفی)) دەگیتیتەوہ و دەلیت:

((... عومەر کوری عەبدولعەزیز چوار منارہ ی لە چوارگۆشە ی جیا جیای مزگەوتە کە کرد و کەبیری کوری جەعفەر دەلیت: منارہ ی چوارەم بەسەر مالی مەروانەوہ دەپروانی، بۆیہ فرمانی دەرکرد ئەوہ بووتانیوہرۆ مزگەوتە کە لە گەل دەرگاگانی رووخینرا، ئینجا خانوہ کە ی مەروان کە لە پیش مزگەوتە کە دیت...^(۷))

زۆر گیترانەوہ و بریار لە بارہ ی پاریزگاریکردن لە مال و حال و ھەیاو ھەرەمی خینان لە چاوی کەسانی کەم ھەبە، ھەرہا ئەو ریتساو بریارانە رەچاوی ھەموو شتیکی، وە ک دابەشکردنی دەرگاگانی خانو، پەنجەرەو بلندی دیوارەکان، دروستکردنی دوکان لە نیو مالەکان کردوہ. ئەمانە ھەر لە سەرەتای میژووی ئیسلامیہوہ حیسابیان بۆ دەکرا.

پاش ئەمە لە بەشی سێ یەمی ئەم کتییە خانمە نووسەر ماڵ و تاییبەتی ناو مائی دەولەمەندەکان و ئەو نامرازانە ی رۆژانە بەکاریدەهێنن، هەرۆهە چۆنیەتی رازاندنەووە زەخرەفە ی قەد دیوارەکان دەخاتە روو.

خانمە نووسەر ناماژە بە رۆلی رستن وچنین لە رایەخکردن و رازاندنەووە ی ناو مائەکان دەکات و، باس لە زەوق و سەلیقە ی گشتی ئەو سەردەمە لە رازاندنەووە ی بنمیچ و زەوی ژوورەکان بە تەختەدارو زەخرەفە ی گەچی و بەرگرتنی پەنجەرەکان بە پیشگر (مشریبة) - دوو لایەکی لە داردروستکراو لەسەر شێووە ی دەرگایسەو بەدیوی دەرەووە ی پەنجەرەکانسەو دادەنران بۆ پارێزگاریکردن لە حەرەمی خیزان ولەبەر کەش و هەوای گەرم، بەرپەنجەرە زیاتر لە میسر باوبوو-دەکات.

ئەمە مانای وانییە کە ناو مائی هەژاران بە زەخرەفەو شتی جوان نەرازینراو تەووە زەخرەفەو جوانکاری تەنها تاییبەت بوویبەت بە خانووی دەولەمەندەکان و کۆشکی پاشاکان، بەلکو جوانی بەشیککی رۆژانە بوو لە ژێانی تاکەکان و حەزیککی راستەقینە بۆ هەلبژاردن و وەرگرتنی شتە دروستکراووە جوانەکان هەبوو، بە چاوپۆشی لەو وەزێفە یە کە ئەنجامیدەدات، تەنانەت قاپ و قاچاخی فەخفوری لە هەریم و گوندەکانیش لە دەست پەنگینی و جوانی لە شێووە ی گشتی ئەوانە بەدوور نەبوون، کە سادەییەکی دلپۆین لە زەخرەفەو نەخشەکانیدا بەدیدەکریت.

بازارەکان بە ئەندازە ی جیا جیا جۆرەها نەخش و نیگاری تیدا دەرپۆشران، بۆ نمونە گەر رووناکەرەووەکان لە شارەکانی رۆژەلآت وەرگرین دەبینین جۆرەها چرا هەبوون، چرا ی روونی فەخاری کە شووشە نەبوو، هەرۆهە چرا ی روونی، کە لە شووشە ی ئاویزێرکراو دروستکراوو. لە نیتوان ئەم دوو جۆرەشدا چرا ی روونی قورین و شووشە ی سادە و روپۆشراو بە مینا، جۆرێکی تری چرا بوون.

گرنکه لیڙه‌دا به تیروته‌سلی ئاماژه به جوړی روناک‌کهره‌وه‌کان له ناومالی شاره روژه‌ه‌لایه‌کان پیښ هاتنی کاره‌با بۆ ناوچه‌که، بکه‌ین. پیمان وایه خانم نووسر زور به‌سهر ئهم بابه‌ته ناپرژیت تا مافی ته‌واوی خوی پیښات.

رووناکی به شیوه‌یه‌کی گشتی پستی به چرای پروون و مؤم ده‌به‌ست. نهم شارانه فانوسی لهو جوړه‌ی ناسیوه که ده‌پیچریټ، نهم فانوسه بریتیه له قوماشیکی به‌مؤم کراو و به دوری تالیکی کانزاییه‌وه لولوده‌ریټ. فانوس سهریک و بنکه‌یه‌کی ره‌قی مسیبوو، که خه‌لکی له کاتی گه‌رانی شه‌وانه‌یاند به ده‌ستیانه‌وه ده‌گرت. به‌لام چرا باوتر بوو، به قنديل ده‌ناسریټ و بریتیه له قودویه‌کی شوشه‌یی و بنکه‌یه‌کی عه‌مبار ناسا که فتیلیکی له په‌مؤ دروستکراوی تیډایه، نهم فتیله به دوری چوکل‌یه‌که‌وه ده‌تالینریټ. یه‌که‌م جار ناو ده‌کریټه ناو عه‌مباری قوده‌وه، پاشان پروونی به‌سهر‌دا ده‌کریټ. هه‌میشه قنديل‌ه‌کان له‌سهر ده‌روازه‌ی خانوو و مزگه‌وته‌کان به زنجیری کانزایی هه‌لده‌واسران، به‌لام دیوی ناوه‌وه‌ی ماله‌کان، ئه‌وا به مؤمی گه‌وره رووناک ده‌کرانه‌وه، که له‌سهر زه‌وی یا له‌سهر هه‌لگری دارین داده‌نران، به‌لام بۆ پاراستنی مه‌شخه‌له‌که له کوژانه‌وه به‌هوی ئه‌و شنه بایه‌ی جار‌جاره له مه‌شره‌بیه دارینه‌کانی حه‌وشه کراوه‌کانه‌وه ده‌هاتنه ماله‌و، قنديلکی شوشه‌یی به‌کارده‌هات. شاردان وه‌سفی ژووری رووناک وبؤن پیژکراوی تاران له کوټایی سه‌ده‌ی ۱۷ دا ده‌کات:

... خه‌لکی تاران زور که‌م مؤم به‌کارده‌هینن، به‌لام بۆ چرا، له جیاتی زه‌یت به‌ز (شحم) پاک و بیگهره‌ به‌کاردیټ وه‌ک مؤم هیچ بۆنیکی نیه. جاری واش هه‌یه مؤم به‌کارده‌هینن، له‌نیوانی‌شیاندا مؤمی بۆندار، که له مؤم یا له تیکه‌له‌یه‌که له‌مؤم و پروونی قرفه و ده‌نکه قه‌نه‌فل، یانیش له پروونی بۆنداری تر دروستکراون...^(۸)

ئەو ۋەسەفانەي خانمە نووسەر لەبەشى چوارەمدا لەبارەي ژيانى خىزانىيە ۋە كوردويەتى، ئىنجا ئەگەر ئەو ۋەسەفە بۆ خىزانى دەولەتمەند يا ھەزار بىت، يانىش بۆ خىزانى دريژە ۋە بو لەرووي جيا كوردنە ۋەي ژوورە كانى بەشى بۆيوي، كە ژنان تىيدا دەژين و ژوورە كانى بەشى پيشوازي كە تايبەتە بە پىساوان، ئەوا ژيانى رۆژانەي خىزان لەناو ئەم مالا ئەدا و يەك دەچن. كاتە كانى نويز كوردن ئيشوكارە كانى رۆژانەي ھەموو چينە كانى كۆمەلگەي ريكخستە، ھەر ۋەھا نويزي سپيدە سەرەتاي بەيانى، بانگي كە بۆ سەرەتاي رۆژيكي نوئي و، نويزي عيشا ئاگادارييە كە بۆ نزيكبوونە ۋە لە كۆتايي ئەو رۆژە ھاتنى كاتى خەوتن.

پاشان خانمە نووسەر لەم بەشەدا دەپرۆژتە سەر كۆلتووري گشتى ۋە نو فيركردنانەي كە بۆ ئەو كەسانەي لە چينە بالا كانى كۆمەلگەن، فەراھە مەكراو. ھەر ۋەھا باسى ئەو دەكات، كە چۆن كۆلتووري ئەم چينانە لە بەردەوام لە گۆراندايە. ليرەدا خانمە نووسەر پيتى وايە ئەم كۆلتوورە ھاۋلاتيە كي نەرم و نيان لە ھەلس و كەوت و بە ئەخلاق بەرھەم دەھيتت، بە جۆرنيك ئيسلام دەرووني پەرورەدە كوردە و چوارچيۆيە كي گشتى بە ئەخلاقى خەلكى بەخشيە، ئەمەش واىكردە كۆمەلگەي ئيسلامى ببيتە جياگاي سەرسامبوون لەلايەن تەنانەت ئەو ليكۆلەرانش كە دژى دەوستان:

((... ميسرپيە كان بەو دەناسرپينە ۋە كە ريزى گەرەيان دەگرن، ھەر ۋەھا خۆشەويستى مندالە كان لەلايەن داىك و باوكە كانيانە ۋە يەكيكە لە فەزىلەتە سەرەكەيە كانيان. كوران بە پيرۆزي ئاينىيە ۋە تەماشاي باوانيان دەكەن و ھەرگيز زات ناكەن لەبەردەميان جگەرە بكيشن و، رپگا بەخويان نادەن ئەو ھەلس و كەوتە بكەن، تەنيا دواي ژن ھيتانيان نەبيت. لەدواي ئەم پرۆسەيە، ئىنجا خويان بە پىاو دەزانن، لەگەن ئەمەشدا باوانيان سەرپەرشت و بەبەردەوامى جياگاي خۆشەويستى و سۆزيانن...))^(۹)

به لآم سه بارهت به پرۆسهی فیژیوون، شهوا خانمه نووسهر باسی شهوه ده کات، که مندالی چینه بالاکان به کوپر و کچیانه وه به شه ندهازه یه کی باش ده یاخویند و فیژده کران، به لآم لهو ماوه یه دا خویندن و فیژکردن به شیوه یه کی گشتی و له ناو چینه هه ژاره کان به شیوه یه کی تاییه تی تا راده یه کی زۆر بسوونی نه بوو. کچان ههر شه وه ته شتیکی زۆر که م فیژده کران، به لآم کوپان هه ندی نووسین و خویندنه وه فیژده کران، شه ویش له ژیرده سستی مامۆستایه ک که توانایه کی زانستی دیاریکراوی هه بوو. شه و زانایانه ی له گه ل داگیرکه ری میسر هاتبوون شه وینه یه مان بۆ ده گه رینه وه، به لآم خانمه نووسهر چۆنیه تی خویندن و فیژکردن له کۆتایی سه ده کانی ناوه راسته وه تا چاره گی یه که می سه ده ی ۲۰ که گۆزانی به سه ردا نه هاتوه، ده خاته پروو، وینه که ش شه وه یه که له م کتیبه دا باسیده کات. وینه ی کچیکه که فیژکردنیکی سه ره تایی له خویندنه وه ی قورشان و شتیکی که میش له بیرکاری وه رده گرت.

((... هیچ شتیک ده نگه ده نگه لهو قوتابخانه گشتیه ی که له میسر هیه زیاتر نیه، به جوژیک مندالآن فیژی نووسینه شه لفویب و وشه کان ده کرتین، له هه مانکاتدا فیژده کرتین چۆن شه و وشه و پیتانه ده رپرن. شه مانه ته نیا خویندنه وه نووسین و له بهرکردنی هه ندی به شی قورشان فیژده بن. له م سنووره ساده یه ی فیژیووندا خویندنی سه ره تایان ده خویند. قوتایه کان به ده نگه یکی به رز له ناو هه مان هه وشدا شه وانه یه ده لینه وه که پیشتر وه ریانگرتوه. لیره وه ده توانین پرۆکه یه ک لای خۆمان سه بارهت بهو ده نگه ده نگه ی له پۆل گوئی بیستی ده بین، دروستبکه مین. له م رووه وه مامۆستا ده بیته له گه ل شه و ده نگه ده نگه راهاتیته تابتوانیته دان به خویدا بگرتت، شه مه وه هه روه ها له گه ل شه و خووه باوه ی ههر مندالیک هه یه تی، وه ک گۆزانی ووتن له کاتی وانه خویندن یان له کاتی خویندنه وه، مندالانی میسر له کاتی ووتنه وه ی وانه کان راهاتبوون به شیوه یه کی به رده وام به شی سه ره وه ی له شیان بچوینن...))^(۱)

له گهل تهوهی چهن دین کتیبخانهی گشتی وهک پاشکوی مرگهوت و تهکیهکانی ناو شار هه بوون، کهچی ژمارهی کتیب فرۆشان زۆر که مهبوو. بۆ نمونه نیدوار دلین باس دهکات گوايه هه والیان بۆ هیناوه به بوونی تهنها شهش کتیب فرۆش له قاهره، که چهند ناو نیشانیکی دیاریکراو له کتیب ده فرۆشن، بهلام گهر یه کتیبکیان کتیبکی دانسقی دهست بکه وتابا، نهوا به ناو تهو کرپارانهدا ده سوپتهوه که ههست دهکات گرنگی به بابتهکانی کتیبه که ده دن و زۆری پیناچیت دهیفرۆشیت.

لیردها گرنگه ئاماژه بکرتیت بهوهی خویندنی زانسته سروشتیهکان له م سهرده مانهدا داته پینی به خۆیهوه بینیبوو، بایه خیان تهوه ننده نه بوو، نهفسانهکان بالی به سهر بیروباوهری خهلکی دا کیشابوو، بۆ نمونه لهو سهرده مهدا باوه رتیک لهبارهی گیانهوهری نهفسانهیی وهک دتیه زمه بوونی هه بوو، نهفسانهکه وا باسیدهکات، که تهو دتیه زمهیه جنۆکه یهکی خراپه و لهسهرشپوهی چهند ئاژه لیکه و جار جاره شپوهی چهن دین دتیه ترسناک وهرده گریت، که له ناو گۆرستان و کهلاوهکاندا ده ژین و، خواردنیان تهرمی مردو و تهو مروقانهن که بههۆی بهدبهختیانوه رینگایان ده کهوتته سهر رتی تهو دتیه زمانه، تهوانیش دهیانکوژین وگۆشته کهیان دهخۆن.

بروایبوون به فالچییهتی و جادوویی په ره ی سه نذبوو، ته نانهت وایلتههاتبوو جادوویی به زانستیکی رۆحانی داده نرا. ئینجا خهلکی زۆر بهتوندی په نایان بۆ تهو فال و فهره جانه دهبرد، که له نیتو خهلکدا به نووشته و قهزمه نووشته ناوده برا. بۆیه ئایه تهکانی قورثانی پیروژ و، ناوی جنۆکه و فریشتهکان له سهر کاغه زتیک دهنووسراو لهسهرشپوهی سینگۆشه قهده کرا، پاشان له ناو قهزمه یهکی سهوز ده دورا و ژنان به تاقی ژوورسه ری مندا له کانیانهوه هه لده واسی، خۆشیان له باخه لی خۆیان و پیاوانیش له نیتو جل و بهرگه کانیان و قۆلی راستیان هه لیانده گرت، یان دهیان شارده وه، ته نانهت مهرومالاته کانیشیان

بەم شىۋەيە چاۋدىريان لىندەكردن. شاردان لەبارەى ئەو شتانەى لە ئىران لە چارەگى كۆتايى سەدەى حەقدە بىنيويەتى، نووسىويەتى:

((... لەبەشى باشورى كۆشك، ئاژەلى درندە كە بۆ راوكردن دانراون دەبىنى، وەك شىرو پلنگ و بەچكە شىرو ئاژەلى تر، لە بەشىكى ترى كۆشك چوارچەرخەى ھندى تايبەت بەراۋ دەبىنران، كە بەھۆى گاي سىپى سەرنج پاكىشەۋە، پادەكىشەران. ھەرۋەھا ئاژەلى ترى تايبەت بە شەركردن وەك، گامىش و گاو گورگ و بارھەنگر ھەبوون. ھەريەك كىك لەم ئاژەلانە مل بەستىك بە مليانەۋە بەستراۋو، ئەم ملبەستە فال و كاغەزى نووسراۋى تىدابوو بۆ ئەۋەى ئەو ئاژەلانە پپارىزىت. موسلمانەكان ئەم فال و كاغەزە نووسراۋانە نەك تەنھا بە مىلى ئاژەلەكانيان، بەلكو بە ھەمان ئەندازە بەملى ھاۋسەرۋ مندالەكانىشيانەۋە دەكەن و لەسەر شتى بى گيانىش ھەلئىدەۋاسن...))^(۱۱).

باشترىن نوۋشتە لاي ئەو توركانەى لە چىنى بالاۋوون، كۆپىيەكى بچووكرراۋەى قورئانى پىرۆز بوو، كە لەناۋ قەزمىيەكى بچووك و دووراۋ لەناۋ پارچەيەكى دروستكراۋ لە پىست يان مەخەل و لەلاى پاستى لەش و، بە تالى ئاورتشمى لەسەر شانى راست لوللەدەدرىت و قايىم دەكرىت. ھەرۋەھا ئىدوارد لىن دەگىرپتەۋە، كە زۆر بەكەمى دەبىنرا سەربازىيەكى توركى پلە بەرز ئەو جۆرە نوشتەيەى بەقەدەۋە نەبىت.

بەلام راقەى كولتورى لەم جۆرە كۆمەلگە شارنشىنانەدا كارتكى ئاسان نىە. ئەۋەتا چىنى كۆمەلەيەتى يەك بەدۋاي يەك و پىكەۋە بەستراۋ ھەيە و، بە پىي ئەو يەك بەدۋاي يەككىيەۋە، كولتورى يەك بەدۋاي يەككىش دروست دەبن، ئەۋەتا كولتورى خەلكى عەوام، كولتورى بازىرگانەكان، كولتورى كارمەندە بەرزەكانى سولتان، كولتورى زانايان و كولتورى چىنى دەسەلاتدار كە لەلايەن زانا سەربۇاردەكانەۋە دانراۋە، بوونيان ھەيە. ئەم وورده كولتوروانە لە بۆشايىدا ۋەزىفەى خۆيان جىبەجى ناكەن، بەلكو بەو

شتانهی که له سه‌ره‌وه یان خواره‌وه‌یان هه‌یه یان هاوشانیانن، کاریگەر ده‌بن. به درێژایی هه‌موو سه‌ده‌کانی نیسلاام په‌خنه و نارپه‌زاییه‌ک له‌لایهن زانیانه‌وه هه‌یه تا ده‌گه‌یشه‌ راده‌ی یاخیبوون له به‌رامبهر کولتووری (به‌بێیی) (الدونیة) نه‌ک نارازیبوون سه‌باره‌ت به چین، به‌لکو نارازیبوون به کولتوورو بیروباوه‌رو و چۆنیه‌تی گوزارشت لیکردنی، بۆ نمونه وه‌کو چۆن له نووسینه‌کانی هزره‌فانه‌کانی سه‌رده‌می رینسانسی عه‌ره‌بی نوێ و بزوتنه‌وه‌ی وه‌هابییه‌کان ده‌بینریت.

جل و به‌رگ و خۆرازانده‌وه‌ی که‌سی

دوای ئه‌وه له‌هه‌مان به‌شدا خانمه‌ نووسهر ده‌چیتته سه‌ر باسی ئه‌و بابه‌ته‌ی که خۆی هه‌زی پێه‌تی، ئه‌ویش جل و به‌رگ و جۆزه‌کانی پۆشاکه له شاره‌ جیاوازه‌کان و لای موسلمانانی چینی بالا، ئینجا زیاتر وه‌سفی جل و به‌رگی ژنان ده‌کات. به‌لام له‌ راستیدا ئیتمه‌ ده‌توانین زۆر به‌ئاسانی وینه‌ی جل و به‌رگی هه‌ر چینیک له‌ چینه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان و هه‌ر شارستانیه‌تیک که له‌ ماوه‌ زه‌مه‌نیه‌دا هه‌بووبیت، بکیشین. ئه‌ویش به‌هۆی ئه‌و وه‌سفه‌ وورد و تیرۆته‌سه‌له‌ی که له‌باره‌ی پۆشاک و جل و به‌رگ له‌شاره‌ جیاوازه‌کانی رۆژه‌لات کراوه، ئه‌مه‌ جگه‌ له‌ وینه‌و شیوانه‌ی له‌لایهن گه‌رپه‌ده‌کانه‌وه بۆ روونکردنه‌وه کیشراون، که له‌و قۆناغه‌دا به‌و ناوچانه‌دا تێپه‌رپوون.

خه‌لکی رۆژه‌لات به‌گه‌شتی له‌هه‌زی پۆشینی جل و به‌رگی پان و پۆرۆ درێژ هاویه‌شن، ئینجا خه‌لکی عه‌ره‌بی یان تورک یان فارس بن. ئه‌گه‌رچی شار و هه‌رمه‌ جیاجیاکانی رۆژه‌لات مۆرکی خۆجیبی خۆیان هه‌یه و له‌وانیه‌تر جیایان ده‌کاته‌وه، هه‌روه‌ک چۆن پایته‌خته‌کان به‌ درێژایی چاخه‌ جیاوازه‌کان سه‌لیقه‌ی شه‌مک و جل و به‌رگیان گۆراوه، به‌هه‌مان شه‌پۆه تاکه‌کانی شاره‌ گه‌وره‌کان و ئه‌و هه‌رمه‌نه‌ی که سورن له‌سه‌ر په‌یره‌وکردنی سه‌لیقه‌ی نه‌جیب زاده‌کانی پایته‌خت،

لهم بارهوه گۆراون. ههروهها سهلیقهی گشتی ناوچه که بهدرژیایی چاخهکان رقیان له پهنگی رهش دهیتهوه، که به پهنگی تازهباری دادهنریت و خه لکی رۆژه لاتنی پهنگی رهش به تایهت فارسهکان نایپۆشن، چونکه بییان وایه پهنگی بهدبهختیهو خه لکی رقیان لیدهیتهوه و ههز به پۆشینی ناکهن.

((... به پهنگی شهیتان ناوی دهههن. هه موو پهنگی له هه موو ته مه نهکان به بیج جیاوازی ده پۆشن، جگه له رهش. وینهیه کی دلخۆشکاره کاتیک به شهقام و شوینه گشتیهکاندا تیپه رده بی خه لکیکی زۆر به جل ویهرگی ناههنگهوه دهرده کهون (وینهی ۷) و پۆشاکي بریسه که داری ئالتونی یان بریقه یان پهنگی ئال و والا له به رده کهن...))^(۱۲).

له کاتیکدا چینی ناوداری کۆمه لگه به وه دهناسران که جل ویهرگی قاد و له سه ریه کیان له به رده کرد (وینهی ۸)، ئه وا خه لکه عه وامه که توانای ئه وه هه موو خه رجه ماددییه یان نه بوو، یانیش له بهر ئه وه بوو قه ده شه کی زۆر ده بوه پینگر له کاتی راپه راندنی ئیش و کاره کانیان، بۆیه ته نیا به شه رواال و قه میسیک ئیکتفایان ده کرد، هه میشه بۆ پارێزگاریکردن له ماسولکه کانی پشت له کاتی راپه راندنی کاره قورسه کان پشتینیکی پانیان له پشتیان ده به ست (وینهی ۹). ههروهها ئه م پشتینه بۆ هه لگرتنی چه ک و پاره و شتی له م بابه تهش به کارده هات. له تۆمارگه ی داگیرکاره فه ره نسیه کانی سه ر میسر ده خوینینه وه:

((... پیاوان هه زده کهن له بهری پشتینه کانیان خه نجه ری گران به هاو پاراوه به گه وه ره هه لگرن. پینگه و بالا دهستی و خانه دانی مه مالیکه کان به دانسقی کیفی خه نجه ره کانیاندا دهرده کهوت و ده وله مه نده کان هه زیان به سه بیلی جوان ده کرد. هه موو چینه کان به بیج جیاوازی هه زیان ده کرد پهنجه که له ی ده ستیان پر بکه ن له گوستیله و، هه ریه که یان نه رخی خۆی هه بوو و به بیی چین و ده وله مه ندی که سه که ده گۆرا. ئه م گوستیلانه به به ردی

به هادار و گوهدر جوانده کران. گوستیلهی زیوی پیاوان، ئالتونیش ژنان له بهریان ده کرد. زۆر گرنگه سهرنجی خوینهر رابکیتشین بۆ شهو لایه نهی که جل و بهرگی پۆشته (شهوهی له مهو پیش وورده کاری تهواومان له سهر ههره شیککی خسته روو) جل و بهرگی گهوره پیاوه دهوله مهنده کانه. کهچی چینی ره شوک نهه هموو ده رده سه ریبه ناکتیشیت و شویتنی هه لگرتنی جل و بهرگه کانیاں له سی یان چوار پارچه جل تیپهر ناکات، شهویش شهو کاته ده گۆردرین کاتیک له بهر کۆنبوون شهه که کان ده درین. جوتیاران چ پیاو چ ژن، کاتیک ده چنه کیلگه نیمچه رووتن، به لام خزمه تکاره کان له چینی هه ژارو خه لکی ره شوپوتی ناوشار، شهوا له شیاں به هه نه دی قوماشی کۆن و پارچه ی پینه کراو داده پۆشن...)) (۱۳).

رهنگه میزه (کلاو) له نیوان ههریم و پایته خته کان زۆر ترین جیاوازی له به کارهینانی به دیبکریت و به پیتی سه لیهی گشتی و به دریزایی چاخ و سه ده بهک له دهوای به که کان، زۆر ترین گۆرانی به سه ردا بیت. میزه ده ستیشانی شهو چینهی که تاك ئینتیمای بۆ ههیه، ده کات. یان وه زیفه ی گشتی تاك ده رده خات. (نیبۆر) له کتیه که یدا گه شتیک بۆ میسر (۱۷۶۱-۱۷۶۲) وه سف و وینه ی زۆر به وورده کاری له باره ی کلاوی سه ری پیاوان و سه ریوشی ژنانی رۆژه لآت له نیوه ی دووه می سه ده ی ۱۸ ده خاته روو. له ویدا نامازه به کلاوی جۆراو جۆر، وه زیفه، چینی کۆمه لایه تی و تویره ئاینیه جیاوازه کانی تورکیا، میسر و وولاتی شام ده کات:

((... شه کلاوه بۆ وه رگپه کان له قوسته نینه کاتیک بۆ سلوکردن له سه ری ده که نه وه، نیشانه یه کی جیاکه ره وه یه، هه ره که چۆن شه وروپیه کان به کلاوه کانیاں سلوو ده کهن. شه نه ریته ش به لای رۆژه لاتییه کانه وه جیگای سه رسورمانه، که شه وان ته نانه ت له به رده م پاشا یان سولتانه کانیشیاں سه ری خۆیاں رووت ناکهن)) (۱۴).

نیبۆر له نووسینه کانیدا بەردەوام دەبێت و وەسفی دەکات که چۆن پۆلیس و گەوره فەرمانبەرەکان له قاهره جۆرتک له کلاو (قاوق) لەسەردەکرد که له کلاویکی گەوره دەچوو، ئینجا لیواری ئەو قاوقه پارچه تیلکیکی باریکی تیدا ناخیتراوه (وینە ۱۱). قاوق ووشەیهکی تورکییەو ناماژەیه بەجۆرتک له کلاو. له کاتیکیدا فەرمانده ئنکشاریەکان^(*) (وینە ۱۲) جۆرتکی جیاوازی قاوقیان لەسەرکرد، بەلام هەموو ئنکشاریەکان له میسر میزەری رەشیان لەسەر دەکرد، کهچی میزەری سەربازە ئنکشاریەکان له قوستەنتینییه ((... له کاتی ئاھەنگەکان و کاتیک سولتان بەسوار ئەسپەکەیی بۆ مزگەوت و لەکاتی رێو رەسە فەرمییەکانی تردا، بەرپەدەکەوێت، ئەوا فەرمانده ئنکشاریەکان لەم بۆنانەدا جۆرتک کلاویان لەسەر دەکرد که پەرەموچینکی گەورهو جوان له پێشەوه و له دواوه پێیدا شۆر دەبیتە...))^(۱۵).

دوای ئەوه نیبۆر وەسفی کلاوی سەربازی بەشەکانی تر دەکات. دەریاوانەکانی هیزی دەریایی سولتان میزەرەکانیان بەشیتۆیهکی زۆر پرتک و سەرنج پراکیش دەبەسەستن. جل و بەرگی کورت لەبەردەکەن وەک رەشۆکه یۆنانیەکانی دوورگەیی ئەرخەبیل. بەلام باخەوانەکان، ئەمانە پاسەوانی (بابولعالی)ن و سەریەرشتی هاوینە هەوار و باخی تابیەت بە سولتان دەکەن، کلاوی باخەوانی لەسەردەتین که بریتیە لە میزەریتکی داپۆشراو بە قوماشیکی ئەستوری سوور (وینە ۱۳). چیشت لیئەران سولتان پێشتر ئەم جۆرە کلاوانەیان لەسەر دەکرد، پاشان میزەری له لباد دروستکراویان پێدان،

*- ئینکشاری واتە سوپای نوێ، دەستەیهکی سەربازی پێادەرهوی عوسمانییەکانبوون، که سەربازگە، ریکخستن، نیشانە و پێگەیهکی تابیەتیان هەبوو. گەورهترین، بەهێزترین و درنەدەترین سوپای پێادەرهوی عوسمانییەکانبوون. میژوونوسان سەرەتای دروستکردنی سوپای ئینکشاری بۆ سەردەمی ئورخانی دووهم له (۷۲۴/ک) دەگەرپێننەوه. و. کوردی

که له وهی پښتر بچو وکتر بو. ههروهه خزمه تکاری نه فنه ندیه کان کلاوی تایبه تیان له سه رده کرد، که بریتیه له میتره ریکی داپوشراو به پیستی مهر. پاشان نیبوز چۆنیه تی ناسینه وهی چینه کۆمه لایه تیه کان له ریڼگی رهنگی کلاوه کانیا نه وه روونده کاته وه. له نهسته نبؤل پیاو ماقولانی تورک قوماش ریکی زهر دیان به کلاوه کانیا نه وه ده ئالاند، به لام خه لکی ره شوک دهسته سر پکی رهنگ سپیان به میتره ره کانیا نه وه ده ئالاند، هه رچی نه جیب زاده کانن که ره چه له کیان ده گه ریته وه بو پیغه مبه ر (د. خ) ده تانریت هه میشه به هو ی نه وه دهسته سره سه وزه ی که له سه ریانی ده ئالینن، بناسرته وه، جا ده شی نه وهی له سه ریده نین قاقو یان کلاو بیته. ههروهه زانایانی ثانی له هه ر شاریک میتره ری جیاوازیان له سه ر ده کرد، له شاره تورکیه کان موفتی شاره که میتره ری له سه ر ده کرد، له کاتیکدا چاوساغانی پیاوه ثانیه کان له تورکیا جل و بهرگی هاوشیوه ی جل و بهرگی خه لکه ره شو روته که یان له به ر ده کرد، ته نه ا نه وه نه بیته که له سه ر نه وه جل و بهرگه یانه وه - وه ک پیاوه ثانییه عه ره بیه کان - که وایه کی بالا پو شیان له به ر ده کرد. له قاهره زانایان میتره ری شیوه جیاوازیان له سه ر ده کرد، به لام ده رویشه کان له تایه فنه جیا جیا کان کلاوی دروستکراو له جوخی خۆله میشیان له سه ر ده کرد. نه وانه ش که له ته کیه کان بوون له ده وره ی نه وه کلاوه دهسته سر پکیان ده ئالاند^(۱۶).

به لام خه لکه ناموسلمانه کانی وه ک جووله که و کرستیانه کان، هه مان جل و بهرگی موسلمانه کانیا ن له به ر ده کرد، هه یچ رهنگی کیان لی قه ده غه نه ده کرا که له بهر که ن ته نه ا سه وز نه بیته، که تایبه تبوو به نه جیب زاده کانی کۆمه لگه ی ئیسلامی. به لام جووله که و کرستیانه کانی قوسته نتینییه رییان پینه ده درا رهنگه زۆر زه قه کان بو جل و بهرگ و بۆیه خانووه کانیا ن به کار بهینن^(۱۷).

ههروهه ها کلاوی ئه و ئه وروپپانهی له هه ریمه ئیسلامیه کان پێش سه ده ی ۱۸ نیشته جیببوون، له و کلاوه ده چوو که موسولمانه کان له سه ریان ده نا، ته نها به به ستنی شریتیکی باریکی سوور جیا ده کرانه وه که ئه وروپین. ئه م ئه وروپپانه له ناو ماله کانیا نا دا کلاویکی (طربوش) گه و ره یان له سه ر ده نا و ده سه سه رپکی گه و ره، یان پارچه شاشیکیان له ده و ره ئالا نده یانیش هه ر کلاویکی ئاساییان له سه ر ده نا. هه ندێ له ئی탈یه کان، ئه وانه ی ماوه یه کی زۆریان له میسر به سه ر بر دبوو کلاوی مۆده کۆیان له سه ر ده نا که ره نگی خاکی بوو و له سه ر شیوه ی به له م لولده دراو هه ر به به له میس ناو ده برا، ئینجا ئه م کلاوانه یان له شه قام و ناو ماله کانیشدا له سه ر ده نا. ^(۱۸)

کرستیانه کان له (قهیسه ری) نیشانه یه کی شینیان به کلاوه کانیا نه وه ده کرد تا کو کارمه ندی باج وه رگر کاتیک باج وه رده گرن بیاناسنه وه. له میسر کرستیانه کان هه ر هه موویان - نه قباته کانیش - کلاو یان قاوقای دروستکراو له قوماشی تیلی شین که خه تی سپی پێدا هاتوه له سه ر ده نا. به هه مان شیوه یه سو عیه کانیش له میسر ئه و قاوقه و، هه مان جل و به رگی کرستیانه کانی وولات له به رده که ن. ئه مه له کاتیکدا یه که ئه رمه نه فارسه کانی دانیشتی وه نادۆل میزه ری قوماش سوور له سه ر ده که ن، که لیوارکی ره شی هه یه و به نیشانه یه کی جیا که ره وه ی خۆیانی دا ده نین. به لام کرستیانه کانی چه له ب و دیمه شق قاوقی دا پۆشراو به قوماشی سوور له سه ر ده که ن و، لیواری خواره وه ی به شریتیکی خه ت خه تی دروستکراو له قوماشی تیل ده ئالین. ^(۱۹)

پیاوه ئاینیه کرستیانه یۆنانه کان کلاویک که زۆریه ی جار له جوخی ره ش دروستده کریت، له سه ر ده نین. ئه مانه قزیان ده هیلنه وه و درێژی ده که ن. به لام قه شه کانی ئه رمه نه روژه لاتیه کان سه ریان ده تاشن. زۆر زه چه تبه و شیوه ی قاوقی جووله که ی میسری له قاوقی کرستیانی میسری جیا بکریتته وه. ته نیا جیاوازی نیتوانیان نه وه بوو، کرستیانه کان له قوماشی

تیلی شینی خهت سپی دروستیانده کرد، له بهرامبهردا جووله که کان به شیوه کی گشتی له قوماشی تیلی رهنگ تیر دروستیانده کرد. ههروه ها جووله که کان راهاتبوون له سرئه وهی ریشیان بیتلنه وه، بهوپییهی که نهوان له نه وهی پیغه مبهه ئیبراهیم (سهلامی خوی لیبتت) ن. ^(۲۰)

ئه وهی شایانی باسه پیاوه ئاینییه موسولمانه کان له وولاتی فارس، ریشوو سمیلان له سهر هه موو ده موو چاویان ده هه شته وه و گه ریده (شاردان) تیبینی کردوه که نه یانده هه شت زۆر دریز بیته:

((... موی ده موچاویان ته نه ا پیسته که ی داده پۆشی، به لام پیاوه ئاینییه کان لیده گه ران تا دریزتر بیته. نه ریت وابوو که ریشیان له سهر چه ناگه له ده ست گیر بیته و، ئه وهی له وه دستگیره دریزتر بایه ده یانبری...))

((... به لام سهر باز و سوارچاکان، ئه وه لیده گه ران سمیلان دریز بیته تا نه وه نه ندازه یه ی بتوانریت له پشت گوئییه کانیا نه وه به یه که وه بگه یه نه ریت (وینه ی ۱۴). شاردان ده لیتت: ((... شا عه باسی مه زن سمیل دریز کردنی به جوانی ده موچاو داده نا، ههروه ها پیگه ی سهر بازه کانی به پیی دریزی سمیله کانیان که م و زیاد ده کرد...)). ^(۲۱) سه لیه ی باوی نیو فارسه کان وابوو که حه زیان به ریشی دریز نه ده کرد وه ئه وهی تور که کان له قوسته نتینییه ده یانکرد. ^(۲۲)

به هه مان شیوه سهر پۆشی ژنه رۆژه لاتیه کانیس له ناوچه یه که وه بۆ ناوچه یه کی تر جیاوازیسه کی زۆر له نیوانیاندا هه بوو. له دیاربه کر ژنه کریستیان و جووله که کان تاس - شیوه ی باز نه یه کی دروستکراو له زیو یان زیر له تهوقی سهر داده نه ریت - یان له سهر ده نا که له مسی زه رد یان زیوی نه خشینراو پیکده هات، به لام ژنی ناوچه ی دروز تاسی سهرنج پاکیشی دروستکراو له مسی زه رد یان زیوی نه خشینراویان له سهر ده کرد. ههروه ها

کچی جو تیاره کانیش به هه مان شیوه تاسیان له سهرده کرد، به لام له پارچهی مقهبا دروستکرا بوو. ^(۲۳) پینکخستن و جوانکاری سهرو شیوهی ژنان له وولاتی فارس له ناو هه موو شاره کانی رۆژه لآت جیاوازیان هه بوو. سهرو شیوهیان دهرازانده وه:

((... به نه لقه یهك له سهر شیوهی زهنگول زهنگولتی دروستکراو له گهوههر، که له نیو لۆچی چهفته داده نران و تا سهر نیو چاوان شۆرده بوونه وه، یان له بری زیرو گهوههر سهرو شیوهیان به قهفه ی گرتدراو یانیش به گول و گولزار که له چهفته که یانه وه دههاته خواره وه تا دهگه یشته نیوان چاوانیان، یان به - ژیر چه نه - تاله گهوههر یان له بناگوئ به قولا ب چه سپده کرد و رایه لیا نده کرد به ژیر چه ناگه یانه وه (وینیهی ۱۵)... ^(۲۴)

ههروه ها له ناو فارسه کاندای قژی رهشی عه ره بی و بروی پان و دریتی پینکه وه به ستراو له نیوان چاوه کان ههز پینکراو بوو (وینیهی ۱۶)، ته نانه ت نه گه ر ژنه کان نهو سیفاته جوانکاری یانه یان نه بوایه نهوا بروکانیان به خه نه و کوتان پان و دریت ده کرده وه.

لیستی خوارده مه نی

خانه نووسهر له دوایین به شدا جۆره کانی خواردن هه ژمار ده کات و، جیاوازی ژماره ی ژمه کان و خستنه پرووی جۆره کانی خوارده مه نیه باوه کان لای چینه بالاکان له شاره کانی رۆژه لآت باس ده کات. به لام ژماره ی ژمه کان به پیتی کهش و ههوا ی ناوچه که جیاوازی هه بوو، به جوریک لهو ناوچانه ی به شیوه یه کی ریتیهی ساردن، وهک تورکیا و وولاتی فارس، نهوا دانیشتوان سی ژمه خواردنی کولاو و گهرمیان ده خوارد، له کاتی کدا له

ناوچه گهرمه کان تنها دوو ژهم خواردن ده خورا. ژهمی به یانیان زۆریه ی جار له خوارندنه وهی هه ندئ قاووه پارچه نائیک له گه ل کیشانی جگهره تینه ده په ری. ئەم وینه یه له ریگه ی خویندنه وهی تیبینه کانی ههریه که له گه ریپده شاردان له ئیران و تورکیا و لین له میسر ده رده که ویت. شاردان له باره ی هۆکاری دروستبوونی ئەم دیارده یه ده ئیت:

((... سه رما، گهرمی سروشتی له ناوه وهی له ش ده هیلتیه وه و گه ده یه کی باش ناماده ده کات، واده کات که سه که خواردنی زیاتر بخوات. نالیروه یه ده بینین تورکه کان پێژه یه کی زۆر گوشت ده خۆن، زیت له وه ش تورکه کان به هۆی ئەو که ش و هه وایه ی که هه یانه جموجۆلیان زیاتره و له وه رزدا خۆیان ماندوو ده که ن، جا وه رزشه که به پی یان به هۆی سوار چاکیه وه بیت. ئەمه سه باره ت به فارسه کان جیاوازه گهرمی و وشکی هه واکه یان وای لیکردوون سست بن...)).^(۲۵)

به لām ژهمه خواردنی نیوه رۆ لای فارسه کان، له نیوان کاتر میتر ۱۰ - ۱۲ ده خوریت و به (حازری) ناو ده بریت، ئەم ده برینه عه ره یه، ناماژه یه به ژهمه خواردنی نیوه رۆ و له و شتانه ی که له چیشته خانه ی ما ل ده سته که ون و پتویستی به ناماده کردن و خه ریک بوونی زۆر نییه، پتکدیت. هه میشه له میوه جاتی وه رزیی وه ک شوتی (شفتی)، که به درێژیی سا ل هه یه، یان تری که بۆ ماوه ی ۶ مانگ له سائیکدا ده سته که ویت، له گه ل ئەمانه شدا شیرو به ره مه کانی و شیرنه مه نییه کان (المکسرات) پتکدیت (وینه ی ۱۷):

((... به یانیان که له خه وه لده ستن، قاووه که یان ده خۆنه وه وه هه ندیکیان چند پارچه نائیک له گه لیدا ده خوات. ئینجا که رۆژه کانیان له درێژیدا جیاوازیان نییه وه کو لای خۆمان، ئەوا به هه مان کات و سات به رده وامده بن، به جۆریک به درێژیی سا ل له کاتر میتر ۹ یان ۱۰ ی شه و ده خه ون و له گه ل گزنگی هه تاو هه لده ستن...)).^(۲۶)

شاردان جوړه کانی گوشت که له لای خه لکی وولاتی فارس حهزی
پیده کریت، ده ژمیریت، له م باره یه وه ده لیت:

((...)) نه و گوشته ی همیشه له خوارده مه نیدا به کاریده هیئن گوشتی
ناژله مپرو بز مریشکه. ههروه ها گوشتی کۆترو ماسیش به کارده هیئن.
هه ژاره کان له ناوچه زور سارده کان و له زستاندا گوشتی ره شه وولاخ
ده خون، به لام به شیککی زور که می لی به کارده هیئن تا نه و راده یه ی پیویست
ناکات ناماژهی پیبکریت. ههروه ها ده وله مهنده کان له وولاتی فارس زور به
ده گمنه ناو سک و سه روپخ ی شاژله لینه دهنین که له گه ل سه لیه یاندا
ناگوختیت. به لام خه لکی ره شو پروت ته نیا نه وانسه ده خون و، له و
چیشته خانانه ده بکرن که ته نیا نه و خواردانانه ده فرۆشن...))^(۲۷).

نه م ساده یه له ناماده کردنی خوارده مه نی، به هه مان شیوه له
خواردنی چینی کریکارانی میسر تیپینی ده که مین، له گه ل نه وه ی
میسریه کان حهز به گوشتی ناژله ده که ن، به لام چینی هه ژار ناتوانیت
همیشه نه م حهزی ده سه به ربیت، ته نیا روژی بونه تایبه تیبه کان نه بیت،
که چی روژه کانی تری سا ل له سه ر سه وزه ی تازه و ماسی سویرکراو و په گی
پروه ک و پاقله مه نی و میوه جات ده ژیت. له کتیبی (وه سفی میسر) دا،
وه سفی نه و جوړه خواردنانه ی که خه لکی په شوک ده بخون و، ناماژه به
پازیبوون و نیکتفا کردنیان به به شیککی که م، ده کات. نه گه رچی کیلگه کانیان
خپرو به ره که تیککی زور به ره م ده هیئت:

((...)) له گه ل نه وه ی خاکی میسر گه م به نه ندازه یه کی زور
به ره مده هیئت و جوړی گه م که ی له جوړه زور باشه کانه و نرخ ی زور له و
نرخه ی که له نه وروپا هه یه که متره، که چی گه م خواردنیکی سه ره کی
زور به ی دانیشته و پیکنا هیئت، ههروه ک چون له ناوچه تیردا به دیده کریت.
جوتیارو خه لکه که م ده رامه ته که هه ر له بنه ره ته وه - که ده شی پالنه ریکی

سابووریش بیئت - له ژمه کاندانان به خواردنه وه ناخون. له لای دهوله مهنده کان خواردنی نان، یه کیکه له مهسه له کانی خوشگوزهرانی، کهچی هه ژاره کان بۆ شهوهی ژهمیکی تایبته بخون سهوزهو میوه، که له هه موو وه رزه کانی سال ده چیتیریت بۆ خویان ناماده ده کهن. له بری نان چینی هه ژار شه مانه ده خون:

(گیتزر، بامیه، باینجان، خه یار، شه مامه و شوتی. ههروه ها له گهل شه مانه شدا گه شه سامی و نۆک ده خون. له قرچه گهرمای هاوینیشدا خه لکی زور به په رۆشه وه خه یارو پیازی له سرکه کراو و چه وه نده ده خون. شه جوره خواردنه هه رزانانه، ده ست فرۆشه کان له سه ر شه قام و ناو گۆره پانه کان و له شوتنه گشتیه کانی پۆزانی جه ژن ده یان فرۆشن. پیوسته کات له باره ی چوتیه تی ناماده کردنی شه خوارده مه نیانه چه ند قسه یه ک بکه یین، که ریتگیه کی زور ناسانه و تیچوونی زور که مه. چیتشت لینه ره میلیه کان - شه گهر شه ناو لیتنانه مان بۆ یان له جیتگی خوی بیئت - مه نجه ل و قازانی فه خفوری قه باره گه وره یان هه یه و سه ی چاره گی شه قازانه پر ده کهن له پروه که پاقله ییه کان، که له ناو ناودا خوسیتراون، شه مه نجه لانه به زمانه ی خه لکی وولا ته که به مه نجه ل یان قازانی چیتشت لیتان ناو ده بریت. تینجا دوای شه وه ی قازانه که به م شیه وه پرده کریت، سه ره که ی یان ده ره که ی ته واو داده خریت به وه ی لیمۆ نیلی و گلله سه ر، پاشان له ناو پشکۆی شه مامه گشتیه کان نغرو ده کریت تا ۵ - ۶ کاتر میتر ناوا ده مینیتته وه، دواتر که خواردنه که ته واو کولا ناماده ده بیئت بۆ فرۆشتن و خه لکه که شه ده یکرن...))^(۲۸). نیدوارد ولیام لین^(۲۹) وه سفیکی تیرو ته سه ل له باره ی شه ده بی باو له ریتکخستنی خوانی ناخواردن و باو بوونی جگه ره کیتشان له ناو چینی بالا، ههروه ها چون زۆریه ی میسر یه کان مه دیلیان له وه یه که پینش نیوه رۆ هیه چ شتیک نه خون ته نها قاوه ی تال و جگه ره نه بیئت، ده خاته روو (ویننه ی ۱۸).

ههروههها نهوهش باسدهكات كه خيزانه ههژارهكان نهوانهي كه مدهرامهتن (دهقه) دهخون، كه ههميشه له بيبهر، زهعتهر، پونگه يان زهردهچۆ و ههنديك تۆي كه رهوز، دارچين، كوئجي و نۆك پيئكهاتوو و، پاشان پارچه ناني تي دهگوشريت.

له سهرگوزهشتهي گهريدهكاندا تيبيني بهريلاوي جگه ره كيشان (وينهي 19) له نيۆ پياوان، ژنان و له ناو هه موو چينه كاني كۆمه لگه ده كريت. ئه م شته له گه ل دۆزينه وه ي جيهاني نويدا خۆي خزنده نيۆ جيهاني كۆن، به خيزاييه كي زۆر بلاوبۆوه و سوو به نه ريتيكي حه ز ليكراو له لايه ن پياوان و ژناني جيهاني كۆن، به تايبه تي رۆژه لاتي ناوه راست و رۆژه لاتي دوور. جگه ره له گه ل سه ره تا كاني سه ده ي 17 هاته ناو رۆژه لاته وه. واته دواي چهند ساليكي كه م، پاش نه وه ي نه وروپا وه ك كالايه كي بازرگاني له هه ردوو نه مريكا وه به ريه يتنا. موجي له كتيب ه كيدا (خلاصه الاثر في اعيان القرن الحادي عشر 11):

((... و تم دهر كه وتني (تنباك) كه له رۆژئاوا، حيجاز، يه مهن و حه زره مه وت، به جگه ره و توتن ده وتريت. له سالي دوانزه هه زار بوو (واته 1603-1604). ههروههها له ده ست نووسي هه نديئ له مه كييه كان بينيوومه. به لام سه باره ت به دهر كه وتني له وولاتي شام ته واو نايزانم، به لام له م ميژوو ه نزيكه ...))⁽³⁰⁾.

ههروههها نهوهش باسدهكات كه خيزانه ههژارهكان نهوانهي كه م دهرامهتن (دهقه) دهخون كه ههميشه له بيبهر، زهعتهر، پونگه، زهردهچۆ و ههنديك كه رهوز، دارچين، قهيسي و نۆك پيئكهاتوو و پاشان پارچه ناني تي دهگوشريت. له گه ل نه ودي زاناياني ئيسلام مشتوو مپيكي زۆريان له سه ر په وايي به كار هيتناني جگه ره كردوه، ئه وا به شيويه كي زۆر خيرا له نيۆ هه موو چين و په گه زه كاني كۆمه لگه بلاوبۆوه. جگه ره به هۆي (گليۆن)، كه به دار

جگه ره (وینه‌ی ۲۰) یان نهرگیله یان شیشه ناوده‌برا، ده‌کیشرا (وینه‌ی ۲۱).
توتنی جه‌زلیکراو، توتنی شه‌سفه‌هانی یان هی لازقیه بوو، به‌تایه‌تی شه‌وی
له چیاکان ده‌چینریت.

نهریته‌کان له رۆژه‌لات به ئاسانی له‌ناو ناچن

به‌شی پینجه‌م و کۆتایی باس له ریتو ره‌سمی میوانداری ویتشوازی و
کات به‌سه‌ربردن له هه‌مامه گشتیه‌کان، باخه‌کان، مه‌زارگه ئاینیه‌کان،
پاشان باس له ریتوره‌سه‌کهانی ناهه‌نگ گیاران به بۆنه‌ی له دایکبسون،
سونه‌تکردن و ژن و ژنخوازی ده‌کات. ئینجا به ریتوره‌سمی تهرم ناشتن و چوونه
دنیای دوابی و جه‌ژنه ئیسلامیه‌کان کۆتایی پیدئینت. تیبینیده‌کریت که
داب و نهریته‌کان به‌رگه‌ی له‌ناو چوون ده‌گرن، ته‌نانه‌ت وا ده‌رده‌که‌ویت که
کات له رۆژه‌لات وه‌ستاوه. بۆ نمونه ههریتمه‌کان پارێزگاریان له زۆریتک له
جه‌ژنه‌کهانی بست په‌رستی کردووه، شه‌وه‌تا له میسر پارێزگاری له
ناهه‌نگگیاران به بۆنه‌ی جه‌ژنی وه‌فاداری بۆ نیل کراوه. ئەم کۆمه‌لگه‌یانه له
پاش ئیسلامبونیان شه‌و بۆنانه‌یان به ره‌نگی ئیسلامی ره‌نگ کردووه و، شه‌و
ریتوره‌سه‌مانه هه‌روه‌کو خۆیان به دریتژیایی سه‌ده ناوه‌پراسته‌کان تا سه‌ره‌تای
سه‌ده‌ی نویش ماون و نه‌گۆراون. مقریزی (که له ۸۴۵ ک. کۆچی دوابی
کردوه / ۱۴۴۱ز) له پلانه‌کهانی قاهره وه‌سفیکتی زۆر سه‌رنج راکیش ده‌رباره‌ی
ریتوره‌سه‌کهانی ناهه‌نگگیارانی خه‌لکی قاهره به بۆنه‌ی جه‌ژنی وه‌فاداری بۆ
نیل له سه‌ده‌ی ۱۶ ک / ۱۲ی ز و له‌سه‌رده‌می فاتمیه‌کان ده‌کات، ته‌نانه‌ت
چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ک بۆ شه‌م وه‌سفه ته‌رخان ده‌کات. تیبیدا شه‌م چه‌ند شه‌ته
وه‌رده‌گرین که ده‌لینت:

((... کوری مه‌ثمون له‌سالی ۱۶ ه‌گوتی: له‌و کاته‌ی ده‌ریای نیل بۆ
به‌رزایی ۱۶ بال به‌رز بۆوه (خه‌لیفه) فه‌رمانی ده‌رکرد به ده‌رکردنی که‌ژاوه و

په شمالي گهوره، که به قاتول ناوده بریت و زورگه ورهیه له ۴ پارو و ۴ هوټلی
 دهره کی که له هوټلی گهوره جیاده بوونه وه، پیکدیت. گوتی: نامرازو
 که رهسته کانی وهرزی کردنه وهی که نداو گهیشتن، نه مانه نهو شتانهن که
 تاییه تن به خلیفه و براهی و هندی له نه جیب زاده کان و وهزیره کانی. نهو
 پوژه (۱۰۰۰) بهلم - قرقور - له ناو دهریا دهن و پرن له خه لک، که به
 وهفاداری نیل و ته ماشا کردنی خلیفه خوشحالن. دیمه نیک هیهه پی پی ده لین
 (سه که ره) وینهی دانیشتنی خلیفه یه لهو پوژه بؤ کردنه وهی که نداو،
 سه رکاره کان و میره کانی دهریا وانی له دهوری نهو په شماله گهوره یه ره شمالي تر
 داده مه زرينن، نینجا - وهزیره کان - به پی پی پیگه یان، په شماله کان یان له په شمالي
 خلیفه نریک ده که نه وه. نه گهر پرویدات و خلیفه سوریتت له سه ر سواربوون،
 له سییهم پوژ، پوژنی خولقاندن یان پوژنی چوارم هه موو نه وانسه له ویدا
 کارده کهن نامیری ریوره سه کان یان دهره هیسنن، به پی پی نهریتیان (۴۰)
 زورپنایان دهره یان: که (۱۰) دانه یان له زیرو (۳۰) دانه یان له زیو بوون.
 سه رنشیني که شتیه کان زورپنا زیرینه کان و خاوهن زورپنا زیوینه کان که له
 پیاده کان بوون، ده یان نه ونی. هه روه ها ته پللی گهوره هه بوون، که شوینی داره که ی
 زیوی و (۱۰) دانه بوون. که وهزیر هاته بهر دهر وازه ی کوشک، خلیفه
 به شیوه کی شکودارو پیزه وه هاته دهر وه. لهو پوژهدا سه ر یازه کان سوارچاک و
 پیاده په روه کان یان دوو نه وندده کرد، شه کی خلیفه له ژیر سه یوانه که له گهل شیر
 و تیر و قه لغانیا دهره که ویت. که شتیه گهوره زه به لاجه که به ره و قاهره
 به ریده که ویت، له ویدا قازی قه زاوه ت و دم راست و گه واهید دهره کان له بهر دم
 دهر وازه ی مزگهوت دانیشتون (مزگهوتی نیین ټولون)، کاتیک گهیشتن و
 نه وانیش ده چنه ناو که شتیه کان، نهوا خلیفه ده وه ستیت و سلو له قازی
 ده کات. و دکو نهریت وهزیر پیش (خلیفه) ناماده به بؤ نه وهی خزمه تی بکات
 و له ژیر دهسته کانی هوه نهو به پیاده به ره و دهر وازه ی په شماله که ده چیت -

خەلیفە - بەرەو جینگای پاشا دەچیت و، دادەبەزیت و لە شوێنی خۆی کە بۆی دیاریکراوە دادەنیشیت و مامۆستا و میرەکان لە دەوری دادەنیشن. هەر ئەو کورسیە بۆ وەزیر تەرخاندەکریت کە پێوەی هەلگیراوە و هاتوو تە ژوورەو، جا ئەوانە پینگە ئیدارییان هەیه لەلای شوێنی خەوتنی پاشاوە پادەوەستن. قورئان خۆنەکانیش قورئان بۆ ماوەی کاتۆمیریک دەخوینن، کە خویندەنەو کەیان تەواو کرد دەرگاوان رینگا بە شاعیرەکان دەدات کە لە رینگە شیعەرەکانیانەو بۆ خزمەتکردنی ئەو رۆژە خۆیان ئامادە بکەن، ئینجا فەرمانیان بەسەردادەکریت کە یەك یەك بێنەپیتشەو. ژەمە خوارەمەنیەکی تایبەت بۆ قازی قەزاوێت و گەواھیدەرەکان دەبریت بۆ ئەو پەیکەریان بۆ بنێردیت، کە ئەمە لە رووی شەرەو رینگای پێ نادریت. هەرەها بۆ هەر میریک و لە رەشمالە کەیدا ژەمە خواردنیک و سینیک پەیکەریان بۆ دەبریت. ئینجا بەو هۆیەو خوارەمەنیەکی زۆر دەچیت بۆ خەلکە کە. ئەم حالەتە ئاوا دەمیپیتشەو تا بانگی نیوهرۆ و نوێژی عەسر، ئەگەر بانگی دا ئەو خەلیفە نوێژە کات و سەردە کەوتتە کەشتیە کە و هەموو سەرنشینەکان ئامادە دەبن و چاوەرتی سەرکەوتنی خەلیفە دەکەن تا ئەوانیش لەدوایەو سەرکەون).^(۳۱)

رێپەرەسمی ئاھەنگ بە بۆنە ئەم جەژنە، وەکو جەژنەکانی تر جینگیرەو هەرەو کە لە سەدەکانی ناوەراست پەیرەو دەکرا هەمان شیوازی هەیه. لە کۆتاییەکانی سەدە ۱۸ و سەدە ۱۹ زانیانی فەرەنسی، کە لە گەل داگیرکاری فەرەنسی هاتبوون، وەسفیککی ویکچوو لە گەل ئەوێ کە لە سەردەمی مقریزی هەبوو، دەکەن، وەك ئەو وایە زەمەن ئەوەندە سەدەیه پیتشە کەوتیبت:

((... سەرەتای ئاھەنگیران بە بۆنە جەژنی کەنداو، لە پاشا و گەورە پیاوانی حکومەتەو، وەك شیخی شار، قازی، دەفتەردار، کویتخا، پۆلیسەکان و تیبی ئنکشارییەکانەو دەست پیتدەکات. سەر لە بەیانی پاشا لە گەل دارو دەستەکە، واتە فەرماندە، بەگ و مەمالیکەکانیان و،

له گه لیاندا جه ماوهریکی زۆر له موسیقاژهن هاوه لیانده کهن و به شیک له گۆره پان داگیرده کهن، دهرده چیت، له کاتیکیدا نهو به له مانه ی سهره کانیا ن گراوه ده گهنه جی. به له می نافرته تان به وه جیا ده کرتسه وه که رازینراوه و هموو شتیکی تیدایه و هه لگرتیکی هه یه که گومبه زیکی به سه ره وه یه و له بهر دل بیسی خاوه نه کانیا ن به سه ریا ندا داده خریت، پاشان نهو کرتیکاران ه ی بۆ نه م کاره دانراون، په یکه ریک یان ستونیک ی دریتی له قور دروستکرا و له نیوبه ندی نهو دهنگه دهنگه ی هوتافخوین و نامرازه موسیقاییه کانه وه دینه ده ری، ده هاوین. پاشان ده ره بنده که ده شکیتری ت و ناوی نیل به ره و شه قامه کانی شار هه لده قولیت و شه پۆلده دات، هه ر له ده ریاچه ی بچوک ده چن. پیش نه وه ی پاشا نهو شوینه جیبه یلیت، مشتیک پاره ی زیرین و زیوین هه لده داته ناو ناوه که وه مه له وانجیه لیترانه کان له دۆزینه وه یان پیشبرکی ده کهن. نهو کاتانه ی پۆزیش که ماوه به خو شی و شادی بهرده وامده بی ت تا شه وی دواتر...))^(۳۲).

به لام لین وه سفی ریوره سمی میوانداری له کۆمه لگه ی قاهره ده کات. له و شته خو شانه ی له سه ر نه ریتی خه لکی قاهره ده گیتردریته وه، رشاندنی میوانه به ناوی گول یان گولزار و بۆغۆشکردنی به بخور پیش پۆیشتنی، نه مه ش له نیو چینی بالا باوه، بۆ نه مه ش خزمه تکاره که قودوی بخوره که دینیت و خاوه ن ماله که پیشکه شی میوانه که ی ده کات، له ریگه ی باوه شینکردنه وه بۆنه که ی به ده ستی راست به ناراسته ی میوانه که ده بات، به مه ش جل و بهرگ و ریشی بۆغۆشده کات^(۳۳). تا ئیستاش نه م نه ریته له ولاتانی که ندا و بهرده وامه، که ریگه پیدانیک ی نه دهب نامیزه بۆ کۆتایی هیتان به میوانداریه که، نه گهرچی به شیک ی زۆر له نه وه ی نو ی ده رک به مه به ستی شاراوه ی پشت نه م نه ریته ناکات و، پشی وایه تنه ا زیاده ره وه یه که له ریژگرتنی میوان.

ههروهه جارێکی تر میسر وینهیهکی ناوازه بۆ نه‌ریتیک که زه‌مه‌ن له‌ به‌رده‌میا وه‌ستاوه‌و، هه‌رۆدۆت له‌ میژووه‌که‌یدا وه‌سفی کردووه و تا رۆژگاری نه‌مروۆشان هه‌ر به‌رده‌وامه‌، ده‌خاته‌ پوو، شه‌ویش نه‌ریتی شیوه‌نکردن و پیاهه‌لدانه به‌ سه‌ر ته‌رمی مردوو. قاهیره به‌ تاییه‌ت جیاواز له‌ شاره‌کانی تری رۆژهه‌لات به‌ نه‌ریتی به‌کرێگرته‌نی شیوه‌نکار ناسراوه‌. ته‌مانه‌ نه‌و ژنانه‌ن که له‌ گریان و پیاهه‌لدان و قیژو قازو خویندنی سه‌ر دولکه به‌ سه‌ر مردوو و هاواری وا که هونه‌ریکی خه‌ماوی هه‌یه‌، لیژان و به‌هه‌ره‌مه‌ندن. شه‌مه‌ نه‌ریتیک کۆنه‌و هه‌رۆدۆت له‌ سه‌ده‌ی پیتیجی پیش زایه‌ن وه‌سفی کردووه‌:

((... کاتیک پیاویکی ناودار کۆچی دوا‌یی ده‌کات، هه‌موو ژنه‌کانی ناو ماله‌که سه‌رو ده‌موو چاویان له‌ قور ده‌گرن و مائی مردوو‌ه‌که جیده‌هیلن، ناو قه‌دیان ده‌به‌ستن، سنگیان به‌ ده‌رده‌خن، به‌ناو شاردنا ده‌رۆن و له‌ سنگی خۆیان ده‌کوته‌ن، بۆ شه‌مه‌ش خزم و که‌سه‌کانیان هاوشانیان ده‌که‌ن...))^(٣٤).

خانمه‌ نووسه‌ر له‌م به‌شه‌دا پوخته‌یه‌کی گشتی له‌باره‌ی گرنگه‌ری بۆنه‌، جه‌ژن، ئاهه‌نگ و وینه‌کردنی کات به‌ سه‌ربردن له‌ناو ماله‌کان، ده‌خاته‌ روو. به‌لام دیسانه‌وه‌ ده‌بینین جه‌خت له‌سه‌ر یه‌ک شه‌وه‌ی ئاهه‌نگ گه‌پران ده‌کاته‌وه‌، شه‌ویش ریتوره‌سه‌کانی ئاهه‌نگ گه‌پران له‌ ناوچه‌ی چینه‌ بالاکانی کۆمه‌لگه‌، هه‌رچه‌نده‌ بابه‌تیک هاشیوه‌ هه‌یه‌ که وه‌سفی شه‌و رووداوانه‌ له‌ چینه‌ جیاوازه‌کان ده‌کات، بۆ نمونه‌ خاتوو لین - که خانمه‌ نووسه‌ر له‌ زیاتر له‌ شویتیک ناماژه به‌ نووسینه‌کانی ده‌کات- وه‌سفی ریتوره‌سی حه‌مامکردنی بووک له‌ چینه‌ بالاکان ده‌کات، شه‌مه‌ش تا راده‌یه‌کی زۆر له‌ وینه‌یه‌ی که تا ئیستا له‌ سینه‌مای میسری نمایشده‌کریت ده‌باره‌ی ئاهه‌نگی ژن گواسته‌وه‌ له‌ لادیکان ده‌چیت و، له‌گه‌ل ژن گواسته‌وه‌ له‌و چینه‌یه‌ی چانسی که‌متریان هه‌یه‌ و له‌گه‌ل توژی نه‌جیب زاده‌کان، به‌راوردییان پی ده‌کات:

((... بووک که ده‌گوازرتته‌وه، به کشمیریکی سوور له تهوقی سه‌ریه‌وه تا پاژنه‌ی بالاپۆش ده‌کریت و له تهوقی سه‌ریشی تاجیک داده‌نریت، پاشان بو داپۆشینی و پاراستنی له چاوی هاموشۆکاران (الماره) شالّه‌که داده‌نریت. خزم و کهسانی بووک که شوویان کردوه پۆشاکیککی عه‌با ناسای ره‌شیان له به‌ردایه‌وده‌وره‌ی بووک ده‌ده‌ن، بووکیش له که‌ژاوه‌که‌یدایه که له لایه‌ن چوار پیاره‌وه هه‌لگیراوه. گهر که‌ش و هه‌وا گهرم بوو، نه‌وا یه‌کێک له نزیکه‌کانی له‌دواوه‌ی ده‌روات و به‌باوه‌شینه‌باوه‌شینه‌ده‌کات. هه‌روه‌ها بو چوونه‌حه‌مام که‌ژاوه‌که‌به‌ریگایه‌کی دووردا ده‌روات بو غایشکردنی بووک، له‌کاتی گه‌رانه‌وه‌شدا راسته‌وخۆ ده‌چیتته‌وه ماڵ که ده‌سته‌یه‌ک له مۆسیقاژهن یان ته‌پل لیدره‌هاوشانی ده‌که‌ن. به‌ریکردنی بووک له نیو چینه‌هه‌ژاره‌کان به‌هه‌مان شیوه‌ی پیشه‌وه، ته‌نها نه‌وه نه‌بیته که ژنان هه‌له‌له‌ لیده‌ده‌ن. به‌لام زاوا سه‌له‌ته‌ی سووری خه‌ت و که‌وايه‌کی سووری له به‌ردایه‌، میزه‌ره‌که‌ی شالیککی کشمیری سووره‌له‌نیوان دوو براده‌ری که جل و به‌رگی هاوشیوه‌یان له به‌ردایه‌دا، ده‌رواته‌پتوه. له پیشه‌یه‌وه خزمه‌تکاره‌کان که مۆمیان به‌ده‌سته‌وه گرتوه له‌گه‌ل مۆسیقاژهنه‌کان ریگا ده‌که‌ن. پاشان ریپوره‌سمیککی تایبه‌ت هه‌یه نه‌ویش (به‌ریکردنی ساداتی)یه. واته به‌ریکردنی نه‌جیب زاده. ریپوره‌سه‌که هه‌ر هه‌مان شیوه‌ی پیشته‌ره ته‌نیا نه‌وه نه‌بیته که مۆسیقای له‌گه‌ل دانیه و له‌جیته‌وه‌وان ۶ یان ۸ مه‌ولودخوین که به‌((کوری شه‌وانه)) ناوده‌برین، شیعرو پیا هه‌لدان به‌سه‌ر پیغه‌مبه‌ر (د. خ) ده‌خوینن و ده‌یلینه‌وه...))^(۳۶).

هه‌روه‌ها خانمه‌نوسه‌ر باسی نه‌و کاته‌خۆشانه‌ی که له‌حه‌مامه‌گشتیه‌کان به‌سه‌رده‌برین، ده‌کات. هه‌ترشه‌که‌ی فه‌ره‌نسا له‌کو‌تایه‌کانی سه‌ده‌ی ۱۸ سه‌ر ژمی‌ری هه‌مامه‌گشتیکانی کردوه به‌وه‌ی ۱۰۰ دانه‌له‌قه‌هیره‌هه‌یه و بو سه‌ردانکردنی به‌تایبه‌ت له‌وه‌رزى زستاندا، هانی

دانیشتوان دەدات. لیڤه دا خانە نووسەر پێداگیری لەسەر سروتی چوونە
 حەمامی ژنان دەکات (وینەی ۲۲) و سروتی چوونە حەمامی پیاوان
 دەپەرتنیت، تا شتە کە وادەرکەوێت کە پیاوان زۆر سەرگەرم نابن و لەکاتی
 چوونە حەمام کاتی خۆش بەسەر نابەن. حەمامکردن بۆ سەر حالبوون و
 ھەلپشتنی خەمو خەفەت، نەرتیگی کۆنی عەرەبیە و یادەوەرێیەکانی
 کولتووری رۆژھەلاتی لە چیرۆکەکانی ھەزار شەھە تۆماریکردووە و لە شەوی
 چل و سێ ی دوای نۆسەد ھاتووہ کە ھارون رەشید:

((... ھارون رەشید شەوێکیان بێ خەویەکی بێ ئەندازە توشەت،
 بانگی مەسروری کرد، کە ھات پێی ووت: بە خێرای جەعفەر بۆ بەیتە،
 رۆشت و ھینای، کە ھات لە بەردەمیا وەستاو پێی ووت: ئەی جەعفەر ئەم
 شەو بێخەویەکم توشەتووہ و خەوم لێناکەوێت و نازام چشتیک لای دەبات.
 ووتی: ئەی ئەمیری موسولمانان زانایان ووتیانە: تەماشاکردنی ئاوتنە،
 حەمامکردن و گۆرانی خەم و خەفەت لا دەبەن...))^(۳۶).

ھەرۆھە خانە نووسەر بە چەند ووشە یەکی کەم باس لە سەرگەرمی
 قاوہ خانەکان دەکات، لەگەڵ ئەوہی قاوہ خانەکان لە ھەموو چینیەکانی
 کۆمەلگە شەرنشین، ھەرۆک چۆن (نیبۆر) لە کتیبە کەیدا گەشتیک بۆ
 میسر ۱۷۶۱-۱۷۶۲ تیبینی کردووە، بوو بوونە سەرچاوەیەک بۆ
 سەگەرمی پیاوان:

((... لە گەورەترین سەرگەرمیەکان کە میسری، سوری و عەرەبەکان
 دەیزانن، دانیشتنی شەوانیە لە قاوہ خانەکان و جگەرە و نەرگیلە کیشان و
 گوێگرتنە لە گێرەر و موسیقا و ئەو گۆرانی بیژانە دینە ئەو شویتە بۆ
 دەسکەوتنی پارووی رۆژانەیان...))^(۳۷).

لەگەڵ سەرھەتاکانی سەدە شازدەھەم ئامازە بە بوونی قاوہ خانەکان
 دەکریت. لە کتیبی گەریدەکان ئەوانە بە شارەکانی رۆژھەلات لە

ئەستەنبول، شام و بەغداد تېپەربون، ناماژدە دەكەن بەودى كەقاوہخانەكان لە دەم باخ و كەنارى دەرياكان دروستدەكران و، كەش و ھەوايەكى خۆش و فېنك بۆ ئەوانەى كە سەردانى ئەو شوپنانه دەكەن، دەرەخسېنىت. ھەرۈھە گەپدەكان يارى زارو مېزو شەترەنجيان لە قاوہخانەكانىقاھيرە كردو، كە تېيدا ھاتووہ شارىقاھيرە نزيكەى ۱۲۰۰ قاوہخانەى تېدايە، ئەمە بە جياوازى لە گەل ميسرى كۆن و بۆلاق، بەجۆرىك ميسرى كۆن ۵۰ قاوہخانەى تېدا بوو، بەلام بۆلاق سەر ژمىرى قاوہخانەكانى دەگاتە ۱۰۰ قاوہخانە. بەلام لەرووى كەل و پەلەوہ ئەوا قاوہخانەكان:

((... بە ھىچ جۆرىك رايەخ و كەل و پەلى ناو مالى تېدا نيە، ھەرۈھە ئاوينە يان دېكۆرى ناوہە يان دەرەوہى تېدا بەدى ناكريت، تەنيا چەند جېدانىشىكى لە دار دروستكراو نەبىت، كە جۆرىك لە كورسى بازنەبى بەدرىزايى ديوارى بالەخانە يان دوكانەكە پىتكەدەھىنىت، ئەمە لەگەل ھەندى چەسەر كە لە دارخورما دروستكراون يان رايەخى زىر سەلىقە لەو قاوہخانانەى كە شكۆمەندن و پياوہ گەورەكانى بۆ دەچىت، راخراون. لەويدا كەسەكان لە سەر ئەو چەسەرەى كە لە سەر سەكۆ دارىنەكان راخراون دادەنیشن...))^(۲۸)

ھەموو تاكەكانى چىنە جياوازەكان سەردانى قاوہخانەكانيان دەكرد. لە ئىران چىرۆك گىپەرەوہەكان (وئىنەى ۲۳) شانامەيان دەگىپراوہ، بەلام لە شام و ميسر باسى ژيانى ئەبى زەيد ھلالى و عەنتەر كورپى شەدادو زاھر بېبىريان دەكرد. ھەرۈھە شەرەگۆزو بووكەلەى سىبەر و موھەرچ (وئىنەى ۲۴) سەردانى ئەو شوپنانهيان دەكرد:

((... ئەوانەن كە بە پالەوان دەناسران و بە ھەلس و كەوت و گالئەكانيان جەماوہريان خۆشحال دەكرد. لە شەقامەكانىقاھيرە چەندىن جار پياومان دەبىنى رۆلى بووكەلەى سىبەريان دەنواند. ئەم نايشە بەلاى خەلكەوہ زۆر

هزلیتکراو بوو. نهو شانۆیهی بۆ نهم مه‌به‌سته به‌کارده‌هات زۆر ساده‌و بچووک بوو که تنه‌ها که‌سیک ده‌توانیت هه‌لیگریت و به‌ناسانی بیگوازیتته‌وه.

نه‌کته‌ره‌که له‌ نیو چوارچیتوه دارینه‌که راده‌وه‌ستیت و به‌جۆریک دایده‌نیت تا بتوانیت له‌ ریگه‌ی چهند کون و که‌له‌به‌ریکه‌وه که‌ بۆ نه‌و مه‌به‌سته دروستکراون و بئ نه‌وه‌ی ته‌ماشاکاران بیسینن، نه‌وسه‌کۆی فایشه‌که و ته‌ماشاکاران له‌و کونانه‌وه ده‌بینیت. بووک‌له‌کانی ده‌خاته‌ سه‌ر شانۆ بچووک‌که و له‌ ریگه‌ی چهند داویکه‌وه له‌ سه‌ره‌وه که‌ له‌ کون و که‌ له‌به‌ری تایبه‌ته‌وه رایه‌لیان ده‌کات، جووله‌ به‌ بوک‌له‌کانی ده‌کات. هه‌روه‌ها شتیکی نه‌گو‌نجاو بوو که‌ نه‌و ده‌نگه‌ی له‌ بوک‌له‌کانه‌وه ده‌رده‌چوو هه‌مان ده‌نگی نه‌کته‌ره‌که‌ بیت، بۆیه ده‌نگی خۆی هه‌ندئ توند ده‌کرد تا جیاواز بیت، نه‌مه‌ش له‌ ریگه‌ی نامرازتیکی بچووک‌وه بوو که‌ ده‌میخته ده‌میوه. نهم نامرازه‌ وای له‌ ده‌نگی ده‌کرد زۆر ناسک بیت و هاوکات بیت له‌گه‌ل مۆسیقای شمخال له‌ کاتی گفتوگۆکردنی به‌ زمانی بووک‌له‌ بچووک‌که‌کان...))^(٣٩).

له‌ نووسینه‌کانی خاتوو لێن هاتووه، قاوه‌خانه‌کانیپیشوازی له‌ خه‌لکه‌که‌ له‌ کاتی عه‌سرو ئیواره که‌ ده‌هاتنه‌ نه‌وی، ده‌کرد و، که‌سه‌کان توتن و جگه‌ره‌ی خۆیان له‌گه‌ل ده‌ستیان ده‌هیتنا:

((... قاوه له‌ لایه‌ن قاوه‌چییه‌وه پیشکه‌ش ده‌کریت (یان خزمه‌تکاری دوکان)، له‌ بری پینج پارچه‌ زیو بۆ فنجانیک یان ده‌ پارچه‌ بۆ تاسیک که‌ ٣ یان ٤ فنجان ده‌گریت، وه‌رده‌گیرا. هه‌روه‌ها قاوه‌چییه‌که‌ ٢ یان ٣ نه‌رگیله‌ی که‌ بۆ کیشانی تمباک (یان جگه‌ره‌ی فارسی) به‌کاردیت، له‌گه‌ل‌حه‌شیش (قه‌نب‌ی هه‌بوو. حه‌شیش ته‌نیا له‌ هه‌ندئ قاوه‌خانه‌ ده‌فرۆشرا. مۆسیقاژهن و چیرۆک‌گیره‌وه‌کان به‌ تایبه‌تی له‌ شه‌وانی ئاهه‌نگه‌ ناینییه‌کان سه‌ردانی قاوه‌خانه‌کانیان ده‌کرد...))^(٤٠).

زه‌مه‌ته بتوانریت میژووی بلاوبونوه‌وی به‌کارهینانی قاوه له رۆژه‌لآت دیاری بکریت، به‌لام وا پینده‌چیت له نیوه‌ی سه‌ده‌ی ۱۵ی ز بیت. میژوو نووسه‌ی عمره‌به‌ نوێکان ناماژه‌ به‌ نه‌بوونی زانیارییان ده‌رباره‌ی میژووی دیاریکراو بۆ بلاوبونوه‌وی قاوه‌ ده‌که‌ن. نه‌و تیکسته‌یه‌که‌مانه‌ی باس له‌ میژووی قاوه‌ ده‌کات نه‌وه‌یه‌ که له‌ کتییی عه‌بدولقادر جزیری (عمدة الصفوة في حل القهوة) که له‌ ۱۵۵۸ ز کۆچی دوایی کردوه، تیییدا ناماژه‌ ده‌کات که قاوه له‌ یه‌مه‌نه‌وه‌ هاتوه‌:

((... ووتمان جگه له‌وه‌ شتیکی تر نییه‌، چونکه‌ ده‌رکه‌وتنی قاوه له‌ ناوچه‌ی ئین سه‌عه‌ده‌دین و وولاتی حه‌به‌شه‌ و جه‌به‌رت - نه‌تیویا - و ناوچه‌ی تری عه‌جه‌م هاتوه‌ و سه‌ره‌تاو هۆی هاتنی نه‌زانراوه‌ ...))^(۴۱).

گیڕانه‌وه‌کان باس له‌وه‌ ده‌که‌ن، قاوه به‌هۆی حه‌زو ئاره‌زووی سۆفیه‌کانی یه‌مه‌ن (وینسه‌ی ۲۵) بلاوبۆتسه‌وه‌، گوایه‌ ئه‌مان ده‌یاغخواردوه‌ تا بۆ شه‌واره‌گرتن و زکرکردن یارمه‌تیان بدات. له‌ویشه‌وه‌ گه‌یشه‌ حجاز و، پاشان میسر و ناوچه‌کانی تری رۆژه‌لآت. بلاوبونوه‌وی قاوه‌ هه‌روه‌ک بلاوبونوه‌وی توتن و جگه‌ره‌ تووشی دژایه‌تیکردن له‌ لایه‌ن پیاوه‌ ئاینیه‌کان سه‌باره‌ت به‌ هه‌لآلی یان هه‌رامی خواردنه‌وه‌ی بووه‌وه‌.

کورتیه‌ باسیک له‌ باره‌ی گه‌شه‌سه‌ندنی هونه‌ری ئیسلامی:

خانیه‌ نووسه‌ر هه‌ولێداوه‌ شێوه‌ و فۆرمیک به‌ سه‌لیقه‌ی هونه‌ری جیاواز یان مۆده‌ی باو له‌ پایته‌ گه‌وره‌کانی رۆژه‌لآت له‌ جیهانی ئیسلامی و له‌ ماوه‌ی نیوان سه‌ده‌ی ۱۶ و ۱۹ بدات، ته‌ویش له‌ رینگه‌ی غایشکردنی که‌ل و په‌ل و به‌ره‌مه‌ هونه‌رییه‌کان له‌ سه‌ر شێوه‌ی قاپ و قاچاغ و شتی چنراوو رایه‌خه‌کانی ناوما‌ن، هه‌روه‌ها له‌ رینگه‌ی نمونه‌ و توخمی زه‌خره‌فه‌ی بیناسازی و جوانکاری و رازاندنه‌وه‌ که‌سییه‌کان. به‌لام خانیه‌ نووسه‌ر راڤه‌ی میژوویی

گەشەسەندنى ئەم ھونەرە، سەرھەلئانى سەلىقەى رۆژھەلاتى ئىسلامى، ئەو ھۆكارانەى كە ئەم جۆرە سەلىقەيان دروستكردو، ناكات. ھەرۈھا بەرچاۋ روونى لەبارەى لايەننىكى مېژوۋى گشتى بە خويئەر نادات، كەچۆن بووئەتە ھۆى گەشەسەندنى ئەم جۆرە سەلىقانەو جۇراۋجۇرى تەئولى كەسايەتى و سەلىقەكان لەسەردەمىكەوہ بۆ يەكى تر. بەھەمان شىۋە خانە نووسەر چۆنەتتى مانەوہى ئەم خەسلەتە ھونەرىيە ئىسلامىيانەى، كە لە جەوھەرياندا روون و ئاشكران، راقە نەكردو. لەگەل ئەوہى كە لايەنەكانى جىھانى ئىسلامى چەندىن رووداويان تىدا رووداۋە، كەچى لە درىژەى ئەو ماوہ زەمەنىەى كە خانە نووسەر لە سەرى دەدوئت، تەنھا بە راقەى ھەندىك شت و بە چەند دەستەواژەىكى گشتى و لىژەو لەوئى ئاماژە بە نەرتى رۆژھەلاتى دانىق و دابى ئىسلامى پاك و بىگەرد دەكات، ئەو نەرىتەى كە پارىژگارى لە مۆركى گشتى و دروستكردنى سەلىقەىەكى ھونەرى كرووہ.

وہلامى ئەوہ تەنبا لە رىگەى بەدواداچوونى قۇناغە يەك لە دواى يەكەكانى گەشەسەندنى ھونەرى ئىسلام و، ھۆكارە جىاۋازەكانى كە بوونەتە ھۆى دروستبوونى ئەم ھونەرانە، دەدرىتەوہ. ئەوہتا لە سەرەتاي ئىسلام - واتە لە سەرەتاي بانگەشەكردن بۆ ئىسلامەتتى تا سەدەى سىيەمى كۆچى / سەدەى ۹ ى زاىەنى - ھونەرو پىشەسازىيەكان لە ھەرىمە ئىسلامەكان بەو داب و نەرىتە باوہى لە ھەر ھەرىمىكىدا ھەبوون زۆر كارىگەر بوون. كارى ھونەرى ھونەرمەندى موسولمان جىاۋازى لەگەل ھونەرى كۆن نەبوو تەنبا لەو دوو سەدەىەى دوايىدا نەبىت، ئەگەرچى پارىژگارى لە ھەندى لە خەسلەت و كارىگەرىيە لۆكالىيەكانى دەكرد. پاشان ئەم ھونەرو پىشەسازىيانە لە سەدەى ۹ ى ك / ۱۳ ز بىگەشىتن و كولتوورىكى ھونەرى روونى پىشكەشكرد، كە مۆركى تاكى موسولمانى پىئوہ دىار بوو، لە سەدەى ۱۰ ك / ۱۶ ز و تا نىوہى يەكەمى سەدەى ۱۳ ك / ۱۹ ى ز گەشىتە چىلە پۆيەى گەشەسەندنى،

ئەو ھېش ئەو قۇناغەيە كە ئەم كىتئە خستويەتتە روو و ئاماژە بە ھونەر و
 پېشەسازىيە كانى دەكات، بەلام ھەمان ئەم قۇناغە سەرەتاي لە ناوچوونى
 كەسايەتتى ھونەرمەندى موسولمانى بە خۆيەو ھېنى. ھەر لە سەدەي ۱۹
 ھەندى شىۋازى ھونەرى لە ئەوروپاي رۇژئاواو ە - كە پېشكەوتوتتە بوو،
 كۆنترۆلئى جىھانى كىرەبوو ھىۋاش ھىۋاش بۆ چەندىن لايەنى ژيانى
 رۇژھەلاتى گوازاىيەو ە، خىيە نىۋ پېكھاتەي بىكەي مەعريفى، تا
 واپلىھات چەندىن لايەنى داب ونەرىتى ھونەرى چەسپاوى سىپىيەو ە
 سىستەمى كۆمەلايەتتى باي گۆرى. ھەر ھە تىكچوونى سىستەمى سىياسى و
 لە ناوچوونى خەلافتى ئىسلامى بۆ ھىنانە خوارەو ەي پەردە لەسەر بەشى
 كۆتايى كولتورى ھزرى و ھونەرى كە خەرىكبوو ھەر لە سەدەي ۳ ك / ۹ى
 زاىەنىيەو ە لە كولتورى كانى تر جىا كراو ە بىت، يارمەتتەدەر بوو.

لە گەل ھاتنى ئىسلام، پېشەسازو كاردەست سازە كانى ناوچەي رۇژئاواي
 دەولەتتى ئىسلامى - بە سروسىتتى ھالەتە كە - بە ھونەرى كلاسىكى يۆنان و
 رۆمەكان كارىگەر بوون. ھونەرى ئەمانە بەو ە جىادە كراىيەو ە كە وئىنى
 زىندەو ەرى زىندو لە دارو درەخت و ئاژەل ە شىۋەي ئادەمىزادى لە سەر مۆدى
 سروسىتتى دەكىشن، ھەر ھە شىۋەي كلاسىكى بۆ قاپ و قاچاخ و پازاندنەو ە بە
 بە كارھىنانى يەكەي زەخرەفەي پىچخواردو ە لە كپۆم و لەبلا ب - بە كاردەھىنن.
 ھەر ھە جىھانى ئىسلامى لە ھەمان كاتدا بەشى رۇژھەلاتى دەولەتە كەشى
 كارىگەر بوونى بە خۆيەو ە بىنى، بە جۆرىك داب و نەرىتە كانى ھونەرى وولاتى
 رافىدەين و ئىرانى فارسى ساسانى بە مىرات وەرگرت. ئەم جۆرە ھونەرە بە
 ئەندازە يەككى زۆر فەرمى و جۆرىيەو ە، يەكە زەخرەفەيە كانى دويارە دەكاتەو ە،
 ەك نەخشى ساسانى كە لە دار خورما دەچىت و لە مېژووى ھونەرىدا بە
 ((پەروانەي دارخورمايى) ئادەبىرەت، جا چ بە تەواي بىت يا بۆ دوو بەش
 بەش كرايىت. ھەر ھە پۆلە سوار چاك و جووت بالى، كە ھىمايەكە بۆ

دهسه لاتی خواهنداریتی و درهختی ژبان که له ههردوو لایهوه دوو شیوهی
 نازه‌لی یان ناده‌میزادی، یانیش زینده‌وه‌ری نه‌فسانه‌یی چاود‌ی‌ریده‌کهن.

پاشان هونه‌رمه‌نده موسولمانه‌کان ورده ورده قوتابخانه‌ی رۆژه‌لاتییان
 تینکه‌ل به قوتابخانه‌ی رۆژئاوایی کرد که هه‌ر جاره‌و یه‌کیکیان قۆناغ
 قۆناغ و له‌نیوان پایته‌خته ئیسلامیه جیاوازه‌کان په‌ره‌پیده‌دا. بۆ‌نونه‌له
 رۆژه‌لات به‌نه‌قسه‌ت یه‌که‌ی دوباره‌بۆ‌وه‌ی په‌روانه‌ی دارخورمایی ته‌واو یان
 له‌تکراو بۆ دوو به‌شیان به‌کارده‌هیتنا. پاشان وایانلیهات که په‌روانه‌ی
 دارخورمایی له‌تکراو به‌کاربه‌یتن، وازیان له‌نه‌خشی په‌روانه‌ی دارخورمایی
 ته‌واو له‌ت نه‌کراو هیتنا (وینسه‌ی ۲۶). دواتر بۆ نه‌خشی په‌روانه‌ی
 دارخورمایی له‌تکراو، هه‌ندێ خه‌سله‌تی کرۆم و له‌بلایان له‌رووی گه‌شه‌ی
 به‌رده‌وام و درێژ بوونه‌وه‌ی، زیادکرد، تا وایلیهات لقیکیان له‌چه‌قی هه‌ر
 په‌روانه‌ی دارخورماییه‌ک زیاد ده‌کردو وه‌کو کۆله‌گه‌یه‌ک بۆ زیاترکردنی په‌روانه
 دارخورمایی زیاتر به‌کاریانده‌هیتن، به‌مه‌ش شیوه‌یه‌ک له‌په‌روانه
 دارخورمایی له‌تکراو و به‌دوایکدا هاتوو که هه‌ریه‌که‌یان له‌گه‌ل نه‌ویتر
 زنجیره‌ی درێژه‌وه‌بوو یان پیکه‌وه‌ گری‌دراوی پینکه‌ده‌هیتنا، ده‌کیشرا. به‌لام
 کرۆکی گریکی و پۆمانی که له‌هه‌ریمه‌کانی ده‌ریای ناوه‌پاست باو بوو،
 وایلیهات به‌ده‌وری یه‌که‌ی نیمچه‌بازنه‌یی ده‌خولیتنرایه‌وه، که هه‌ریه‌که‌یان
 له‌کاغه‌زیکی لولدراو به‌ده‌وری بۆله‌ترتیه‌که‌وه پینکه‌هاتوو. پاشان له
 رینگه‌ی نهم لقانه‌وه دارسنه‌وه‌به‌رو په‌لکی لاکیشه‌یی که هیچ په‌یوه‌ندییه‌کی
 به‌کرۆمه‌وه‌ نیه، گه‌شه‌ی سه‌ند. دوا‌ی نه‌مه‌و به‌تایبه‌تی له‌سه‌ده‌ی ۱۱ی
 زایه‌نیه‌وه په‌روانه‌ی دارخورمایی له‌سه‌ری گه‌شه‌ی کرد، ئینجا یه‌که
 رۆژه‌لاتی و رۆژئاواییه‌کان ورده ورده له‌گه‌ل هه‌ولدانی هه‌ر یه‌که‌یه‌کیان بۆ
 دروستکردنی داهیتانکاری زه‌خره‌فی نوێ له‌رووی ده‌ره‌وه‌ی فه‌خفوری و
 شتی چنراو کانتراکاریدا که له‌یه‌که‌یه‌کی تره‌وه‌ بۆی ده‌هات، تینکه‌لا‌بوون.

نیوان توخه کانی هریمه جیاجیاکان ده گهرینهوه، جاییان له ریگهی گواستنوهی کاره هونه ریبه دهستی و پیشه سازیه کان به هۆی قافلّه بازارگانیه کانهوه بیته، یانیش کۆچکردنی پیشه کارو پیشه دهستیه کان و جیگۆرکییان و نیشته جیبوونیان له نیوان شاره رۆژه لاتیه کان، نه مهش بازارگانی ئالوگۆری کالاو به ره مه کانی، که قافلّه کان له نیوان پانتاییه فراوانه کانی ولاتی ئیسلامی ئالوگۆرییان پنده کهن، ناسانکردوه، که ده کاته رووبه ره کانی پشت رافده بین و رۆژه لاتیه ده ریای نه نده لوس له ریگهی ناوه راست و رۆژئاوای ئاسیا، که به میسرو باکوری نه فریقیا تا ده گاته نیمچه کیشوهری سیریا تیپه ده بیته، به مهش ده ولته تی ئیسلامی له درێژبوونه وهیدا زیاتر له وهی که ئیمپراتۆرییه تی رۆما هه یبوو له به هیترتین سه رده مه کانی، په لی هاویشتوه. ئیسلام ناوچه هریمه کانی ده ریای ناوه راستی له ژیر دهستی ده سه لاتیه ئیمپراتۆرییه تی بیتره نتهی له قوسته نتهینییه ده رهینا و کۆتایی به ئیمپراتۆرییه تی ساسانی هینا.

ههروه ها ئالۆزی رووداوه سیاسییه کانی ئەم ده ولته ته، هه لی زۆری له به رده م کارسازو پیشه ده ستکاره کان په خساند، به تایبه تی تیچکچونی ده سه لاتیه سیاسی ناوه ندی له سه ر هریمه کان و، دروستبوونی ئاراسته ی جیاواز له ناوه راستی ئاسیا به ره وه هریمه ناوه ندییه کان و، دامالینی هه موو جیاوازییه کانی سه رچاوه کارگێرییه کانی سولتان له هریمه کان، له گه ل ده برپینی وه فاداری رووکهش بو خه لیفه له وتاری رۆژی هه نیدا. ئەم میرنشین و سه لته نه تانه له کاتی گه شه سه ندن و پیشکه وتنی هه ریبه کیکیاندا نه دیناس و کارده ست سازیان بو خۆیان کیشده کرد و، له کاتی رووخانیشیاندا نه مانه لییان هه لده هاتن و له گه ل ئەم کۆچکردنه یاندا قوتابخانه ی هونه ری گه شه سه ندویان له گه ل خۆ ده برد. وا ده رده کهوت که له ناکاو ئەم هونه ره له وه زهویه تازه یه وه له ژیر چاودێری بنه ماله ی ده سه لاتیه

نوئ دڤوستبووئیت. سهردهمانئ نهم هونهرانه بهو چینهئ که دهست رهنگینیان تیداده کرد، تایهتبوون و بو کهسی تر نهبوو که نهغامیانبدا. تنها کوچکردن و گهشتکردنی نهو کارسازانه له پایتهختیکهوه بو یهکی تر سهبارت به سهرههلدانی نهم هونهره له ناکاو پیگهسیوه له ههریمهکان، راهیدک دهکات.

ناسان نییه ههر یهکئ لهو هوکارانهئ سهرهوه به تنهئا وهگرین، چونکه هردووکیان به دریزای شارستانییه مروییهکان تهواوکهری یهکترو پیگهوه بهسترون. نهوهئ که بارهکه نالوزتر دهکات، رهگهزی سییهمه که له پیکهیتانی سهلیقهئ باوو دروستکردنی شوناسی هونهره نیسلامیهکان بهشداریکردوه، نهویش چاودتیری دهسهلاتی سولتان و سهلیقهو مؤدیلی حهزپیکراوه له لایهن بنهمالهئ دهسهلاتداروه که سهرچاوهئ جیاوازی ههیه. رهنگه باشترین نمونهیک که دهربارهئ پهیوهندی تیکهلاوی نهم هوکارانهبیئت وزور پشتی پیببهستریت، میژووی فهخفوری سازیه له سهده ناوهراستهکانی نیسلامی. فهخفوری ساز له سهرهتای نیسلامهوه هونهر و داب و کولتووری باوی ناوچهکهئ به میرات بو ماوهتهوه که پیش هاتنی نیسلام بوونی ههبووه، نهویش دریزکراوهیهکی سروشتیه بو کولتووری روزههلاتی خواری و ولاتی رافدهین. بهلام قاپ و قاچاخئ فهخفوری سهرنج و بایهخپیدانی دیوانی خلیفه نهمهوییهکانی رانهکیشاهه، که به کولتووری گریکی و ساسانیهکان له رووی بهکارهیتانی قورناتی له زیرو زیو دروستکراو، کاریگهریبون. له سهردهمی نهمهوییهکاندا رۆئی فهخفوری سازی تنهئا له کاره سادهکاندا بهدهردهکهوت، نهویش له چیشتهخانهکان. بهلام چینه ههژارهکان زیاتر حهزیان به بهکارهیتانی قاپ و قاچاخئ له دار و کاتزا دروستکراو دهکرد، چونکه نهمانه بهرگهئ شکانیان له فهخفوری زیاتر دهگرت.

ھەررەھا لەم ناوچەیدا وایلیھات ئەوەندە بایەخیان بە زەخرەفەسازی
 بەلەخانەکان نەدەدا، کە بەھۆی قەمیدی رەنگاوی رەنگ و ھونەرەکانییەو
 دەنەخشیتر. ئەم ھونەرە لە سەدە ۱۲ تا ۱۵ ی پیش زایەن لە ولاتی
 رافدەین پەری سەند. کاتیک کە پاشاکانی بابل، ئاشوری و ئەخمینیەکان
 دیواری کۆشکەکانیان ھەمووی بە قەمیدی زەخرەفەیی، وینە ئاژەل و
 شێوێ ئادەمیزادی رەنگاوی رەنگ، بە قەبارەیی سروشتی لە ژێر چینیکی
 بریسکەدار دەنەخشان. پاشان ئەم ھونەرە لە گەل ھاتنی سەردەمی دەولەتی
 ساسانی لە ناوچو. ھەررەھا لە گەل ھاتنی ئیسلام ئەو ھونەری فەخفوری
 سازییە کە لە ناوچە کە باو بوو، ئەویانبوو کە لە دەوری ھەوزی دەریای
 ناوھەرەست باوبوو، ئەم ھونەرە لە فەخفوری سورکراوە لە ناو فرنی تایبەتی
 و لە زەخرەفەیی زەق و سادەیی نەخشیتر و پیکھاتو. ھونەری فەخفوری
 سازی لە جیھانی ئیسلامی تا سەدە ۹ ی زایەنی ئاوا بە سنورداری
 مایەو. عەلی کوری عیسا والی خۆراسان دیارییەکی لە فەخفوری چینی
 بەنرخێ بۆ ھارون رەشید نارد بریتیبوو لە - قاپیک کە رۆمانی بیهقی تیا
 نووسرابوو (۴۷۰-۱۰۷۸ز) لە "میژووھەیدا" - ۲۰ پارچە لە فەخفوری
 چینی کە ھاوشێوێ ئەو لە دیوانی خەلیفە، بینرابوو، ئەمەو ھەررەھا
 لە گەلیدا (۲۰۰۰) پارچە جۆراو جۆری چینی لە گەلدا بوو. ^(۴۲) ئا لێرەو
 شۆرشیک لە بارەیی شێوازو ھونەریک ھاتە مەیدان، وەک ھەولیک بۆ
 تیگەیشتن لەو شتە جۆراو جۆرە ھاوردەنیانەیی لە چینیو دەھینران، پاشان
 بەرھەمھێنانی ھونەر و شێوازی ھونەری نوێ و گشتی پەیدا بوون.

بەلام فەخفوری سازه میسراییەکان لە سەردەمی فاتمیەکان، بەلگەییەکی
 ئاشکرا سەبارەت بە کۆچکردنی پیشەسازە دەستیەکان بەرھوقاھیرە پایتەختی
 نوێ، دەدەن بە دەستووە، کە خەریکبوو ئەستێرەیی داھینانی بەرھو بەرزایی
 دەروشت. ئەو پیشەسازانە لە بەغداو ھاتبوون، کە ئەوکات بەغدا خەریکەبوو

ئەستىرەي بەرەو ئاوا بوون دەچوو. ئەمانە نەيئى پىشەكانيان لەگەل خۆيان بۇقاھىرە ھىتابوو، ئەمەش لەو گۆرانە لە ناکاۋەوہ كە بەسەر ھونەرى لۆكالىدا ھات، دەردەكەوئت و، ھونەرىكى پىشكەوتوو بەغدا لە ناکاۋ، وەك دووبارە دۆزىنەوہى ھونەرىكى فەخفورى گېنى گېنى و بىرسكەداركراۋ بە كانزا، ھەرۋەھا فەخفورى نەخشىتراۋ بە زەخرەفەي نوئ لەقاھىرە دەركەوت.

دەكرئ ھەمان ئەو ھۆكارانە بووبنە ھۆي گەشەسەندنى ھەموو ھونەرە بچووكە ئىسلامىيەكانى ترى وەك پىشەسازى كانزا، خشل و گەوھەر، چىن و شوشە نەخشاندن، يان گەشەسەندنى ھونەرى بىناسازى گەورە، بەلام ناكريت ھەر ھەمووى لىرەدا باس بكرئت.

وئىنەكپشان

خاڧە نووسەر لە ھەندئ شوئى كىتئبەكەيدا ۋەسفى چەندىن وئىنەي ئادەمىزادى و ئاژەلى، كە قاپ و قاچاخ و شتى چىراۋ دووبارەكانى پئى رازىتراۋتەوہ، دەكات. كىتئبە مېژووئىيەكانى قوتابخانەكان، ھەندئ بابەتى خويندنى زانكۆئى گشتى، ھەندئ نووسىنى گشتى و چەند كىتئبىكى تايبەت كە باس لە مېژووئى ھونەرى ئىسلامى دەكات، جەخت لەسەر خالىبوونى ھونەرى ئىسلامى لە وئىنەي ئاژەلى و ئادەمىزادى دەكاتەوہ. جا خاڧە نووسەر ھۆكارى پىشكەوتنى ھونەرى خۆشئووسى كە تاكە ھونەرى رەسەنى عەرەبىيە، ھەرۋەھا شۆرشى گەورە لە بوارى زەخرەفەي ئەندازىارى بۆ ئەو ھەرامكردنە رەھايە سەبارەت بە رك و كىنەي كۆمەلگەي ئىسلامى لە وئىنەو شىۋەي ئادەمىزادو ئاژەل، دەگەرتئىتەوہ.

بەلام راستىيەكەي ئەوہىيە، راي جىاواز لە ھزرى فقەي ئىسلامى سەبارەت بە وئىنەو شىۋەي ئادەمىزاد و ئاژەل ھەيە، لىرەدا سئ ھەلئوئىتى فقەي ھەيە: يەكەمىيان ئەم بابەتە بەشىۋەيەكى بن بىر پەتدەكاتەوہ.

دووه میان دیمه نی سروشت و میوه جات حلال ده کات و، سییه میان هه موو وینه دیک حلال ده کات له ووه که ره سه نی حلال کردنی شته کانه و تهنه نه گهر به مبهستی په ره ستن به کارهات نهوا حه رآمده کریت.

هه ره له سه ره تاوه هه زری ته شریعی نیسلامی ره وتیکسی دژی وینه کردن ناسیوه، هه ره که چون له ناینی جو له که و کرسیانیشدا بو نیان هه بووه. نه م نایدیولوزیا چاکسازیه له سه ره می روشنگه ری عه ره بی نیسلامی هاوچه رخ دووباره ژیانزایه وه، به تاییه تی له گه ل بهره و پیشچوونی فه لسه فه ی روشنگه ری نیسلامی هاوچه رخ وه کو فه لسه فه کانی سه ده ی ۱۹ که بهره و نایدیالیزی می زیاتر و دابه زین بهره و کاملبوونی مرویی و پاکسازی ناین رویشته وه.

که چی فه هییه کان له باره ی بریاردان له سه ره نهو وینه انه ی روچی مروژ یان ناژه لی تیدایه جیاواز بوون و، سی بزچوونی جیاوازیان هه بوو: گروپی یه که م پی وایه: وینه کیشان و شیوه ی تر جگه له مروژ و روح له به ره به هه موو شیوه کانیانه وه حه رام نین، تهنه نهوانه حه رآمده کرین که له شیوه ی په یکه رن و بز په ره ستن دوور له (الله) دروستده کرین، وه کو خوی گه وره ده فه رموی: "قال اتعبدون ما تنحتون والله خلقکم وما تعملون" (سوره الصافات: ۹۵ و ۹۶). مبهستی نه م نایه ته یان به فه رموده ی پیغه مبه ره (د. خ) راقه کردوه "له نیوان نهو خه لکانه ی که له روژی قیامت زور سزا ده خون وینه کیشه کانن" به و پییه ی که لیته دا حه رامکراو، دروستکردنی په یکه ره بز په ره ستن، چونکه نه گهر مبهستی نهو وینه کیشانه ناسایی بوایه، نهوا کیشه ی بز ریساکانی شه ریعت دروست نه ده کرد. لیته دا ده بیته لادانه که ی زور گه وره بیته که له دروستکردنی هاوتا، کوشتنی گیان و داوین پیسی گه وره تر نییه، نهوکاته وینه کیشه که له هه موو خه لکی سزای زیاتر ده بیته گهر نهو په یکه ره ی به مبهستی په ره ستن دروستکرد بیته. (۴۳)

به لآم مالکيه کان و هندی له سه له فی و حنبه لیه کان، شهوا وینهی ناده میزادی و نازه لی حرامده کهن، نه گهر سیبهری هه بیته. واته نه گهر په یکه ریته بیته که دووری هه بیته، جا نه گهر ناوا نه بوو، شهوا حرام نیسه. بۆ نمونه وهک شهوی له سه ر دارو دیوار ده کیشریته یان له سه ر کاغزه یان قوماش، شهمانه حرام نین به لآم حزیینه کراون. له کاتی کدا که حنبه فی و شافعی و جه ماوهری حنبه لیه کان شهو وینهانه حرامده کهن که رۆحی تیدایه، جا نه گهر وینه که سیبهری هه بیته یا نه. ^(۴۴)

مشتومر له باره ی حرامکردنی وینهو په یکه ره کان له کۆتایی سه رده می شه موی و سه ره تای سه رده می عه باسی توند بوو. به لگهی زۆر پروون و ناشکرا له باره ی لیبورده یی موسولمانان له گه ل وینهو په یکه ره له شاره کراوه کاندایه، به جۆریته موسولمانه په که میه کان شهوانه ی له سه ره تای ئیسلام موسولمان بوون له بیرو باوهری خۆیان له شاره کراوه کان نه ده ترسان، له گه ل شهوی خه لکی تازه له په ره ستنی په یکه ره کان ده ستیان هه لگرتبوو. ته نها به به لگهی کرده یی، که ئاسه واره کان بهو حالته باشه یان ماونه ته وه، وهک په یکه ره ی بوزا - چهند سالتیک پیش ئیستا له شهفغانستان ته قینرایه وه - له هندو شهفغانستان، تا ده گاته شهو ریزه سوپایه ی که له سه ر دیواره کانی جه مشید له ئیران کیشراون و، شهبو هۆل و شهو په یکه ره زه به لاجانه ی له میسرو سودان هه ن، ئیکتفا ناکه ین، به لکو پشتگیری له رۆحی لیبورده یی ئیسلامی بۆ شهم وینهو په یکه رانه ده که ین، له ریگهی په کئی له گرنگترین سه رچاوه کانی میژووی ئیسلامی که (تبری) ه. تبری به جۆریته باسده کات، که چۆن سه عدی کوپی وه قاس کاتیک شاری مه دائن، که پایته ختی نیمپراتوریسه تی فارس بوو، رزگارکرد و نویری فه تخی له هه یوانی کيسرا کرد: ((له ناویدا په یکه ره ی له گه چ دروستکراوی پیاوو شهسپ هه بوون، شهوو موسولمانان ریگری نه بوون و وهکو خۆی هیشتیانه وه. پاشان

فەرمانی بەسەر خەلگدا کردو بۆ جهژنهکان کردی بە مزگهوت، منبهریکی
 تیدا دانا و نوێزی ههینی - که پهیکه ره کانیشی تیدا بوو - تیدا ده کرد...⁽⁴⁵⁾
 کاریگه ری ئەم بیرو را فقهیانه سه بارهت به رازاندنهوه، له ریگه ی وینه و
 کیشانی شیوه ی جوړاو جوړ و دروستکردنی خهسلته هونه رییه کانی له
 هه ریتمیکه وه بۆ یه کی تر و له سه رده میکه وه بۆ یه کی تر جیاواز بوو.
 مه غریبی عه ره بی کاریگه ری شه و خۆپاراستنه ی زۆر به سه ره وه بوو، به
 جوړیک زۆر به که می وینه ی ئاژهل و ئاده میزاد له سه ر دارو دیواره کانی
 ده کیشران. به لام له ولاتی فارس و هه ریمه رۆژه لاتییسه هاوسیئکانی، شه
 راقه فقهیانه پشت گوێخرا بوون. به و پێیه ی که وینه کیشان له پرووی فقهه وه
 حد پینه کراوه، شهوا له کۆمه لگه ئیسلامیه کاندایلیته اتبوو که له نیو
 باز نه یه کی دیاریکراودا به یلریتته وه، به تایبه تی له دیوه خانی سولتان و مالی
 چینه بالاکان، شهوا و وه کو دانیشتنه کانی سه ما و گۆزانی و شه راب
 خواردنه وه، له گهل شه وه ی شه ر زۆر به توندی ناحهزی ئەم جوړه دانیشتن و
 شه راب خواردنه وه یه ی هه رامکردوه، که چی له م جوړه کهش و هه وایانه دا
 به ریوه ده چوون.

ئەم جیاکردنه وه یه نیوان پانتایی تایبهت و گشتی - نیو مال، کۆشکو و
 مزگه وته کان - له بهاری کیشانی وینه ی ئاده میزادی و ئاژهل له سه ره تای
 سه رده می شه مه ویسه وه دروستبوو. له گهل شه وه ی کرۆم ره مزیککی کاسفری
 تیدا یه و ناماژه یه به (باخوس) خوی شه راب، شهوا مزگه وته کان له دیمه شق و
 مه دینه ی منه وه ره به نه خش و نیگاری دارو دره ختی کرۆم ده رازینترانه وه. له
 کاتی کدا خانوو و کۆشکه تایبه تیه کان به په یکه رو وینه ی قه د دیوار که له
 گه چ دروستکرا بوون و، به جوانترین هونه ری باوی ناوچه ی هه وزی ده ریای
 ناوه راست نه خشینترابوون و، له سه ر مؤدیلی گریکی - رۆمانی و له گهل
 هه ندیک هونه ری ساسانی رازینترابووه. هه ره که چۆن له (خه ربهت نه لفه ج)

(وینە ۲۹) و کۆشکی (ئەلخیر ئەلغەری) (وینە ۳۰) و کۆشکی بچووکی (عەمرە) دا بەدی دەکرێت. ئەم دوایزیمییه لە سەر دەمی عەباسییە کانیشدا هەر بەردەوامبوو. سەرچاوە میژوییه کان باس دەکەن (مائی خەلیفە) ش لە سامەرا بە وینە نادەمیزادی و نازەلی رازینراوە تەو.

لە لایەکی ترەو دەبینین نازەزوو و حەزلیبوون لە کتیبی یۆنانی لە سەر دەمی عەباسی یە کەم و لە لایەن زانا عیراقیە کانەو، بوو هۆی هاوردنی دەستتوسی بیزەنتی وینە تیدا کیشراو، کە ئەمە ئاسەواری پوون و ئاشکرای لە سەر وینەو نووسینە عەرەبیە کان لە بارە ی ئەو بابە تانە ی دە کەونە نیوان گیادەرمانی پزیشکی (وینە ۳۱) و جوړە کانی تلیاک (وینە ۳۲) وە ک پێو دەانی مارو دەرمان کردنی ئەسپ، جیەشت. ئەم نارااستە یە لە نووسیندا گەشە ی سەند، تا گە یشتە یە کێ لە گرن گزین تیکستە عەرەبیە وینە ییە کانی سە دە ی ۶-۷\ک ۱۲-۱۳، ئەویش مە قامە کانی حەریریە (وینە ۳۳). نامادە کارانی ئەم تیکستە بە ئەنقەست وینەو مائی جیاواز و جیا جیا و شیوە ی دە مو چاوو، لایەنە جیا جیا کانی ژیانی عیراقیان تیدا کیشاوە. پاشان ئەو بوو هونەری نووسین لە عیراق لە دوا ی داگیر کردنی مەغۆل لە ناوچوو، ئە گەرچی لە دیمە شق و میسرتا سە دە ی (۸-۹\ک ۱۴-۱۵) بەردەوامبوو.

بە پێچەوانە ی هونەری هەریمە کانی باکوری ئەفریقا، کە تەواو وینە ی نادەمیزادی و نازەلی رەتدە کاتەو. فارس و هندیە کان بە تاییە تی دوا ی داگیر کردنی مەغۆلە کان، کاتیک وینە سازان لە دیوە خانی پاشایی چاودیریە کی چاکیان دە کرا، زیاتر باوە شیان بۆ هونەری وینە کیشان کردەو. ئەم هەریمانە بە درێژایی سە دە یە کە مە کانی ئیسلام پارتیزگاریان لەو میراتە ی کە لە بارە ی داب و نە ریتی وینە کیشان و پەرە پێدان ی بۆیان ماوە تەو، کردەو. قوتابخانە هونەریە گەورە کان لە خۆراسان و ولاتی

رافدهين (ماوراء النهرين)، نه‌مانه نه‌و ناوچانه‌ن، كه كولتووري فارسي و هيلينستي له‌سه‌رده‌ماني پيش نيسلام تييدا گه‌شه‌يان سه‌ندوه‌و، به به‌شدارييه‌كاني له كيشاني وينه‌ي ناده‌ميزادي و ناژه‌لي له قه‌د دارو ديوار و پدكه‌ره‌كان ده‌ناسرئت، جا چ له پهره‌ستگا يان خانوه تاييه‌تبه‌كان بيټ. له گرنگرتين نه‌و داب و نه‌ريتانه‌ي كه كولتووري نيسلامي له كولتووري سه‌فدي فارسي بؤي مايټه‌وه، نه‌رئتي گيرانه‌وه‌ي چيروك و نمايشكردني وينه‌يه، نه‌مه‌ش خه‌سه‌له‌تټكه ره‌نگه له هنده‌وه گوازرابيټه‌وه، به جوړټك كه گيرپه‌ره‌وه‌كان وينه‌يان له‌گه‌ل خوځياندا هه‌لده‌گرت و له كاتي گيرانه‌وه‌ي چيروكه‌كانياندا نمايشيان ده‌كردن.

به‌م جوړه ده‌بينين، هه‌ندئ له هه‌رئمه نيسلامه‌كان له پاريزگارټي‌كردن له هه‌ندئ داب و نه‌رئتي هونه‌ري وينه‌كيشاني ناژه‌لي و ناده‌مي له سه‌ر هه‌موو شتټكي به‌كارهاتوو له فه‌خفوري و شوشه و كانزاو خشل و شتي چنراوو دارو ديواري كوژك و ماله‌كان و له سه‌ر لاپه‌په‌ي نووسينه‌كانيان به‌رده‌وامبوونه، نه‌م شتانه‌ش له دوو تويي نه‌م كتټبه‌دا پرونده‌بنه‌وه.

پهراویزه کان

- (۱) بز وورده کاري زیاتر پروانه: عثمان، محمد عبدالستار. المدينة الاسلامية، ژماره ۱۲۸. الكويت: المجلس الوطني للثقافة والفنون والاداب، اغسطس. ههروهه: وزيری، محیی محمد، العمارة الاسلامية والبيئة، عالم المعرفة، عدد ۳۰۴، الكويت: المجلس الوطني للثقافة والفنون والاداب، يونيو ۲۰۰۴.
- (۲) نیبور، کارستن: رحلة الى بلاد العرب وما حولها ۱۷۶۱-۱۷۶۷، الجزء الاول رحلة الى مصر ۱۷۶۱-۱۷۶۲، ترجمة: د. مصطفى ماهر، القاهرة: المطبعة العالمية، ۱۹۷۷، ص ۷۷.
- (۳) شابرول، ج. دی: وصف مصر: دراسة سكان مصر المحدثين، مطبعة الجبلای، القاهرة: ۱۹۷۶. به شیئکه لهو گه شتهی که تیبینی و توژیینه وهی زوری له خوگرته سه بارهت به سوپای فه ره نسی و نهو زانایانهی هاوه لییان کردبوون لهو داگیر کردنهی بز سه ميسر کردبوویان له چاره گی به که می سه دهی (۱۹)، لا ۹۶.
- (۴) نیبور، سه رچاوهی پیشو، لا ۹۲_۹۳.
- (۵) شابرول، سه رچاوهی پیشو، لا ۱۱_۱۳.
- (6) Lane, E. W. An Account of the Manners and Customs of Modern Egyptians, Written in Egypt the years 1833-1835. East-West publications, The Hague and London, and Livres de France, Cairo, 1836, p 92- 93.
- (۷) السمهودی، ابو الحسن علی: خلاصة الوفا باخبار دار المصطفی، تحقیق الشیخ حمد الجاسر، المدينة المنورة: المكتبة العلمية، دمشق: مطبعة زيد بن ثابت، ۱۹۷۲، ص ۱۳۳.
- (8) Chardain, John. Sir Chardain Sir Percy Skyes (Ed). Travels in Persia. Amsterdam; N. Israel, New York, Da Capo press, 1971.

- (٩) شابرول، سەرچاوهی پیتشو، لا ٣٥٥.
- (١٠) شابرول، هه‌مان سەرچاوه، لا ٦١١.
- (11) Chardain ,Travels in Persia, p207.
- (12) Chardain ,Travels in Persia, p215.
- (١٣) شابرول، سەرچاوهی پیتشو، لا ١٠٠_١٠١.
- (١٤) نیبور، سەرچاوهی پیتشو، لا ٢٩٠.
- (١٥) هه‌مان سەرچاوه ، لا ٢٩١١.
- (١٦) هه‌مان سەرچاوه ، لا ٢٩٢٢.
- (١٧) هه‌مان سەرچاوه ، لا ٢٩٢٢.
- (١٨) هه‌مان سەرچاوه، لا ٢٩٠.
- (١٩) هه‌مان سەرچاوه لا ٢٩٢٢.
- (٢٠) هه‌مان سەرچاوه ، لا ٢٩٢٢.
- (21) Chardain ,Travels in Persia, p207.
- (٢٢) هه‌مان سەرچاوه لا ٢٠٧.
- (٢٣) نیبور، سەرچاوهی پیتشو، لا ٢٩٣.
- (24) Chardain,Travels in Persia) ، P223.
- (٢٥) هه‌مان سەرچاوه، لا ٢٢٤.
- (٢٦) هه‌مان سەرچاوه، لا ٢٣٢.
- (٢٧) شابرول، سەرچاوهی پیتشو، لا ٩٢_٩٧.
- (28) Lane, Modern, Egyptians) ، P139.
- (٢٩) المحبی، محمد امین: کتاب خلاصة الاثر فی اعیان القرن الحادی عشر، بیروت: مکتبه خیاط، ١٩٦٦، ص ٢٦٥.
- (٣٠) المقریزی: کتاب المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والاثار، ج١، بغداد: مکتبه المنشی، د. ت. ص ٤٧٠_٤٧٩.

- (٣١) شابرول، سەرچاره‌ی پیتشوو، لا١٥٣٦_١٥٤.
- (32) Lane, Modern Egyptians P205.
- (33) The Histories. Chicago; University of Chicago, 1988, Herodotus, P501.
- (34) Lane, Modern Egyptians) 174- P167.
- (٣٥) مؤلف مجهول: الف ليلة وليلة.
- (٣٦) نیبور، سەرچاره‌ی پیتشوو، لا٣١٣٦.
- (٣٧) شابرول، سەرچاره‌ی پیتشوو، لا١٤٥٥.
- (٣٨) شابرول، هه‌مان سەرچاره‌ی، لا١٥٤٤.
- (39) Lane, modern Egyptians, P335.
- (٤٠) الجزیری، عبدالقادر: عمدة الصفوة فی حل القهوة. مخطوطة، مكتبة باريس الوطنية، رقم ٤٥٩٠.
- (٤١) البیهقی: تاریخ البیهقی.
- (٤٢) وزارة الاوقاف والشؤون الاسلامية. الموسوعة الفقهية. ط٢، ج١٢، مادة تصویر، کویت: وزارة الاوقاف والشؤون الاسلامية، ١٩٨٨، ص٩٢_١٣٠.
- (٤٣) وزارة الاوقاف والشؤون الاسلامية، الموسوعة الفقهية، سەرچاره‌ی پیتشوو.
- (٤٤) الطبری، ابو جعفر محمد: تاریخ الرسل والملوک، المعروف بتاریخ الطبری. ط٢، ج٤، القاهرة: دار المعارف، د. ت، ص١٦- ٢٠.

پيشه‌کى

مالى رۆژه‌لاتى واته خيزانى دريژه‌وه بوو و نهو کهسهى سدرپهرشتى ده‌کات، نم شيوازه به‌شيوه‌يه‌کى جه‌وه‌هرى نه‌گژاوه... خانم نووسر

"کولتورى شارنشىنى له شاره‌کانى رۆژه‌لات" کتبيک هانى خوينه‌ر ده‌دات بۆ نه‌وهى سهردانى شوينه‌واره شارستانىيه ده‌وله‌مهنده‌کان له تورکيا، ميسر و نيران له‌سه‌ده‌کانى ۱۶-۱۸ و، کاتيکى خوش له‌گه‌ل نه‌و ده‌ورويه‌يدا به‌سهر به‌ريت. نم سهرده‌مه له‌گه‌ل نه‌وهى که چاخى گورانکارىيه‌کان بووه، چاخى گه‌شه‌سهندن و پيشکه‌وتنى کولتوره نه‌ريتيه‌کانىشه، به‌جوزيک کارىگه‌رى هاورده‌کان له نه‌وروپاوه بۆ رازاندنه‌وه رتيکخستنى ناومال ده‌ستى به‌زيادبوونکرده‌بوو، نه‌مه‌ش بوو بووه هۆى تيکه‌لاوبوونتيکى خيرا له نيوان شيوه جياوازه‌کان، به‌لام خانوى رۆژه‌لاتى، واته خيزانى دريژه‌وه‌بوو و نه‌وه‌که‌سهى که سدرپهرشتى ده‌کات، به‌شيوه‌يه‌کى جه‌وه‌هرى نه‌گژاوه و پاريزگارى له به‌رده‌واصبونى په‌يوه‌ندىيه نه‌ريتيه‌کانى و، ژيانى رۆژانه و ناهه‌نگه کۆمه‌لايه‌تیه‌کانى کردوه.

ژيانى خيزانى له ژينگه‌يه‌کى خيزانىدا به‌پرتوه ده‌چوو، که خوشگوزه‌رانى ماددى و، ژيانتيکى دابراوى له پشت ديوارى خانوه پيشگيراوه‌کان دروستده‌کرد، به‌جوزيک شته چنراو و رستراوه‌کان (ويته‌ى ۳۴) روى په‌نجه‌ره‌کانى شارده‌بووه، نه‌مانه‌و نه‌و لاکيش، قالى، جل و بديرگانه‌ى که به‌شه‌کانى ناومال ده‌پازيتنه‌وه، روييه‌کى زه‌نگين به‌ ناومال ده‌به‌خشن. نه‌و چنراوانه‌ى له ناو مال هه‌بوون گوزارشتيان له ده‌سه‌لات و پينگه‌ى کۆمه‌لايه‌تى نه‌و بنه‌ماله‌يه ده‌کرد، رۆلتيکى ئابوورى چالاکيشى له پيشه‌سازى و بازرگانيدا هه‌بوو، هه‌روه‌ها ئالووالاى و به‌کارهينانى ره‌نگى

کال و دروستکردنی شیوهی خدیالی له سه‌چنراوو رستراوه‌کان، یه‌کینکه لهو شیوازه سه‌رنج راکیتشانه‌ی که له چنراوی رۆژه‌لاتیدا به‌دی ده‌گریت. شم خه‌سلته‌جیاکراوانه‌ش دیسانه‌وه کاریگه‌ری خویان له‌سه‌ر زه‌خره‌فه‌ی بیناسازی له رازاندنه‌وه‌ی ده‌ستنوسه‌کان به‌هۆی جواننوسی و، رازاندنه‌وه‌ی فه‌خفوری وکانزاکان و پیسته‌ی خۆشه‌کراوو پارچه‌دار، جیهیشتوه.

ئه‌و شته‌هه‌لگیراوانه‌ی رۆژه‌لاتی ناوه‌راست، که له مۆزه‌خانه‌ی سکۆتله‌ندی نیشتیمانی (National Museum of Scotland) خراونه‌ته‌روو، سه‌باره‌ت به‌سیمای شم ژبانه‌نیوخۆیه‌ی ناو مالی رۆژه‌لاتی، نمونی ناوازه‌ن. به‌جۆریک شم فه‌ره‌نگه‌ دانسقه‌چهند شتیکی هه‌لگیراوه‌خۆده‌گریت، که بریتین له هونه‌ری فه‌خفوری، شوشه، کانزا، وینه‌و نه‌وشته به‌نرخانه‌ی به‌بۆیه‌ی (له‌ک) بۆیه‌کراون، کاره‌چنراوه‌کان، جل و به‌رگ و خشل و زیڤی سه‌ده‌ی ۱۹ تا سه‌ده‌ی ۲۰. گروپی شم مۆزه‌خانه‌یه به‌شیوه‌یه‌کی ساده‌و ساکار له ۱۸۵۸ ده‌ستیانکرده به‌هه‌لبژاردن وه‌لگرتنی جلو به‌رگ و خشل له میسر، پاشان به‌خیراییه‌کی زۆر له ژنر سه‌ره‌رشتی سیر پۆبه‌رت مردۆخ سمیت کی. سی. م. گئی^(۱) Smith Major General sir Robert Murdoch (۱۸۸۵-۱۹۰۰) گه‌شه‌یکرده. شم ژهنه‌راله له‌دوای میژویه‌کی پیشه‌یی که وه‌ک به‌رپۆه‌به‌ر له خزمه‌تگوزاری فاکسی فارسی کاری کردبوو، ده‌ستیکرد به‌کارکردن له مۆزه‌خانه‌یه Persian Telegraph Service (۱۸۶۵-۱۸۸۸)، هه‌روه‌ها یه‌کینکه لهو پیشه‌نگانه‌ی، که هونه‌ری فارسییان خویندوه. له نه‌نجامی نه‌و په‌یوه‌ندیانه‌ی که هه‌یبوون، شاره‌زاییه‌کی قولی لهو باریه‌وه په‌یدا کردوه. نه‌و مۆزه‌خانه‌یه کۆمه‌لێک شتی نایابی له هونه‌ری فارسی ده‌ستکه‌وت به‌تایبه‌تیش نه‌و شتانه‌ی که میژوه‌که‌یان ده‌که‌وتنه‌ نیوان سه‌ده‌ی ۱۷ تا ۱۹. پاش نه‌وه، نه‌و گروپه‌ چوارچینه‌ جوگرافیه‌که‌ی فراوانتر

کرد، که نیمچه دورگه‌ی عه‌ره‌بی، میسر، باکوری شه‌فریقا، ولاتی شام، تورکیا، ناوه‌پراستی ئاسیا و هندیشی گرت‌ه‌وه.

ئهم بده‌سه‌هات‌وهه هه‌لبژێردراوانه له هه‌ولتی هه‌میشه‌یی له ژێر ناویشانی (له‌ نیتوان به‌شه‌کانی رۆژه‌لاتی ناوه‌پراست (Within the Middle East) له مۆزه‌خانه‌ی سکۆتله‌ندای پاشایی Royal Museum of Scotland له شه‌قامی چامبرز، نیدن‌ره‌ نمایش‌کراون. ئهمه‌ له‌ چوارچیۆه‌یه‌کی ویتاییه‌وه نمونه‌ی پایه‌خ و قالی، جل و به‌رگ و پازاندنه‌وه‌ی ناو مالی رۆژه‌لاتی ده‌خاته‌روو. ئهم کتیبه‌ به‌شیۆه‌یه‌کی قول له‌م باب‌ه‌تانه ده‌کوژیته‌وه و، به‌سه‌ر سێ لایه‌نی شاره رۆژه‌لاتییه‌کاندا ده‌په‌رژیت، که ژيانی خێزانی، شیوازه‌کانی ژيانی کۆمه‌لایه‌تی و لایه‌نی ماددی شارستانییه‌ته‌کان که گوزارشتی له‌م باب‌ه‌تانه‌کردوه، ده‌پشکنیت. هه‌روه‌ها ئهم کتیبه له‌ ریگه‌ی کولتوره‌ هاوسێکانیانه‌وه به‌دوای ئه‌و سیما هونه‌رییه دیاریکراوانه‌دا ده‌گه‌ریت، که ده‌توانیت به‌دواداچوونیان بۆ بکرتیت، وه‌کو چۆن له‌ هند دا ده‌رده‌که‌ویت، به‌جۆریک هونه‌ری وینه‌کیشانیان له‌به‌ر گوزارشتکردنی له‌ سروته‌کانی ناهه‌نگگیران به‌ بۆنه‌ی له‌دایه‌کبون وگه‌شه‌و بالقبون، ریتیک زۆری لیده‌گیریت.

پهراویز

(۱) رۆبیرت مردوخ سمیت: ئەندازیارو شوپینه وارناس و بەرپۆه بەری مۆزه خانە بوو. لە ساڵی ۱۸۲۵ لە شارۆچکەی کیلمارتۆک هاتوو تە دنیاو، هەر لەوێ خۆیندنی تەواوکردووە لە زانکۆی گلاسکو درێژەیی بەخۆیندن داوە. لە ساڵی ۱۸۵۶ بوو بە سەرۆکی ئەندازیاران و هەفدی شارلز نیوتن بۆ هەلکەندنی شوپینه واره کۆنەکان لە ئاسیای بچوک دواي سەرکەوتنی پارەکەیی لەو پێشبرکێیی ۲۸۰ هەلبژێردراو بەژداریان تێداکردبوو. ئینجا سەلیقەو تواناکانی پۆلیکی زۆریان هەبوو لە سەرکەوتنی وەفدەکەیی لە دۆزینەو هی گۆرستانی هالی کارناسۆس بەیکەرە جوانەکان کە بەیکەکی لە گرنگترین پارچەکانی مۆزه خانەیی بەریتانی دادەنرێت. لە ساڵی ۱۸۶۲ پەییوهندی کردووە بە دەزگای فاکس لە ئیران، ئەو دەزگایەیی کە هەندو ئورپا بەیکەو دەبەستەو. هەر وەها لە ساڵی ۱۸۶۵ بوویە بەرپۆه بەری فاکس لە تاران و لەم پێگەیی خۆی مایەو تا بیست سال دواتر لە و ماوێدە بەووردی لیکۆلینەو هی کردووە لە سەر هونەر و شوپینه واره کۆنەکانی فارسیەکان و بوویە یەکی لە گەرە زانایانی ئەم بوارە. ئینجا لە ساڵی ۱۸۸۵ بوو بە بەرپۆه بەری مۆزه خانەیی ئیدنییر بۆ زانست و هونەر کە ئیستا بەناوی مۆزه خانەیی پاشایی سکۆتلەندی ناسراوە. پاشان بە شیۆه یەکی رەسمی خاتە نشینبوو لە سوپا واتە لە ساڵی ۱۸۸۷ و دواتر هەر لە ئیدنییر مایەو و تواناکانی لە بەرپۆه بردنی مۆزه خانە سەلماند و بە شیۆه یەکی کارا لە چەندین کۆمەلە بەژداری کردووە و تا ساڵی ۱۹۰۰ کوچی دوايي کردووە.

به‌شی یه‌که‌م: شار

" بهر په‌نجه‌ره‌ی دارین په‌نگاو په‌نگی پروون وه‌ک تیشکی پرووناکمی، که سنووری تاریکی ده‌شکینیت و په‌رداخه بلووریسه‌کان پرده‌کاته‌وه تا لیتی ده‌رژیت و به ناوی گول بۆنخۆشده‌کریت، نهم په‌رداخانه له‌سه‌ر پاخراویتیکی ئالتونی داده‌نرین و په‌رداخه زیوینه‌کان وه‌کو نه‌لقه‌ی نه‌ستیره‌کان ده‌بریسکانه‌وه" ((شاعیر جامی))^(*)

نهم دیره هۆنراوه دل‌پینانه، چه‌پکیکه له به‌ناو بانگترین و کاریگه‌رتترین داستان‌ه شیعریه کلاسیکه -نیرانیه‌کان به‌ناوی (یوسف و زولیاخ).

شاعیر جامی^(۱) له ۱۴۸۳ نهم هۆنراوه‌یه‌ی نووسیوه، باس له باب‌ه‌تینکی نه‌خلاق‌ی و نه‌ده‌بی هاویه‌شی نیتوان ناینی جووله‌که، کرستیان و ناینی نیسلامی ده‌کات. سه‌رگوزشته‌ی به‌ندکراویتیکی جووله‌که که پیغه‌مبه‌ر یوسف (سلاوی خوی له‌سه‌رین) و خیزانی عه‌زیزی میسر (بوتیفار)، که بۆ یه‌که‌م جار نهم چیرۆکه له ته‌ورات و له سفری ته‌کوینباسکراوه، ده‌گیریتته‌وه. نینجا دیسانه‌وه له قورنان وه‌ک چیرۆکی یوسف (سلاوی خوی لی بیت) و زولیاخ باسکراوه. شاعیرانی سه‌ده‌کانی ناوه‌پاست نهم رۆمانه قورنانه‌یان په‌ره‌پیداوه و کردویانه به چیرۆکیکی خۆشه‌ویستی خه‌ماوی، تیییدا سوۆزی

*- تیکسته ره‌سه‌نه‌که به‌زمانی فارسی نه‌مه‌یه:

زشرته‌های رنگارنگ صافی

چو نور از عکس در ظلت شکافی

بلورین جامها لب ریز کرده

بماء الورد عطر آمیز کرده

ززرین خور زمینش مطرح حوز

ز سیمین کاسهای برجی پر اختر. (وه‌رگیره‌ی عه‌ره‌بی)

زه مینى له گهڼ رزگار کاريکى پوځى کۆده کاته وه. لهو هونراوه يه ي سهره وه، شاعير و ينه ي ههر دوو که سايه تى سهره کى (يوسف و زوليتخا)، که له ژينگه يه کى زه ننگين و له خوښگوزهرانيدا ده ژين، ده کات. ههر چه نده وه رگيپرانى کى فکتورى و (***) بى ده ستکاري نهو هونراوانه کراوه، به لام ده کريت له م چيرۆکه دا وينه ي ژيانى کۆمه لايه تى له رازاننده وه ي ناوما ل به هوى زه خره فه ي زور ناوازه و نايابى ليه ليجريت، به جورتيک قاپ و قاچاغى بلورى و زيوى له گهڼ خواردن و خوار دنه وه کان له پووى گرنگيه وه له هه مان ناستدان.

نهم به يته شيعريان هه به شه ي پۆمانه که دايه که زور به وورده کاريه کاند پوچوه، کاتيک زوليتخا لهو ناهه نگه ي که بو ده سته خوشکه کانى سازى کرده، پيغه مبه ر يوسف (سلاوى خواى ليبيت) يان پى دهناسييت وه کو هه و ليک و پاساوه يتانه وه بو سه رمه ست بوونى خوى به يوسف. ليتره دا به هوى جوانيه که ي يوسفه وه په رچه کردارى هه ريه که يان جياوازو شانويى ده بيت، به جورتيک هه نديکيان له هوش خويان ده چن و هه نديکى تريان له جياتى نه وه ي پرته قالى نيوده ستيان له ت بکه ن ده ستى خويان ده برن. ئينجا نهو ويتانه ي له م چيرۆکه وه وه رگيراون، ديکو ميئنتى ته واو واقيعين له سه ر لايه نى ماددى شارستانيه ته کان وه کو که ل و په لى ناو مال، جل و به رگ، خشل و زير. له يه کيک لهو ويتانه ي که تيدا و تنه ي هه زه ته ي يوسف (سلاوى خواى ليبيت) و زوليتخا له سه ر نهو سينييه کيتشراوه که ميژوهه که ي بو سالى (۱۶۹۷- ۱۱۰۹) کوچى ده گه ريتته وه، به هونه ريکى زور جوان و له سه ر کاغه زى مقه باى (Papier mache)^(۳) زور ته نک دروستکراوه. نهم هونه ره له و ماوه يه دا که له رازاننده وه ي که ل و

** - ناماژيه به و وه رگيپرانه نينگليزيه ي که وه رگيپرى عه ره ي پشته يي به ستروه. و. کوردى.

په لی بچووکى به کارهاتوو له لایه ن چینى ناوهند یان چینى بالآو له ماله
 نیرانییه کان به کارده هات، به کارهیتانی باویوو، وه کو ناویتنه، یان قوودی
 شان و خشل یانیش ههر قودویه کی بچووک. رووداوه کانی نم به شه له ناو
 باخیکى زۆر جوان و خزمه تکراو دهستپیده کات که به دره ختی سهروو
 په رژین کراوه، به جزریک گول و گولزاری جوان دهوره ی نافوره یه کی داوه که
 شوینه که ی رازاندۆته وه.

زولیتخا له سه ر لاکیتشیتک و له ژیر سه یوانیتک که به قوماش په رده
 پۆشکراوه داده نیشیت، نینجا خۆی و دهسته خوشکه کانی به بهرگی زۆر
 جوان خۆیان پۆشته کردوه که له چهند قه دیکى ته سک پیکهاتوون. نم جل و
 بهرگانه له قوماشی خهت خهت و دهسته گوئی بچووک له سه ر چنراوه،
 پیکدین، نه وه ش به پینی سه لیه ی جل و بهرگی شارنشینی سه ده ی ۱۷ ی
 نه و سای نیران مۆدیکى باو بوو. به لام قژیان له سه ر شیه ی که زى چین
 چینى داپۆشراو به کلاویک که لیواره کانی به نیکلیل (چهند شریتیکی
 قوماشییه و له سه ر شیه ی تاجیک ده هۆنرته وه و به گه وه هر و به ردی
 نایاب ده نه خشینریت) ^(۴) یان به شالی چنراو به گه وه هر، به سترابوو.

یوسف (سلأوی خوی لیبت) ته نها کور بوو له و نا هه نکه ژنانه یه که له
 وینه که دا له لای چه پ به جل و بهرگی دیوه خانی پاشایی و بهرگیکی
 گه نجانه ی که شخه ی له بهردایه، وه ستاوه. نینجا بۆ ناماژه کردن به
 جوانیه که ی تیشکیکی نورانی دهوره ی ده موو چاری داوه ^(۵).

ههروه ها له وینه که دا چهند مه رکان و قاپی فه خاری جوان و موخردان و
 قاچاخى مسی لوله دار ده بینرین، نم قاپ و قاچاخانه له گه ل شه وه ی بۆ
 رازنده وه دروستکراون، به لام بۆ پینداویستی پۆژانه شه کارده هیتران.

وینه ی پرته قال له میوه کانی تر زیاتر تیشکی خراوه ته سه ر، کاتیک که
 پیشکه شی میوانه کان کراوه. نه مه رووداوه وینه یه کی ووردی کۆمه لگه ی

دیوه‌خانی پاشایه‌تی له کۆتاییه‌کانی سەده‌ی ۱۷دا ده‌خاته‌پوو. به‌جۆرتیک رێک‌خستنی شاه‌نگ دوور له جیهانی ده‌ره‌وه، نامرازی شادمانی بووه بۆ رابواردن و به‌سه‌ر بردنی کاته‌کانی ده‌ست به‌تالی، هه‌روه‌ها باخ، که‌ش و هه‌وایه‌کی سۆزداری دروسته‌کات و هانده‌ره بۆ نه‌وه‌ی تاک ئیلهامی شیعری بۆییت یان شیعری بخوینیته‌وه، که نه‌مه له کولتوری ئێرانیدا سه‌رنج راکێش بووه. زۆر به‌ ئاسانی ده‌توانیت هه‌ست به‌ پێگه‌ی شیعری بکریت، به‌جۆرتیک بابه‌ته‌ شیعریه‌کانه‌ش‌یه‌یه‌کی رێژه‌یی به‌لگه‌ن له‌سه‌ر به‌رفراوانی و به‌ریلاوی گرنگیدانی ئه‌م کولتوره‌ به‌ نه‌ده‌ب.

ئه‌و سینییی‌ه‌ی که‌ نه‌م وینه‌یه‌ی له‌سه‌ر کێش‌راوه له‌سه‌رده‌می پاشا سولتان حوسین (۱۶۹۴-۱۷۲۲) له‌ شاری نه‌سه‌هان دروست‌کراوه، نه‌م شاره‌ وه‌کو پایته‌ختیکی ئێران و وه‌ک ناوه‌ندیکی شارنشین رۆژه‌لاتی له‌ سالی ۱۵۹۸ پێشکه‌وت. پاشان له‌ناکاو و له‌دوای داگیرکردنی له‌لایه‌ن نه‌فغانستانه‌وه له‌ ۱۷۲۲ به‌ره‌و لاوازی رۆیشت. ئه‌و شوینه‌واره‌ مه‌زنانه له‌ پرووی بیناسازییه‌وه که‌ ئاسه‌واره‌کانیان ماون، سه‌رسامی گه‌شتیاره‌ ئه‌وروپییه‌کانیان بۆ خۆیان کێش‌کردوه، نه‌مه سه‌ره‌رای له‌ ناوچوونی شوینه‌واری تری زۆر گرنگ. له‌گه‌ڵ هاتنی ۱۷۸۶، نه‌سه‌هان نه‌م رۆله‌ی لێسه‌ندرایه‌وه و پایته‌خت بۆ تاران، که‌ تا ئیستا پایته‌ختی ئێرانه‌، گوازیایه‌وه. به‌لام نه‌گه‌ر شاری مه‌زنی تر له‌ رۆژه‌لات هه‌بێ، ئه‌وا نه‌سته‌نبۆل یه‌کێ بووه له‌و شاره‌ مه‌زنانه‌ی که‌ هاوشانی شاره‌ فارسییه‌کان بووه و له‌ پرووی سیاسی، ئابووری و پێگه‌ شارس‌تانیه‌که‌یه‌وه کێبه‌رکیتی له‌گه‌ڵدا ده‌کردن. نه‌سته‌نبۆل له‌ دوای روخانی قوسه‌تینیه‌ له‌سه‌ر ده‌ستی سولتان محمه‌دی دوومه‌ (۱۴۵۱- ۸۱) بوو به‌ پایته‌ختی ئیمپراتۆرییه‌تی تورکیای عوسمانی. هه‌روه‌ها قاهره (وینه‌ی ۳۵) ش هه‌ر له‌ سه‌ده‌کانی ناوه‌راسته‌وه یه‌کێ بوو له‌

شاره گهوره کانی رۆژه لاتی ناوه راست، دواتریش ههروه کو پایتهختی هدریمی عوسمانی ناسرا. شاره کانی رۆژه لاتی ناوه راست له گه له یه کتر و له کولتوریککی شارنشینیدا، که ره نگدانه وهی جۆراوجۆری میژوویی، نابووری، کۆمه لایهتی، ناینی و خوینییه، تاراده یه کی زۆر هاوبه شن. ههروه ها نهو کاره دهستیانهی که له ناو مائه کانی نه م شارانه دا به کارهاتون له سهر جۆراو جۆریان، به لگه یه کی زۆر زه ق و دیارن.

له ماوهی نێوان سه دهی ۱۶، ۱۹ دا رۆژه لات به شتیوه یه کی پێشه یی بارودۆخیککی جینگیری هه بوو. واته نهو ماوه یه کی به دواداچونه کانی نه م لیکۆلینه وه یه ی تیدا نه مجامدراوه. له م ماوه یه دا زۆری شاره کانی رۆژه لات له ژیر دهستی ئیمپراتۆریه تی تورکی عوسمانیدا بوون (۱۲۹۹- ۱۹۲۴)، ئیمپراتۆریه تیک که له ناوه راستی نهو روپا درێژ ده بووه و به تورکیا و عیراق تا که نداری عه ره بی و دورگه ی کریمیا و که ناره کانی ده ریای ناوه راست و باکوری شه فریقای تپه پانده بوو، له به هیزترین قۆناغیدا بوو. به لام نێران نهو ماوه ی ته نگه وه شیواوی و ناجینگیری سه ریازییه دیاریکراوه ی له نیوه ی سه ده ی ۱۸ به خۆیه وه ی بینن لیتبترازی، نهوا له م ماوه یه دا له ژیر دهستی سه فه ویه کان (۱۵۰۱- ۱۷۲۲) و، دواتریش بنه مائه ی قاچاریه کان فه رمانه واییان ده کرد (۱۷۸۶- ۱۹۲۴).

نه م ناوچه یه به وه جیا ده کریته وه که له رووی جوگرافیه وه جیاوازی زۆری تیدایه. له شاخه کانی ناوه راستی تورکیا و نێران بو ده شتاییه سه وه زه کانی نێران له که ناره کانی ده ریای قه زوین، به لام زه ویه کشتوکالیه کان له سهر هیللی که ناره کانی ده ریای ناوه راست له تورکیا وه تا باکوری شه فریقا درێژ ده بنه وه، له کاتیکدا ده بینن زۆریه ی زه ویه کانی نیمچه دورگه ی عه ره بی بیابانه. ههر شاریک، نه گه ره شوینه خوراک و ناوو هۆیه کانی گواسته نه وه گه یانندن تیدانه بیت، دروست نابیت و په ره ناسه نیت. کاتیک

نهم شارانه دامه‌زران، نه‌وا ژینگه‌ی ره‌نگاوپره‌نگی زۆریان له پروی کۆمه‌لایه‌تی وکولتوریسه‌وه پهره پێدا و تا نیستاش ههرماون.

بۆ نمونه نه‌سته‌نبۆل (وینیه‌ی ۳۶)، له سه‌ره‌تای دامه‌زراندیه‌وه له سه‌ده‌ی ۷ پ. ز وه‌کو جینشینیکه‌ی یان ناوه‌دانیه‌که‌ی یۆنانی قه‌باره مام ناوه‌ند که به‌ بێزه‌تته ناسرابوو، داده‌نرا. شوینگیه‌ی نه‌سته‌نبۆل کۆنترۆلی رینگا بازرگانیه‌یه ته‌قلیدییه‌کانی نیوان نه‌ورویا، نه‌فریقا، ده‌ریای ره‌ش، هندو چین ده‌کات، نه‌مه‌ش وایکردوو به‌یتته شوینیکه‌ی ستراتیکه‌ی گرنگ که نمونه‌ی که‌مه‌. نهم شاره له رینگه‌ی بازرگانه‌ی ناووتشم، به‌هارات و به‌ردی گران به‌هاوه پهره‌ی سه‌نده‌وه له رینگه‌ی نه‌وه سه‌رچاوه خۆراکیانه‌ی که له ناوچه ههرتیمه‌کانی باشوری نه‌ورویاوه ده‌هاتن، خۆراکی خه‌لکه‌که‌ی دابین ده‌کرد. هه‌روه‌ها شاری قاهیره له سه‌ره‌تای سه‌رده‌می فیرعه‌ونیه‌کانه‌وه، کاتیک به‌ مه‌مفیتسه‌ ده‌ناسرا، پاشان به‌ جیزاو دواتریش به‌ تپه‌په‌رینه‌ی سه‌رده‌می گریکی و رۆمانه‌کان و، دواتر له هه‌ردوو چاخ‌ی ناوه‌پاست و خه‌لافه‌تی عوسمانی و چاخه‌ نوینه‌کان، به‌ به‌رده‌وامبوونی ناوه‌دانیه‌که‌ی ده‌ناسرا. قاهیره له‌وه‌وه که شوینیکه‌ی ستراتیکه‌ی هه‌یه و ده‌که‌وتته سه‌ر سه‌رچاوه‌یه‌که‌ی ناوی گه‌وره، نه‌ویش ده‌ریاچه‌ی نیله له نه‌سته‌نبۆل ده‌چیت و، له رینگه‌ی نهم سه‌رچاوه‌ی ناویه‌وه کۆنترۆلی نه‌وه رینگایانه‌ی که ده‌چنه‌وه سه‌ر سه‌عید و سودان، کرده‌وه. هه‌روه‌ها سه‌رچاوه‌ی خۆراکیه‌کانیش له ناوچه به‌ پیتته‌کانی ده‌لتای نیله‌وه بو‌دیت.

به‌لام شاره ئیترانییه‌ ناوه‌دانه‌کان، له تورکیاو میسر جۆراو جۆرتتر بوون. ئیتران جگه له‌وه‌ی ناوچه‌یه‌که‌ له باکووریه‌وه ده‌ریای قه‌زوین و له باشوریشیه‌وه که‌نداوی فارس هه‌ن، ئیتر نه‌وه به‌شهی ولات که ده‌مپینتته‌وه ووشکانیه‌وه پیره‌وی ناوی که بتوانیتت وه‌ک نامرازیک بۆ هاتوچۆکردن به‌کاربه‌یتت، تیتدا نییه. زۆریه‌ی رینگاوبانه‌کانی شاره ئیترانییه‌کان رینگه‌ی

زەمىنەن. بۆ غونە ئەسفەھان (وینەى ۳۷) مېژووی ئاۋەدانکردنەۋەى بۆ
 كۆتايى سەدەى ۷ دەگەرپتەۋە. ئەم شارە دەكەۋپتە سەر دەشتايىەكى پان و
 بەپپىت و فراوان لەسەر دەرياچەى (زىاندە رود). ئەسفەھان خۆشبەختە لەو
 پروۋە كە ھەرچەندە سەرچاۋەكانى ئاۋ لە ئىران كەمن، ئەۋا بەشپەۋەىەكى
 سەرەكى ئەسفەھان پشت بە ئاۋى ژىر زەۋى دەبەستىت، كە لە رېنگەى
 سىستەمىكى زۆر داھىنەركارانەى كەنالەكانى ئاۋو ئاۋەرۆكانەۋە، ئاۋى
 بەسەر شاردادابەشكردوۋە. دۋاى ئەۋەى پائىتەخت بۆ باكورى ئىران لە سالى
 ۱۷۸۶د گۈزرايەۋە تاران بوو بە پائىتەخت، بەمەش ئىعتباراتى بوونى ئاۋو
 خۆراك لە نىۋان ئەم دوو شارەدا يەكسانبوون. تاران ھەر لە كۆنەۋە
 ناۋبانگى بە بوونى رەزى ميوەجات و سەۋزەى چاك دەرکردوۋە، بە ئاسانى
 ئاۋى لە كانياۋ و كەنالەكانى شاخى (دېۋاند) دەستدەكەۋپت.

رەنگە سەرچاۋەى ھەرە كاراى ئاۋەدانى شارە گەرەكان دانىشتۋان بىت،
 كە لە دىر زەمانەۋە لە جىنشىنەكان و گروپە كۆچەرپەكان پىتكەتوون. لەم
 تىكەلاۋبوونەۋە كۆمەلگەىەكى شارنشىنى فرەرەنگ دروستدەبىت.
 بلاۋبوونەۋەى ئاينى ئىسلام، بەۋپىيەى ھەر لەسەدەى ھەۋتەمەۋە كە ئاينى
 باۋى ئەۋ ناۋچەىە، بۆ دۆزىنەۋەى شوناسىكى كەلتورى ھاۋبەش، كە
 ھەندئ لە جۈولەكە و كرستىانەكانبەشدارپەكى كەمىان لە كارە پىشەبى و
 شارەزايە بازرگانپەكانى ئەم كەلتورىەدا كىردوۋە، كارىكردوۋە. زىمانى
 ەەرەبى لە ئىسلامدا زىمانى پەرستەنە، ەك زىمانىكى ھاۋبەش لە نىۋان ئەۋ
 گرۋپانەى كە زىمانى رەسەنىان فارسى، توركى، ئەرمەنى، سلاقى و
 بەرەرىن قسەى پىكراۋە.

بەلام بەكىك لە گرفته ھەمىشەبەىەكانى شار، كىشەى داينىكردنى
 شوپىنى نىشتەجىبوون و خزمەتگوزارپەكانە بۆ دانىشتۋانى، بەجۆرىك كە
 پىداۋىستىيە مەۋبەىەكان پىۋىستى بە دەزگاي كارگىرى، ئاينى، رېنگاۋبان،

ناوچهی بازرگانی و، دایینکردنی خزمه‌تگوزاری ناوی ده‌ست شو‌ره‌کان و ناوی خوردانه‌ویه بو دانیش‌توانه‌که‌ی. ئەمه جگه له‌وه‌ی پتویستی به خانووبه‌ره‌ی تایبه‌تییه بو هه‌موو ئاسته‌کان. له‌گه‌ڵ ئەوه‌ی شار به فره‌پنگی خه‌لکه‌که‌ی جیا‌ده‌کریته‌وه، ئەوا شه‌ریعه‌تی ئیسلامی چه‌ندین ره‌فتارو هه‌لسوکه‌وتی له‌ باره‌ی مولکداری گشتیه‌وه فۆرمه‌له کردووه. ئیسلام جه‌خت له‌سه‌ر رۆ‌لی تاک له‌ چوارچێ‌وه‌ی کۆمه‌لگه‌ی موسلمانه ئیمانداره‌کان هه‌روه‌ها له‌ چوارچێ‌وه‌ی خێزان، که یه‌که‌ی سه‌ره‌کییه بو ژبانی کۆمه‌لایه‌تی، ده‌کاته‌وه.

فێرکردنه‌کانی قورئانی پی‌رۆز پتوشوینی ووردی له‌باره‌ی په‌یوه‌ندی و نه‌رکه‌کانی خێزان و، مال و سامان و میراته‌وه داناهه، که ئەمه به‌شیه‌یه‌کی نادیارو تایبه‌تی له‌ رووی مه‌ده‌نیه‌وه ئاماژه‌کردنه به‌وه‌ی هه‌ر خێزانی‌ک مافی خزیه‌تی له‌ نیو چوار دیواری شوینی نیشته‌جیب‌ونه‌که‌یدا به‌ ئاسووده‌یی و دل‌نیا‌یه‌وه بژی. ئەمه بووه هۆی جیا‌کردنه‌وه‌ی فه‌زای گشتی و تایبه‌تی له‌ یه‌که‌تر. ژبانی گشتی ئەوه‌یه، که له‌ پتگایان وشه‌قامه‌کان به‌ریۆ‌ده‌چیت و خزمه‌تگوزاری و کاره‌کانی که‌رتی بازرگانی تیدا هه‌لده‌سو‌پنرت، ئەمه له‌کاتی‌کدا که ژبانی تایبه‌تی له‌ ناوه‌وه‌و له‌ نیو چه‌وش و ژوو‌ره چوار ده‌ورگه‌راوه‌کان به‌رده‌وام ده‌بیت. ئەم دوو شو‌رنه به‌شیه‌یه‌کی گونجاو به‌یه‌که‌وه هاویه‌ستن، به‌لام مه‌رج نییه تیکه‌ڵ بن.

ئهم دابه‌شکردنه له‌ رووی وه‌زیفه‌و فه‌زاوه به‌پێی بارودۆخی تۆیوگرافی (زه‌ویناسی) و میژوویی شاره جیا‌جیا‌کان، جیا‌ازیان هه‌یه. وا پتویست ده‌کات پتگایان و خانوو و باله‌خانه‌کان به‌پێی شێوه‌ی سروشتی ئەو زه‌ویه‌ی له‌ به‌رده‌ستدایه، دروست بکرت. زۆر ده‌گه‌من بوو که پلانی خانووبه‌ره له‌ سه‌ر زه‌ویه‌کان به‌ په‌ق و پروتی دروستکرا. تورکه عوسمانیه‌کان بوون به‌ میراتگری وێرانه‌و شو‌رنه‌واره بیه‌رتیه‌کانی قوسته‌تینیه، که له‌ پانتایه‌ فراوان، چۆ‌لکه‌راوه‌کان، خانوو، باخچه‌ی بی‌خزمه‌ت، تاقو و دیوار و په‌رژینی

ناریك دهوره‌ی شهو كۆشكانه‌یان دابوو پیکهاتیبون. شهو شوینانه هۆلی پیتشوازی وکلپسهو شوینی نشته جیبوونی تایه‌تی، که له کۆشکی نیمپراتۆری سه‌رده‌می پیتشوو جیمابوون، له‌خۆده‌گرت. شهو ناوچه‌یه ده‌که‌وێته باشوری رۆژه‌لاتی شاره‌وه. هه‌روه‌ها بنه‌ماله ده‌سه‌لاتداره موسولمانه‌کان، که په‌یره‌وی فه‌عی عه‌ره‌بیان له میسر ده‌کرد، ناچاربوون مامه‌له له‌گه‌ڵ شهو به‌شه له‌سه‌ر یه‌کانه‌ی که ده‌سه‌لاتدارانی پیتش شهوان جییان هیشتون، بکه‌ن. له‌ ئێران بۆ شه‌وه‌ی شارێکی هه‌ریمی وه‌ک تاران بکرێته پایته‌خت، پیتستی به‌ هه‌موارکردنی به‌رده‌وام و چه‌ندین ده‌ستکاری تر بۆ شه‌و باله‌خانه و خانوانه‌ی که پیتشتر هه‌بوون، هه‌بوو. شه‌مه سه‌ره‌رای نوێکردنه‌وه‌و جیبه‌جیکردنی پرۆژه‌ی نوێ. له‌ کۆتاییدا شه‌م به‌رنامه خوازاوانه له‌ په‌نجاکان تا هه‌فتاکانی سه‌ده‌ی ۱۹ دا هاتنه‌دی و، له‌ پلاندانان و بیناسازییدا به‌ ره‌گه‌زی نه‌وروپی کاریگه‌ربوو. ده‌رته‌نجامی شه‌و کاریگه‌ربونه شوینی نیشته‌جیبوونی تیکه‌لاو ده‌رکه‌وتن. واته له‌گه‌ڵ پارێزگاریکردن له‌ که‌لتوری په‌سه‌ن، شه‌وا شتی نوێش له‌رووی بیناسازییه‌وه له‌هه‌رسێ پاته‌خته‌که دروسته‌کران، که وایلیهات باله‌خانه و خانووه‌کان چه‌ندین به‌شیان لی‌ گۆران یا لابران، له‌کاتی‌کدا هه‌ندی له‌و باله‌خانه کۆنانه به‌هۆی نۆژه‌نکردنه‌وه‌یان له‌سه‌ر شیتوازی نوێ نه‌رووخیتران و، هه‌ندیکی تریشیان شه‌گه‌رچی له‌ رووی وه‌زیفه‌وه وه‌کو خۆیان مانه‌وه، شه‌وا له‌ رووی شیتوه‌وه نوێکرانه‌وه.

به‌لام له‌گه‌ڵ هه‌موو شه‌مانه‌شدا، ده‌توانرێت زانیاریه‌ک له‌باره‌ی قوناغه‌کانی پیتشکه‌وتنی شه‌و ناوچه سه‌ره‌کیانه بزانییت، که شه‌مه‌ش خزمه‌ت به‌ پێداویستییه به‌ بزووت و چالاکه‌کانی شار ده‌گه‌یه‌نیت، به‌جۆرێک شه‌و باله‌خانانه‌ی بۆ به‌رگری و پارێزگاریکردن دروستکرا‌بوون، سنورێکی فیزیکی ناشکرایان دروستکردبوو، که به‌شیتوه‌یه‌کی نه‌ریتی قه‌لا شکۆدارو

دیواره به‌رزه‌کان دروسته‌کران و به‌شیک‌ی شاری داده‌براند یا ده‌وره‌ی شاری ده‌دا. شوینی ستراتیجی نه‌سته‌نبۆل به‌چهند په‌رژینیکی به‌هیتز، که له‌سه‌ر ده‌می رۆم و بینره‌ته‌کانه‌وه دروست‌کرا‌بوون، ده‌وره‌دراوه و ده‌که‌ویتیته نیوان شاخی زئربین و ده‌ریای مه‌رمه‌ر، نه‌مه‌ش بۆ پاراستنی شار له ناوچه وشکانیه‌کان. به‌همان شیوه چهند په‌رژینیکی دیواری به‌ده‌وری به‌شی باشوری رۆژه‌لاتی دوور درێژده‌بووه، که له‌حه‌وت گرده یه‌که‌مه‌که‌ی شار پیکهاتووه و شوینگی کۆشکی ئیمپراتۆریه‌تی بیزه‌نتی بوو و له‌سه‌ریدا کۆمه‌لگه‌ی کۆشکه‌کانی (ته‌وبه‌قابی سه‌رای) ^(۸) دروست‌کراوه. نه‌و کۆشکه‌کانه سه‌رکرده ده‌سه‌لاتداره عوسمانیه‌کانی تیدا ده‌ژیان و، له‌دیوه‌خانی پاشایه‌تی وجیک‌گی نیشته‌جیبوونی پاشا پیکهاتبوو. (وینیه‌ی ۳۸). هه‌ولتی زۆر بۆ نه‌وه‌ی سیسته‌میکی به‌رگری کارا بۆ شاری قاهره‌ دابنریت، درا. زۆرتین، دیارترین و‌کارترینی نه‌و هه‌ولانه‌ش نه‌و سیسته‌مه‌ بوو که سولتان سه‌لاح‌ده‌دین پلانی بۆ دانا، که له‌ نیوان سالانی ۱۱۷۱ و ۱۱۸۲ ته‌واو بوو.

پلانه‌که به‌م شیویه‌ بوو، دوو کۆمه‌لگه‌ی سه‌ره‌کی شار له‌چوارچێوه‌یی بازنه‌یه‌که له‌دیوار به‌ده‌وری شار دروست‌کراو، کۆده‌کاته‌وه‌و له‌ ناو نه‌و په‌رژینه‌دا کۆشک‌یک له‌سه‌ر زه‌ویه‌کی به‌رزی نیوان ده‌ریای نیل و‌چییای موقه‌تم بۆ زالبوون به‌سه‌ر کۆمه‌لگه‌که، دروست‌کرا. به‌لام پلانه‌ یه‌که به‌دوای یه‌که‌کان بۆ په‌ره‌سه‌ندنی تاران په‌نگدانه‌وه‌ی میژووی په‌ره‌سه‌ندنی شاره‌که‌یه له‌سه‌ر شیوه‌ی تیشک، که له‌ناو‌جه‌رگه‌ی شاره‌وه له‌سه‌رشپوه‌ی چه‌ندلایه‌کی ناریک‌خراوه‌یی ده‌وره‌ دراو، که به‌خه‌نده‌قینکی ناوی ده‌سته‌پیده‌کات و په‌رژینیکی که چهند تاوه‌رێک و شه‌ش ده‌روازه‌ی تیدایه. له‌سه‌ده‌ی ۱۶ دروست‌کراوه.

له‌گه‌ڵ ده‌سته‌پیکردنی سه‌رده‌می فتحی‌علی پاشای قاچار (۱۷۹۷- ۱۸۳۴) (وینیه‌ی ۳۹)، نه‌م دیواره‌ پارێزه‌رانه‌ی که وه‌کو په‌رژین به‌ده‌وری کۆشک و ته‌لاره‌کاندا دروست‌ده‌کران، چه‌ندین جار نۆژه‌نکراوه‌ته‌وه

وده روزه کانی بهر هنگی بریسکه دار، که سهر گوزه شته ی روویه پروویوونه وهی پالنهوانی نیترانی (رۆسته م) ^(۹) له گه ل (دیو) ی سپی ^(۱۰) که گیان له بهر یکی تهواو خه یالییه، وینه ده کات.

جینگای تایبته بۆ حهوانه وهی پاشا به سیسته می بهرگریکردنه وه به سترابوه وه، لهوانه ش جینگای حهوانه وهی خیزان و دهست و پیوه نده کانی، نه مه سهره رای نووسینگه کارگریه کان بۆ بهر یوه بردنی کاروباری ده ولته، که بیگومان نه مانه هه مووی پینکه وه کۆبوونه ته وه و کۆمه لگه یه ک پینکه ده یتن و ده توانریت به شارکی بچووکیش بچوینریت. ده رنه غجاسی تیکه لاوبوونی وه زیفه ی به شی تایبته له گه ل به شی گشتی ماله کان بۆ نه و پلاندانانه بیناسازیه هه ره مه کیه ی له کاتی زیادکردن و دروستکردنی باله خانه و شوینی نشته جیبوونی نوئ یا له کاتی دووباره ده ستکاری و نوژه نکرده وهی شوینه نیشته جیبوونه کۆنه کاندایه پیره و ده کرا، ده گه پیتته وه. و ابابوو باله خانه نوئکان له سهر بنچینه و پاشاوه ی باله خانه و خانوه کۆنه کان دروستبکرتن، بهرده و امبوون له به کاره ی تانی شوینه نمونه یه کان بۆ دروستکردنی شوینی نیشته جیبوونی نوئ کارکی زیره کانه بوو. نمونه ی هه ره قه شه نگ له سهر نه م حالته کۆشکی "ته و به قابی سه رای" ه له نه سته مبول که له سهر بنچینه و پاشاوه کۆنه کانی بیزه نته له باشوری کاتدراشی (سانت سوفا) ^(۱۱) دروستکراوه. به پشت به ستن به نووسینه کانی میژوونووسی گریکی (کریتوفۆلۆس): سولتان عه مه دی دووه له ۱۴۵۹ فەرمانه کانی به دروستکردنی کۆشکیک له ناوجهرگه ی بیزه نته ی کۆن ده رکرد، که به ره ده ریا درژ ده بیته وه، به م جۆره بووه کۆشکیکی زۆرجوان و له سه رووی هه موو نه و کۆشکانه وه بوو که له وه و بیته دروستکراووون، هه ره ده ها له پرووی شیوه، قه باره، تیچوون و گه وره یه وه له هه موو کۆشکه کانی تر قه شه نگه ربوو. به و پییه شوینی حهوانه وه ی سولتان له چوارچیه ی په رژینه

دیوارچی زۆریه زردا پروپه ریکی زۆرگه وری داگیر کردبوو. ئەم کۆشکه
 له سه رشیوه ی چوار ههوشی به یه که وه به ستر او دروستکراوه که دوانیان
 به ژیا نی گشتی و به ریو بردنی کارگیریه وه تایبەت کرابوو، دووانه که ی تریش
 بو ژیا نی تایبەتی و خیزیانی ته رخان کرابوون. هه رچوار هه وشه که به ده روازه و
 ده رگای گه و ره پاریزیگاری لی کرابوو. ئەوانه ی که ری پی د را و بوون ئەو ده رگایانه
 بی رن و بچنه ژو و ره وه، تا ده گه یشتنه ناو کۆشک له و ده روازه یه ک له دوای
 یه کانه وه ژماره یان که متر ده بوه وه، پاشان ئەم شوینه ناوه دانییه که ی پرو ی
 له زیاد بوون ده کرد، تا وایلێ هات له کۆتاییدا ئەو چوار هه وشه باله خانه ی
 جۆ او جۆری به ری وه به ره حکومه یه کان، چیشته خانه، ته ویله، دیوه خانی سولتان،
 قوتابخانه، کتیبخانه، مزگه وت، کۆشکی بچووک بچووک و شوینی
 نیشته جیبوونی تایبەت که له ناوه راستی باخیکی زۆر جوان دروستکراون، له
 خۆ ده گرت. هه مان شت له تارانیش هه بوو، به جۆرێک به ری وه به رایه تییه
 حکومه یه کان و مالی پاشا و ده ست و په یوه نده کانی له ناوچه یه کدا بوون که به
 په رژی نی دیواری وه ((نه رک))^(۱۲) ده ناسرا، ده و ره درابوون. به لام له تاران ئەو
 گه شه سه ندنه هه ره مه کی ته رو بی سه رو به رتر بوو تا نه سه ته مپۆل. لی ره دا
 دیواری باکو ری ناوچه ی (نه رک) له گه ل دیواره کانی خانووه کانی شار ها و به ش
 بوو، له کاتی کدا خانووه کانی ناوه وه، که کۆشکی (گو ئستان)^(۱۳) یان
 پی کده هیتا (وی نه ی ۴۰) به شی وه یه کی سه ره کی له یه که ی جیا جیا و
 به یه که وه نه به ستر او پی کده هاتن وه ک ژو و ره کانی پی شه سوازی کردن که ژو و ری
 کراوه بوون^(۱۴)، نی نجا ئەو هه وش و کۆشکه بچووکانه ی که له ناو باخه کانی
 تایبەت به گۆرانی و سه ما دروستکرا بوون، به ناوی کانی او هه کان ناو ده دران.
 هه موو ئەم خۆشگوزه رانیانه له سه ر ده ستی فه ت ح عه لی شا هاتنه دی. فه ت ح
 عه لی بو وینا کردنی گه و ره بی خۆی، ئەو کۆشکه چوار چی وه یه کی گو نجاو بوو.
 هه و ره ها ئەم شوینه په نایه کی دل رپین بوو بو نه وه ی له گه رما و ته پ و ته وزی

دنیای دهرهوه بنه ماله‌ی شا پپاریتیت. نه مهو له کاتیکدا قه‌لای قاهیره ههر له به‌ندیخانه‌یه کی سهر بازی ده‌چوو و، پهرژینه دیواریه گه‌وره‌که‌ی چند مناره گه‌لینکی به‌رگریکردنی له نیودابوو. نه‌م قه‌لایه جینگای مه‌مالیکه‌کان، ههره‌ها کۆشکه‌کانی سولتان له‌گه‌ل شوینی حه‌وانه‌وه‌ی تایبه‌تو شوینی کارمه‌نده‌کانی تیدا‌بوو.

زۆریه‌ی جار نه‌و خانووانه‌ی که بو خزمه‌تکردنی ژیانی پۆژانه‌ی دانیشتوانی شار پیتویست بوون، له‌سه‌ر نه‌و پروبه‌ره زه‌ویسه دروسته‌کرا، که ده‌که‌وته نیوان پهرژینه‌کانی شار و باله‌خانه و کۆشکه‌کانی پاشاو سولتانه‌کان و پانتایی ده‌روبه‌ریان. له‌گه‌ل نه‌وه‌ی نه‌م شارانه وا ده‌رده‌که‌ون که قه‌ره‌بالغ و جه‌نجالز، که‌چی له‌واقیعدا له‌سه‌ر پلانیککی لۆجیککی وورد دروستکراون. تۆری ریگاوایانه سه‌ره‌کیه‌کان له‌گه‌ل نه‌وه‌ی ریگه‌ی هاتووچۆن، شار بو چند که‌رتیککی خزمه‌تگوزاری و شوینی نیشته‌جیبوون دابه‌شده‌که‌ن. به‌لام له‌چارچیه‌وه‌ی ههرکه‌رتیکدا زۆریه‌ی جار شه‌قامه‌کان ئالۆزو ته‌سک بوون، له‌زستاندا پیس و شیدارو، له‌هاوینیشدا ته‌پ و تۆزای بوون. جگه له‌خانوه‌کان، که‌یه‌کینکه له‌پیتویستیه سه‌ره‌کیه‌کان و له‌پرووی چۆنایه‌تی دروستکردن و شیوه‌ی ده‌ره‌ویان به‌پیی پیگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و زه‌نگینی نه‌وانه‌ی له‌ناویا ده‌ژیان، جیا‌وازیان هه‌بوو، ههره‌ها مزگه‌وت، کنیس یا کلێسیایه‌ک له‌ناوچه‌ی جووله‌که و نه‌ویتر له‌ناوچه‌ی کرستیان نشینه‌کان و، دوکان و بازار و حه‌مامی گشتی هه‌بوو.

شار به‌وه‌ ده‌ناسرا که دامه‌زراوه‌ی گه‌وره‌ی ناینی و بازرگانی تیدا‌یه، نه‌م دامه‌زراوانه له‌شوینی ستراتیجی و نزیک کۆشکی فه‌رمانبه‌ر یا له‌سه‌ر ناو‌به‌ره‌ی نیوان ریگا سه‌ره‌کیه‌کان، یانیش له‌شوینه به‌رزه‌کان دروسته‌کرا، وه‌کو حه‌وت گرده‌که‌ی نه‌سته‌نبول. دامه‌زرینه‌رانی نه‌م باله‌خانه گشتیانه له‌فه‌رمانبه‌ر یا نه‌ندامانی خێزانه‌کانیان، یانیش هاوولاتییه ده‌وله‌مه‌نده‌کان

بوون، به لآم یارمه تی ماددی پیویست بۆ بوونیادنانی شم دامه زراوانه و پارێزگاریکردنیان، نهوا له پریگه ی سیسته میتکی نیسلامی خیرخوازه وه دههات که به (وهقف) ده ناسریت: واته له پریگه ی نهومولک وسامانانه ی که بۆخیر، وهک زهوی و خانوو دوکانی به کریندراو، تهرخان ده کرین. شم مولگانه بۆ پالیشتی کاری خیرخوازی، وهک دروستکردنی مزگهوت یا دانانی ناو له سه ر پێگاوبانه کان بۆخیر تهرخان ده کرین یا به شیوه یهکی تاهه تایی به که مده رامه ته کان ده سپارد رین. شم بنه ما نیسلامیه له نزیک کردنه وه ی نیتوان لایه نی ئاینی و پرۆژه بازرگانیه کانه وه وهک دروستکردنی مزگهوت له ته نیشته بازاره کان، فۆرمه له ده ییت. له م باره یه وه نه سه ته نبول و تاران دوو نمونه ی زۆریاشن، به تاییه ت له رووی پشت به ستنی نه مدامه زراوانه به یه کتره وه.

رهنگه باشترین نمونه له سه ر مه سه له ی وهقف تۆبۆگرافیای نه سه ته مبول بیت، که گومبزه و مناره و مزگهوته سولتانییه کانی تیدا بلاوه، وهک مزگهوتی سولتان محمدی دوهم (۱۴۵۱- ۸۱) و مزگهوتی سولتان سه لیمی یه که م (۱۵۱۲- ۲۰)، و مزگهوتی سولتان سلیمان قانونی (۱۵۲۰- ۶۶) و کچه که ی (مه ری ماه)، که مزگهوته که ی به رزتر له لوتکه ی گردی چواره م و پینجه م و سییه م و شه شه م، یه ک له دوای یه ک بونیادنراوه. ده وره یه ری نه م مزگهوتانه شویتنی نیشته جیبوونی هاوشیوه ی جوانی و قه شه نگی مزگهوته کان، که بۆکاری خیرخوازی ئاینی و خویندن ته رخانکراوون، دروستکراون، ههروه ها پینداویسته ی بازرگانیه کانی به هه مان شیوه بایه خیان پینده درا، بۆیه نه سه ته نبول به جۆراچۆری پێشکه شه کردنی خزمه تگوزاریه کانی، جا نه و خزمه تگوزاریانه بۆ خه لکه که ی خۆی یان بۆ گه شتیاران بیت، له شه ره کانی تر جیا ده کرتته وه. به جۆرتیک ناوچه ی بازرگانی سه ره کی ده که ویتته ناوجه رگه ی شه ره کۆنه که و، بریتیه له تۆرتیک له پێگاوبانی یه کتره پ که له لایه کانیه وه بازاری کراوه بلاوده بنه وه. خانه کان

(کاروان سهرای)^(۱۴) که چینگهی حوانه‌وهی بازرگانه گه‌شتیاره‌کان و، کۆ‌گایه‌کیش بۆ عه‌مبارکردنی کالآو شت و مه‌که‌کانیان به‌کارده‌هات، هه‌روه‌ها ئه‌م خانانه بۆ به‌پێوه‌بردنی کاروباری بازرگانی دوکانی تێدابوو، هه‌ندێ پووبه‌ریشی بۆ شویتنی کارکردن ته‌رخانکراوو. دوکانه‌کانی بازاری (به‌دستان)^(۱۵) که به‌په‌رژینی دیواری ده‌وره‌دراوو، تایبه‌ت‌بوون به‌فرۆشتنی جوانکاری و که‌ل و په‌لی رازاندنه‌وه، ئه‌و دوکانانه‌ی له‌پێزی سه‌رابوون ئه‌و کالایانه‌ی که له‌ماله‌کاندا به‌کارده‌هاتن، ده‌فرۆشت. له‌پال ئه‌م ناوچه‌ بازرگانیه‌ داخراوانه‌دا بازاری کراوه‌ش هه‌بوون (وێنه‌ی ۴۱) که به‌شیوه‌یه‌کی تایبه‌تی خواره‌مه‌نی تێدا ده‌فرۆشرا، به‌لام په‌یه‌ندی توندی نێوان وه‌زیفه‌ی نایینی و بازرگانی له‌وه‌دا ده‌رده‌که‌وت، که هه‌ر خانیک یا به‌دستانیک به‌شیک له‌داهاته‌که‌ی بۆ پارێزگاریکردن له‌مزگه‌وته‌کان ده‌به‌خشی.

ده‌شی‌یه‌کێک له‌گه‌رنگه‌ترین جیاوگه‌کانی تری ژێرخانی ئه‌سته‌نبول ئه‌وه‌بێت، که په‌یه‌ندی به‌ئاو و گواستنه‌وه و گه‌یاندن و پێشه‌سازیه‌وه هه‌یه. تورکه‌ عوسمانیه‌کان کاتیک شاری بێزه‌نتیه‌یان له‌سالی ۱۴۵۳ پزگارکرد سیسته‌می ئاو و ئاو‌پۆی بێزه‌نتیه‌کانیان په‌ره‌پیدا. ئاو له‌رێگه‌ی دارستانی به‌لگراد له‌رێگای سیسته‌می به‌نداوسازی و عه‌مباری و که‌ناله‌ ئاویه‌کانه‌وه ده‌گاته‌ ئاو‌شار، پاشان ئه‌م ئاو له‌چه‌ندین عه‌مباری ئاویدا له‌رێگه‌ی ئه‌و زێرا به‌رده‌یه‌ سروشتیه‌ زه‌به‌لاحانه‌ی له‌ژێر زه‌وی هه‌ن کۆ ده‌کریته‌وه، ئاو به‌سه‌رشاردا دابه‌شده‌کریت. له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی که ئاو به‌خۆ‌پایه‌بوو، که‌چی ته‌ویه‌قایی سه‌رای و باله‌خانه‌گه‌رنگه‌کان و بنه‌ماله‌ زه‌نگینه‌کان به‌ته‌نها عه‌مباری ئاوی تایبه‌ت به‌خۆیان هه‌بوو، بۆیه‌ بۆ دروستکردنی رینگا و شویتنی گه‌شتی زۆر جوان، که له‌هه‌موو لایه‌کی شاره‌وه ده‌بینرا، خێر زۆر ده‌کرا (وێنه‌ی ۴۲)، ئه‌م کاره‌ خێرخوازیانه‌ به‌پراستی جیگای ده‌ست خۆشیلێکردن. هه‌رچه‌نده‌ رینگا سه‌ره‌کیه‌کان بۆ

گواستنەوێ کالۆ سەرنشینەکان زۆر بە باشی دروستکراوون، ئەوا گواستنەوێ ناوی، زۆر کاراتر و چالاکتر بوو. کەشتی بازرگانی و هەلگری گەشتیاران بەشیوەیەکی ڕێک و لەکاتی خۆیدا لە کەنارەکانی دەریای شاخی زێڕین و بەسفۆرەو دەردەچوون. لەگەڵ ئەوێ ئەستەنبۆڵ بەهۆی شوێنگە جوگرافی و سیاسییەکەییەو کە هاوتای نەبوو کۆنترۆلی سەرچاوە سەرەکیەکانی ناویدەکرد، لە هەمان کاتدا شارێکی پیشەسازی گرنیش بوو. کارە دەستیەکان بەرھەمی تاییەتی بۆ (تەوێقابی سەرای) و دامەزراروێ حکومیەکانی تر بەرھەم دەھێنا، ھەرھەا کارگە حکومیەکانی چەک و تەقەمەنی و جل و بەرگی سەربازی بۆ سوپا و سوپای دەریاوانی دروستدەکرد. لە هەمان کاتدا شوێنی کاری دەستی تریش، کە جل و بەرگیان بەمەبەستی فرۆشتنیان لە بازارە کراوەکان دروستدەکرد، ھەبوون. بەلام ناوچەکانی دەورووبەری شار بۆ مومارەسەکردنی ئەو پیشانەیی کە زۆر ڕەچاوی پاک و خاوتینیان تێدا ناکریت، وەک خۆشەکردنی پێستە کە لەوناوچەییەدا زۆر باووبو وەک (یەدی گولی) نزیک پەرژینە دیوارییە کۆنەکانی بێژەنتە، جیگایەکی گونجاو بوون. تەواو بوونی خانووەکان لەگەڵ ئەو ژێر خانە نابوورییە سەرسۆرھینەرە، ڕەنگدانەوێ پێنگەیی کۆمەلایەتیبوو. بە گشتی پەسەندکردن لە رووی کۆمەلایەتیییەو بەشیوەیەکی ستوونییو، بەجۆرێک بنەمالە زەنگینەکان لە بەرزاییەکانی شار شوێنی نیشتەجێبوونیان دروستدەکرد، ھەژارەکانیش لە خانووی لە دار دروستکراوی کۆن و پێس لە نزماییەکانی شاردا دەژیان. خانووی زەنگینەکان بە باخچە گەرەکانیانەو لەسەر کەناری باکوری دەریای بەسفۆر ڕیز دەبوون. زۆریی جار ھەندێ ناوچە لەوانی تر بە سیمای زەق و جوان و قەشەنگ جیادەکرانەو، وەک ناوچەیی (ئەبووب)، کە دەکەوێتە لوتکەیی (شاخی زێڕین) و لە دەوری گۆری ئەبووب ئەنساری دروستکراو کە

هه لگري ئالای پيغه مېهر محمد ده (د. خ) و له گه ل يه که م گه مارۆی عمره بې بۆ شاری قوسته تينيه له سالی ۱۵۶۷ کۆچی دوايیکروه. ناوچهی شهيو ب بهويشيهی لای موسولمانان مهزار گه يه کی نايينيه و ناوچه يه کی زهنگين نشينه گه شه يسه نده و پيشکه وتوه. بهلام نهو گروپانهی نهسته نبول، که موسولمان نه بوون له شوينه دووره کان و دوور له ناوهندی شار ده ژيان. له هه موو نم شوينه فره پهنگ تر و به چو شتر ناوچهی (پيرا) بوو له سه ر پتگای شاخی زيرين، که شانده ديبلو ماسه نه وروپيه کان و حه واله کاره بازر گانه کانی تيدا ده ژيان.

بهلام تاران جه نجال تر بوو و خانوه کانی ده که وتنه ته ختایی چياکانی (نله برز)، که لوتکه چياي ديماوه ند به سه ريادا زاله، به مهش له پروی شکلی يا کۆمه لايه تيه وه په هه نديکی ناسۆی به شار ده به خشی. دامه زراوه و ده زگا کارگيريه کانی ناوچهی (نه رک) و دامه زراوه نايينيه نزیکه کانی و دامه زراوه بازر گانييه کان ده که وتنه باشوری شاره وه، که چي کۆشکه هاوينه ييه کانی ده سه لاتدار و ده ست و پتوه نده کانیان ده که وتنه باکوری شاره وه، که ده گه شتنه په رژينه ديواريه کان و تا گرده کانی ده وروپه ری شار دريژ ده بوونه وه.

به پيچه وانهی ده سه لاتدارانی عوسمانی که به رده وام له ته و به قابی سه رای ده ژيان، ده سه لاتداره قاچاره کان سالانه له خانوه زستانيه کان بۆ کۆشکی (گولستان) دهيان گواسته وه. له چوار چيوهی په رژينه ديواريه کانی ناوچهی (نه رک)، قاچاره کان چهند شوينتيکی نيشته جيپوونی هاوينه، له هديوان يا خانووی بچووی راوکردنه وه بگه ره تا خانووپه ره ی فرمی و قه شهنگيان هه بوو. له گه ل نه وهی نهو پتگايه ناوپه يه به پتوانه ی نيستا که مه و زۆر دوور نييه، نهوا نهوکات گواسته نه وه وه کو گه شتيک وابوو که خيزانی شا و کارگيران و شتومه که کانیان له سه ر چهند چوارچه رخيه که، که هه نديکیان بۆ گواسته نه وهی که سه کان و هه نديکی تريان بۆ گواسته نه وهی شت

و مه که کان به کارده هاتن، هه لده گرت. قاچاره کان له سهه نهریتی گواستنه و هیان، ته نانهت له دواى دووباره نۆزه نکرده وهی تارانیش له شهسته کانی سهدهی ۱۹ ههه بهرده و امبوون بۆ پاریزگار یکر دنیان له په یوه ندیه سه زداریه کانیان به رابردویانه وه، وهک خیتلیکی ره وه ندو کۆچه ره، ههروه ها بهم کاره یان ههز و ئاره زوه کانیان به شه یوه به کی کرده یی به خو دریا زکردن له گه رمای هاوین و پشودان له نیو ئاوو و هه وایه کی فیتک و سارد له ناوچه کانی باکور، دهسته بهرده کرد.

له تاران باله خانهای ئایینی سه ره کی ده که ویتته نریک په رژی نی باشووری ناوچه ی نه رک. ئهم مزگه وته گه وره یه له سه رده می شا فته ح عه لی له نیوان ۱۸۰۸ و ۱۸۱۳ د دروستکراوه. جا پاشکۆکانی مزگه وت که درێژ ده بوونه وه و ده که وتنه نیو خانووه کانی ته نیشته مزگه وت و له گه ل په رژی نه دیوارینه گشتیه کان و پاروه کانی شار تیکه ل ده بن، دروستبوون. مزگه وت په یوه ندیه کی تووندی له گه ل ئه و کۆمه له دوکانانه (بازار) که له ده وره ی هه ن، دروستده کات. هه ریه ک له شا فته ح عه لی و شا ناسره دین (۱۸۴۸ - ۱۹۶) (وینه ی ۴۳) روویه ری ئه و بازاره یان فراوانکرد، ریگا و بانه کانیان دینگه دارکرد، دوکان و کاروان سه رای نیوان بۆ دروستکرد، ههروه ها هه ولتیکی زۆریان بۆ چاکترکردنی سیسته می ئاوو ئاوه رپۆکاندا. ئاوی تاران پشتی به توپیک له که نالی ئاوی ئالۆز ده به ستی و، ئهم عه مباره ئاوانه له ری بی بیرو سه رچاوه ئاوییه کانی ژیر زه وی شاخه کانی باکووری شاره وه، پر ئاو ده کران. له پا ل ئه و بازاره دا، شوینی کاره ده ستیه بچوکه کانی وهک ئاسنگه ری و فه خفورسازی لیتره و له وی بلامو ده بوونه وه، ئه مه له کاتی کدا شوینی چه و گه چ و پیداو یستیه سه ره کیه کانی دروستکردنی خانوویه ره ده که وتنه ئه و دیو سنوری باشوری په رژی نه دیواریه کانی شار. به لام توپری شه قامه تیشکداره کان، ئه و له ناو جه رگه ی ناوچه ی نه رک و مزگه وته که ی و

بازاره‌کە‌یە‌وه دەستی پێدە‌کرد و، شاری بە‌سەر چە‌ند یە‌کە‌یە‌کی نیشته‌جێبووندا دا‌به‌شده‌کرد، که له‌گە‌ڵ گە‌رە‌که‌ ته‌نگه‌ به‌ر و ته‌سه‌که‌کاندا یه‌کتریان ده‌بری. تارانیش هه‌روه‌ک ته‌سته‌نبوڵ دانیش‌توانه‌ هه‌ژاره‌کان له‌ ناو شوینه‌ جه‌نجال و قه‌ره‌بالغه‌کاندا ده‌ژیان و، خانووی زه‌نگینه‌کانیش ده‌که‌وتنه‌ ناوچه‌ی با‌کورو رۆژه‌لاتی تاران.

به‌لام شاره‌کان به‌رده‌وام له‌سەر شه‌و شیوه‌یه‌ی خۆیان نامیننه‌وه، بۆ‌یه له‌سەر هه‌ریه‌ک له‌م سه‌ پایته‌خته‌ پێویستیده‌کرد له‌گە‌ڵ شه‌و باله‌ کۆچه‌ریه‌ به‌رده‌وامانه‌ رابین. شه‌و کۆچه‌رانه‌ یا ده‌بوو له‌ ناو دامه‌زێنه‌رانی شه‌و شارانه‌دا بتویننه‌وه، یانیش له‌سەر شه‌و زه‌ویانه‌ بگه‌رسینه‌وه که ده‌که‌وتنه‌ ده‌وروه‌ری شاره‌کان و، شه‌و ناوانه‌یان داگیرکردبا. شه‌م بارودۆخه‌ فشارێکی راسته‌وخۆی له‌سەر خزمه‌تگوزاری و یه‌که‌ نیشته‌جێبووه‌کان دروستده‌کرد. شه‌مه‌ جگه‌ له‌وه‌ی خانووه‌کان توشی ناگرکه‌وتنه‌وه و لاقاری خولی ده‌بوونه‌وه و وورده‌ وورده‌ ده‌پوخان، یا زۆر به‌ناسانی شه‌و یه‌که‌ نیشته‌جێبوونانه‌ نه‌یانده‌توانی شه‌و وه‌زیفانه‌یان جێبه‌جێبکه‌ن که بۆ‌یان دروستکرا‌بوون، شه‌مه‌ش بووه‌ هۆی دروستبوونی هه‌موو‌چۆ‌لێکی خێرا بۆ دووباره‌ دروستکردن و نۆژه‌نکردنه‌وه‌ی خانووبه‌ره‌کان. تا سه‌ره‌تا‌کانی سه‌ده‌ی ۱۹ شه‌م گۆرانه‌ به‌رده‌وامه‌ به‌شیوه‌یه‌کی پێژه‌یی حسابی بۆ ده‌کرا و وورده‌ وورده‌ شیوه‌ی شاره‌کانی ده‌گۆری، شه‌ه‌رچی پارێزگاری له‌ هه‌ندێ لایه‌نی نه‌ریتی ده‌کرد، به‌لام له‌ماوه‌ی نێوان په‌نجاکان و هه‌فتاکانی سه‌ده‌ی ۱۹ هه‌ر سه‌ پایته‌خته‌که‌ وازیان له‌م جووره‌ نۆژه‌نکردنه‌وه‌ ته‌قلیدیانه‌ هێنا. ناوچه‌ کۆنه‌کان نه‌هێژان و ناوچه‌ بازارگانیه‌کانی شار گۆرانکاریان به‌سه‌ردا‌هات. هۆکاری جیا جیا له‌م پلانه‌ نوێخوازه‌دا رۆلی هه‌بوو. له‌گە‌ڵ کۆتایی سه‌ده‌ی ۱۹ دا ده‌سه‌لاتداره‌ عوسمانیه‌کان به‌جیدی به‌دوای توندوتۆڵکردنی په‌یوه‌ندییه‌کانیان له‌گە‌ڵ شه‌رووبه‌کاندا ده‌گه‌ژان و له‌وانه‌وه‌ هونه‌رکار،

بیناساز و شاره‌زای سهریازی بۆ گه‌شه‌پیدان و دووباره بونیادنانه‌وه‌ی دامه‌زراوه‌ته‌قلیدیه‌کانی ئیمپراتۆریه‌ته‌که‌یان، ده‌هینران. نیتر ورده ورده له‌گه‌ڵ گۆیزرانه‌وه‌ی کارگیره‌کانی حکومه‌ت بۆ وه‌زاره‌ته‌کانی ناو شار، ته‌وبه‌قابی سهرای وه‌زیفه‌ی خۆی له‌ده‌ستدا. هه‌روه‌ها شوینی نیشته‌جیبوونی پاشا گۆیزرایه‌وه، به‌و پێیه‌ی شیوازیکی کۆنه و بۆ ئه‌و سه‌رده‌مه‌ ناگوغیئت. هه‌ر له‌سه‌ده‌ی ۱۶دا چهند به‌شیککی ئهم کۆشکه‌ به‌هۆی ئه‌و ئاگر که‌وته‌نه‌وانه‌ی که‌ شار به‌ شیوه‌یه‌کی خولی دووچارى ده‌بۆوه، داته‌پیی و پروخا. پاشان سولتان محمده‌دی دووهم (۱۸۰۸-۳۹) له‌ سالی ۱۸۲۶ دا بۆ کۆشکی نوێ له‌ (به‌شکتاش)ی ته‌نیشته‌ ئاواپی (پیرا) له‌ شاخی زیرین بنکه‌ی گواسته‌وه، به‌مه‌ش ناوه‌ندی شاری بۆ باکوور گواسته‌وه. ئهم گۆرانکاربیانه‌ هاوکات له‌گه‌ڵ خانه‌نشینکردنی هێزه‌کانی سهریازی راست (الجند الیساریه) و تیکشکاندنی سه‌رکردایه‌تیه‌که‌یان بوو. له‌جیتی ئه‌مانه‌ تیمی مه‌شق پیکراو به‌ شیوازی نوێی دانا و له‌سه‌ر ئه‌و زه‌ویانه‌ی ده‌که‌وته‌نه‌ ده‌ره‌وه‌ی په‌رژینی دیواری شار له‌ نزیك ئاواپی (پیرا) و(حه‌یده‌ر پاشا) له‌ به‌شی ئاسیای ده‌ریای به‌سفۆر جینشینیکردن. خوله‌فاکانیشی هه‌مان سیاسه‌تی ئه‌ویان له‌ په‌راوێزخه‌ستنی شاره‌ کۆنه‌که‌ و جیاکردنه‌وه‌ی به‌شی کارگیری له‌ شوینی نیشته‌جیبوونی پاشا و دروستکردنی کۆشکی زیاتر په‌یره‌وکرد، وه‌ک کۆشکی دل‌پیتنی (دۆله‌ی باخچه) (وتنه‌ی ۴۴)^(۱۷) که‌ سولتان عه‌بدوله‌جیدی یه‌که‌م (۱۸۳۹ - ۶۱) فه‌رمانی دروستکردنی داوه‌ و له‌ سالی (۱۸۵۳) ته‌زاو بووه‌ (وتنه‌ی ۴۵). ئیستا پرووی خانه‌کان و سه‌کۆ نیتالیه‌کانی ئهم کۆشکه‌ ده‌که‌ونه‌ سه‌ر که‌ناری ده‌ریای (بشکتاش). هه‌موو ئهم گه‌شه‌سهندانه‌ کاریگه‌ریان له‌سه‌ر جۆری نیشته‌جیبوون له‌ شار هه‌بووه، به‌جۆریک دانیشه‌توانه‌ زه‌نگینه‌کان هه‌میشه‌ خانووی هاوینه‌یان له‌سه‌ر که‌ناری ده‌ریای به‌سفۆر، که‌ به‌ (یالی)^(۱۸) ناوده‌بران دروسته‌کرد، ئه‌وه‌ بوو

له كۆتايى پەنجاكاني سەدەي ۱۹ دا دەست بەردارى ئەم ياليانە بوون و، پىچكەي ديوەخانى سولتاني عوسمانيان گرت و بەرەو باكوور رۆشتن.

ئەم گۆرانانە لە ئەستەنبول شتېكى حەقى بوو، كە پەيوەندى عوسمانىەكان بە پاریس هاندەرى ئەوگۆرانانە بوو و واىكرد لە پەنجاو شەستەكاني سەدەي ۱۹ دا ئەم شارە بېتتە خودانى شەقامى فراوان و دارودرەختى رازاوە، كە باخەكاني بە گۆرەپانەكاني شار دەبەستەو، ئەمەش لەژىر فەرمانەكاني بارۆن ھۆسمان (Hausmann) ئەنجامدرا.

پاشان پيشانگای جيهانى لە سالى ۱۸۶۸دا بۆ ئەوئەي رېنگا خۆشبات بۆ شانە بەشداربووەكاني تورکيا، ميسر وئيران تا بەرەمە پيشەسازى و دەستىەكانيان بجنەروو و دەستكەوتەكاني ھۆسمانىش بە چاوى خۆيان بېينن، كرايوە. سولتاني عوسمانى عەبدولعەزىز (۱۸۶۱-۷۶) و خدیوى ئىسماعیل (۱۸۶۳-۷۹) و ھەندئ لە كارگېرە ئيرانىەكان سەردانى پيشانگاکەيان کرد و، ھەندیک لەناو شارى پاریس سورپانەو. ئەم شارەزايانە پلانەكاني شارەوانىە جياوازەكاني بۆ باشترکردنى شارەكانيان خيراترکرد. لە ئەستەنبول ئاوايى (پىرا) خرايە ژىر يەكئە لەو تاقىکردنەوانەي كە لە پروي پلانندانان و بەرپۆەبردنى شارەو مەيلئكى زۆرى لەسەر بوو. لەگەل كۆتايى شەستەكاني سەدەي ۱۹ دا پەرژىنە ديوارىسە كۆنەكاني دەورى شار روخىنراو پردى (جالاتا) بۆ بەيەك گەياندى (پىرا) و شارە كۆنەكە دروستكرا. شەقام و رېنگا گۆرەپانى فراوان دروستكران و لە دەورەئەم شەقامانەدا دوكان و بالئەخانەي نيشتەجىيونى زۆر جوان دامەزران، بەلام لەقاھىرە، خدیوى ئىسماعیل چەندىن بىرۆكەي رېكخستنى بۆ نوئىکردنەوئەي بەشەكاني شار، كە پيشتر بە لئكۆلئىنەويان سەرقالبوو، لە بىردابوو. بەلام ئەم بىرۆكانەي خۆي لەدواي سەردانەكەي بۆ پاریس تەواو گۆرى. لەم بارەيەو بەرپارىيدا كە

نیسماعیلیه و نهزیه کیه له باکور و رۆژئاوای شاری قاهره وه فراوان بکریتته وه، کهرتی بازرگانی و کارگیری به ره و نهوی گواسته وه.

دهشی تاران نهو شاره بیته که گه وره ترین و خیراترین گۆرانی به سه ر داها تیته، به جۆریک شار تا نیستاش چوارده وری به په رژینه کانی سه ده ی ۱۶ گراوه، که چه ندین جار نۆژه نکراوه ته وه تا نه و نه ندازه یه ی وای لی هاتوه نه توانیته به شیوه یه کی کارا وه زیفه کانی خۆی جیبه جی بکات. سه ر ژمیتری دانیشتوان زیادی کرد تا نه و راده یه ی تاکه کان له ده ره وه ی نه و په رژینه نه نیشته جیبوون، نه وه ش له رووی دابینکردنی ئاسایشی شاره وه بووه هژی دروستبوونی گرفت. شار پیویستی به دروستکردنی تۆرپیک ریگه ی هاتووچۆ گواسته وه هه بوو. هه ره ها سیسته می ئاوو ئاوهرۆکان به تایه تی که شار دوو چاری لافاوی خولی ده بووه وه پیویستی به گه شه پیدان بوو. ناسره دین شا له دیسه مبه ری ۱۸۶۸ دا بریاری دووباره بوونیدانه وه ی تارانیه ده رکرد. واته دوا ی چه ند مانگیک له پیتشانگاکه ی پاریس. پاشان ده ستیکرد به رووخاندنی په رژینه کۆنه که و، ئاوا یسه کانی باکوری شاری تیکه من به ناو شار کرد، نه مه ش شاری چوار هینده ی قه باره ی خۆی فراوانکردن. نه م رووبه ره ی به شیوازیکی زۆر جوان و ریک و پیک په رژینه کرد له سه ر شیوه ی ژماره هه شت و مناره ی بۆ دانا، ئینجا به خه نده قتیکی ئاوی ده وه ی گرت و، ده روازه کانی به وینه ی قه شه نگه دیوه خانی پاشایی رازانده وه، هه ریه کی له م ده روازه له ۱۲ دیوه خان پیکده هات، لیسه دا نه وه ی که په یوه ندی به زه خره فه ی بیناسازیه وه هه بیته، ئاراسته یه کی ته قلیدی تیتیدا بالاده سه.

به لام ده رنه نجامی پاسته وخۆی نه م فراوانبوونه، دانانی ناوچه کارگیری و بازرگانیه کانه له باشوری شار به شیوه یه کی جیگیر، ئینجا ناوچه ی (نه رک) وه ک شوینی نیشته جیبوونی زستانه و ناوه ندیکی ئیداری، وه زیفه ی خۆی

جیبه جئده کرد. به لام کۆشکی گۆلستان له لایه ناسره دین شاهه دووباره دروستکرایه وه. نهو باله خانه و خانوانه ی پاشاکانی پیش خۆی دروستیان کردبوو، هه مووی روو خاند و به که ی پیشوازی و شوینی نیشه جیبونی نوی له جیگایان به درێژی نیوان سالانی (۱۸۶۷-۱۸۹۲) بونیاد نایه وه. ههروه ها نهو نهرته کۆنه ی قاچاریه کان ههروه کو خۆی مایه وه، که بریتیبوو له کۆچکردن بۆ کۆشکه هاوینه یه کانیا ن. ههروه ها پاشا ناسره دین فه رمانی به دروستکردنی چهند کۆشکێک له سه ر گرده کانی باکور ده رکرد، ئینجا گۆره پانیش په ره ی پئدرا و به ره و باشوری ناوچه ی نه رک فراوانبوو، که ده رازه یه کی بۆ چوونه ناو بازار دروستده کرد. ره نگه گرنگترین نهو ده سته که وتانه ی له به رنامه ی بیناسازی که ناسره دین شا به ده سته ی هینابیت، که شه پئدانی باکوری تاران بۆ ناوایی جوان و دلرپین، ههروه ها دروستکردنی تۆرێک له رینگاوبانی فراوان بوویت، که ئاراسته که ی له گۆره پانی نوی و جوانه وه به ره و ناو جه رگه ی شار و گه یاندنیان به و رینگایانه ی که ده چیتته وه سه ر ئاوه دانیه کانی ده ره وه ی په ره ژینی شار، ده سته پئده کات. له نیوان نه م شه قامانه دا ناوچه ی نیشه جیبون دروستبوون و خانووی سه رنجراکیش و باخی گۆرانی و سه مای تئدا دامه زران.

پەراۋىزەكانى بەشى يەكەم

- (۱) شاعىرى سۆفىگەرى ئىرانى نۇرەدىن عەبدولارەحمانى كورى نىزامەدىن ئەحمەدى كورى شەمسەدىن دوشتى شەھىر بىجامىيە، مېژووناسان پىيان وايە لە سالى ۵۳۵ كۆچى ھاتۆتە دىئاوۋە ولە سالى ۵۹۹ كۆچى (۸۹۸ك / ۱۴۹۲ن) ناوبانگى لە بوارى چىرۆكى سۆزدارى لە شىعەرى فارسىدا دەرکردوۋە، لە گرنگىن كارە شىعەرىيەكانى: ھوت ئاۋرەنەگ، يوسف و زليخا، لەيل و مەجنون، تەسبىجى بى گوناھ و ئازادەكان.
- (۲) لېرەدا ئامازەيە بۆ ۋەرگىرانە ئىنگلىزىيەكە، كە نووسەر پىشتى پىئەستوۋە.
- (۳) كاغەزى كارتۇنى: تەكنىكىكە و بىرتىيە لە شىلان و ھەويركارى كاغەز پاشان لە قالب گرتنى بۆ ئەۋەى شىۋەى داواكراۋ ۋەرگىرت و دواتر رەنگ دەكرىت، لە كۆرتايىشدا بە وارنىشى (مادەيەكى بىرسكە دارە). شەفاف روپۇش دەكرىت.
- (۴) ئەكلىل: دەسكىكى رىكخراۋە بە گەۋھەر، كە يەككە لە ۋەسەرپۇشانەى كە تايبەتن بەژنان و ئەوان لەسەرى دەنن، بېوا وايە كە عەلىيەى خوشكى رەشىد يەكەم كەس بەكاربەنناۋە و بىرتىيە لە چەند شىرتىكى قوماشى و لەسەر شىۋەى تاج لوول دەدرىت و بە گەۋھەر و ياقوت دەرازىنرىتەۋە و، لە موشا و باس دەكەن، كە كەننەكان ئەم سەرىۋشە لوولداروانە بە كۆمەلىك شەرى خۆشەۋىستى و نووسراۋ لە بارەى خۆشەۋىست لەسەر ئەۋ تاجەى كە لەسەرى دەنن و دەنەخشىن.
- (۵) گۆى نورىن لە راستىدا ھىمايەكە بۆ پىغەمبەرايەتى و پىگە ئابىننىيەكەى، ھەروەھا ھەندىجارىش لەسەر وىنەى خەلىفە سولتانەكانىش دادەنرا.
- (۶) سولتانى عوسمانى محمد فاتح (۱۴۵۱-۱۴۸۱) كورى چوارەمى سولتان مرادى دوۋەم و ھوتەمىن سولتانى عوسمانى.

- (۷) نیمچه دورگه‌ی کریمیا، ده‌که‌وئته باشوری رۆژه‌لاتی ئوکرانیا له نیوان ده‌ریای پەش و ده‌ریای ئەزۆف.
- (۸) دەسته‌واژه‌یه‌کی تورکی لیکدراوه به مانای کۆشکی ده‌روازه توپین دیت.
- (۹) پۆسته‌م کوری زال له به‌ناویانگترین پالەوانه‌کانی ئێران به‌و شیوه‌یه وینا ده‌کرێ که پێستی پلنگی وه‌ک جلوبه‌رگ له‌به‌ردایه.
- (۱۰) دێو: دەسته‌واژه‌یه‌کی فارسیه‌و به (دێف) دیته سه‌ر زار، ئەویش ناوی زینده‌وه‌ریکی داستانییه که پۆسته‌م کوشتویه‌تی. هاو‌واتای دێوه زمه‌یه.
- (۱۱) کلێسای قه‌دیسه سۆفیا، که به ئایه سۆفیا ناسراوه، ئەمیش مانایه‌کی ووشه‌یه‌یه بۆ حاجیه سۆفیا به‌مانای قه‌دیسه سۆفیا که ئیمپراتۆری بیزه‌نتی (جستنیان) له سه‌ده‌ی شەشی زاینی دروستی کردوه، پاشان له سه‌رده‌می عوسمانی کراوه به مزگه‌وت.
- (۱۲) دەسته‌واژه‌یه‌کی فارسیه به مانای قه‌لایه‌کی بچووک له ناو قه‌لایه‌کی گه‌وره.
- (۱۳) دەسته‌واژه‌یه‌کی فارسیه به مانای باخی گۆل و گۆلزار دیت.
- (۱۴) واته هه‌یوان یان ته‌لار. به فارسی به مانای دیوه‌خان دیت و، بریتییه له به‌له‌کۆنه‌ی دینگه‌دار له به‌ری پێشه‌وه‌ی خانوو دروست ده‌کرا.
- (۱۵) کۆمه‌لگای کاروان سه‌رای: دەسته‌واژه‌یه‌کی فارسی لیکدراوه به‌مانای کۆشکی قافلە‌کان ئەم جۆره دامه‌زراوانه له‌سه‌ر رووبه‌ری دیاریکراو به‌دریژایی هێله‌کانی بازرگانی درێژ ده‌بونه‌وه.
- (۱۶) دەسته‌واژه‌یه‌کی تورکیه به‌مانای بازاری سه‌ر گه‌راو (قه‌یسهری)ه، که شتومه‌کی گران به‌های تیدا ده‌فرۆشریت.
- (۱۷) دەسته‌واژه‌یه‌کی تورکیه واته باخی پڕ.
- (۱۸) دەسته‌واژه‌یه‌کی تورکیه واته که‌ناری ده‌ریا یان ئەو خانوانه‌ی له‌سه‌ر که‌ناری ده‌ریان.

بهشی دووهم: خانوو

(خانوو که ده که ویتته جوانترین به شه کانی که ناری ده ریای به سفوره وه، له دواوهی له سر گردۆلکه یه که دروستکراوه، که دیمه نیکی زۆر جوانی همیه. به لام پانتایی ناو ماله که، نهوا هر زۆر سه سوپهینه ره. نه وهی به کارویاری ماله که هه لدهستی، پیسی و وتم که شه شویته ۸۰۰ ژووری تیدایه، من ناتوانم زۆر پیدایگری له سر نهو ژماره یه بکه م، چونکه من ژووره کاتم هه ژماره کرده، به لام ژماره ی ژووره کان زۆر زۆرن و زۆره شیان پازیتراونه ته وه و پروپه ریکی زۆریان به لاکیشی نایاب داپۆشراوه. بنمیچی ژووره کان به ره نگیکی زپین دهرده که ون، وینه ی میوه گوئی زۆر جوان به شیوازیکی سروشتی له سه ری نه خشینراوه ...). خاتوو ماری ویرتلی مۆنتگیۆ.

نهم نامه یی خاتوو ماری ویرتلی مۆنتگیۆ Wortley Montagu Lady Mary^(۱)، یه کیکه له و نامانه ی که زۆر به سه سه سامیه وه سهردانه که ی بز کۆشکی چواره به هار، کۆشکی (فاتمه) ی کچی سولتان موحه مده ی سییم (۱۷۰۳ - ۳۰) له سالی ۱۷۱۸ وه سف ده کات. نهم نامه یه نامه به پله و پایه یی فاتیمه لای باوکی و بنه ماله که ی ده کات. بز خاتری نه و بز نامه ده کردنی نه و کۆشکه خه رجیک و ماندوو بونیکی زۆر کراوه. ههروه ها نه و ریگیایه ی که ده گاته وه سه ماله که ی دهریده خات چهنده پیدایگری کراوه له سه ره نه وه ی ده بی نه و ده وروپشته فهزایه کی سروشتی زۆر جوانی هه بیته. ههروه ها نه و شوینه ی بز دروستکردنی خانوو که هه لپۆر دراوه، په چاوی هه موو شتیکی تیدا کراوه.

نه مه و چاره سه ره کردنی هونه ری بز پانتایه کان (له وان هه دروستکردنی باخچه و چیمه نه کان)، سیفه تیکه له سیفه ته جیا کراوه کانی بیناسازی تورکی. نه وه شه نامه به به بونی په یوه ندیسه کی به هیز له نیوان ژینگه ی ناوه وه و

دەرەوہ (ناوہوہی شار و دەرەوہی شار). لہ ئہستہنبول مائہکان بہ باخچہ
 دہورہ دہدران، لہ کاتیکدا لہ بہسفور بەشی دواوہ (حەوشی پشتموہ)ی
 مائہکان باخچہو چیمہنی گہورہی تیدا دروستکراہو. ئہم سیفہتانہ تہنہا بۆ
 مائی چینہ بالآو ناوہندہکان قۆرخکراہو، بہلام مائہکانی گہرہ کہ ہہژاردہکان
 ہر ئہوہندیان دہتوانی پانتاییہک بدۆزنہوہ بۆ چاندنی چہند نہمامیک، جا
 لہناو مہرکانہ، یانیش لہناو سندوقی تہرخانکراو دہچینران و لہسہر لیواری
 پەنجہرہکان دادہنران. ہہروہا دانیشتوانی شارہ لادیئہکانی وەک:
 (پۆرسہ)، (سفرانیۆلۆ) و (عہما سیا)، بایہخیان بہ باخ و چیمہن و جوانی
 سروشت دەدا. ئہم تیکہیشتنہ قوولہ بۆ ہاوسہنگی نیوان خانوو و پانتایی
 ناوہوہ لہ بیناسازی ئیترانشدا دہردہکەوئیت، ئہو فراوانبوونہی تاران لہ
 شہستہکانی سەدہی ۱۹ دا بہخۆیہوہ بینی، بەلگہیہکە بۆ ئہمہ. بہجۆرتک
 خانووی فراوان لہنیو باخ دروستدہکران، بہلام بہ شیتوہیہک کہ لہ
 خزمہتگوزاریسہکان و ئہو پەرژینانہی بۆ داہینکردنی ئاسایشی شار
 دہوریاندابوو، نزیک بیت. لہ لادیکانی ئیران بۆ دروستکردنی خانوہکانیان،
 ہہمان چہشنی خانوہ کۆنہکانیان نوێ دہکردہوہ. ئہم جۆرہ خانوانہ لہ
 شارہکانی وەک ئہسفہہان، شیراز، کرمان و ناوچہکانی دہروہی دہبینرین.
 لہ گەل ئہوہی شاری قاہیرہ جہنجالترد، کەچی چارہسہری بۆ ئہوہی بتوانریت
 ہەر لہ چوارچیتوہی خانوہکەدا ہەندئ پوویہری زہوی بۆ باخ و باخات و
 چیمہن تہرخانبکریت، دۆزراوہتہوہ. داہینکردنی پانتایی کراوہ لہ ناو شار
 شتیکی گرنگبوو، بہتاییہتی بۆ ئہوانہی پارہیان نہبوو و توانایان نہبوو لہ
 خانوہکانیاندا شوتینیکی تاییہت بۆ باخ و چیمہن داہین بکەن. لہ ہہموو
 لایہکی شاری ئہستہنبول تہنانہت لہ (مژگہوتسہکان، مہزارگہکان،
 گۆرستانہکان) گول و گولزارو درہخت دہچینرا (وئسہی ۴۶). ہہروہا لہ
 قاہیرہ گۆرستانی گہورہ گہورہ بلاوبوون، لہ ژیر قەلای قاہیرہ گۆری گہورہ بۆ

پاشاو خیزانه کانیان دروستکرا بون. له کاتیکدا له باکووری نیران قه دپالی
چیاکان به گوند ناوه دانکرا بونه وه.

له گهڼ شهوهی همر شاریک له شاره کانی روژه لآت به مؤرکی لؤکالی
تایبه تی خزی له پرووی شیوازی بیناسازی و زه خره فوهه جیاده کریتته وه، شهوا شهو
بنه ما گشتیانهی بؤ جیا کرده وهی فهزای گشتی له تایبه تی که له شاره کانی
روژه لآت په پیره وده کرا، پرؤگرامه کانی مؤدیرنیم له نیوهی سدهی ۱۹ دا
نهیوانی شم بنه مایانه له نیو خویدا بتوینتته وه، بؤ نمونه کؤشکی زور جوانی
به دینگو به بیتونهی سدر سینگؤشهی رازاوه (pediment)^(۱) له سهر شیوازی
بیناسازی شهوروی کلاسیکی دروستده کریت، به لام دیسانه وه له بهر بونی شهو
په رینه به رزانهی بوی دروستده کریت، نیو مالله کان له چاوی خه لکی
ده شاردریتته وه، به ممش تهواو وه کو همر مالیککی نهریتی دیتته بهرچاو. ههروهها
له شه قامه جه نجاله کانی گه په که کانی شار شهو ده رگا ساده و ساکارانهی که بؤ
مالله کان دروستده کرین، چاوی خه لکی له بهرام بهر زه نگیسی شهو خیزانانهی
له ودیوی دیواره کاندا ده ژبان، ده خه له تاند. به لام ناوچه کانی ده ورودهی شار شهو
ده رگایانهی به قه د دیواری ساده و نارپکه وهن و قفلی گه ورده قایمی تیخراوه،
سهرنجی کهس بؤ خوی راناکیشیت، به ممش له چاوی کهسی ناحهز ده پیریزیت.
گرنگی پانتایی ناوه وهی مال له وینه میژوویه کانی شاری روژه لآتی
ده رده که ویت. ده ستنوس و کتیبه میژوویی و داستانه شیعریه کان
گوزارشت له جوانی و سهرسورهینهی مالی روژه لآتی ده کهن، به
تایبه تیش له سهر پانتایی ناوه وهی مالله کان. بؤ نمونه شهو پرووداوهی له نیوان
پیغه مبهر یوسف (سلاوی خوی لیتیت) و خاتو زولیتخا پرووداوه، له نیو
باختیکدا گوزارشتی لیکراوه، به لام پرووی ده ره وهی خانووه که له گهڼ شهوهی
زور به ووردی وینه و رهنگی کیشراوه، که چی شیوهی گشتی و پرووه
سروشته کهی خانو و هک چؤن له هونهی شهو پرویدا باوه ناخاته پروو.

خانووہ کانی نھستہ نبولن بہ ناسکی و ناوازیہی نھو شیوازه بیناسازیہی
 جیادہ کریتتہوہ کہ بالہ خانہو مالہ کانی ھہیانہ. سولتان موحمہدی دووہم
 سیستہ میٹکی پیوانہیی پھرہ پیتداو، میژوو نووسی یونانی (کریٹوفولوس)
 ستایشی نھو نویسازیهی سولتان کہ لہ دروستکردنی (تہوبہ قابی سہرای)
 نھنجامیداوہ، کردوہ. نھم میژوو نووسہ لہدوای تہواو بوونی نھو کۆشکہو
 لہ سالی ۱۴۶۵ دا دہنووسیت:

((ھروہا سولتان موحمہدی دووہم کۆشکہ کی تہواوکرد، نھم
 کۆشکہ جوانترین کۆشکہ لہناو ھہموو کۆشکہ کانی تر، جا چ لہ پرووی
 جوانی یان وھزیفی، یانیش لہ پرووی نھو زہ خرہ فانہوہ بیت کہ لہ سہر
 دیوارہ کانی نھخشیتراون. بھجۆرتک ھہیچ پرویہ کی پشت گوئ
 نھخراوہ. کاتیک لہ گہل کۆشکہ جوانہ کانی جیھان بھراوردی
 پیتدہ کریت، جوانترین کۆشکہ ...)).

مالہ تاییہ تیکہ کانی تہوبہ قابی سہرای بھسہر ھوشی سی و چوار
 (ویسہی ۴۷) دا دابھشکرا بوو. ژیانی شارنشینی لای ھہموو چینہ
 کۆمہ لایہ تیکہ کان پیوستی دہکرد سہلامولک، کہ ھۆلی تاییہ تبوو بھ پساوان
 و لہویداپیشوازی لہ میوانہ کان دہکرا، لہ ھہرمولک کہ بھشی تاییہ تبوو
 بھسہرۆک خیتزان و کورہ کانی و ژن و دہستہ خوشکہ کان و، لہویدا کاتیان
 بھسہر دہبرد، جیابکریتتہوہ. لہ ژیانی نیتو کۆشکدا جیاکردنہوہی ژنان
 بھشیتوہیہ کی زۆر توند پھیرہ دہکرا، نھم ھل پلان و دابھشکردنی شویتنی
 ژوورہ کاندا دہردہ کھویت. لہ بھشی سیئہ می کۆشکہ کدا زنجیرہ ییک ژوور لہ
 دہرہوہ دروستکراون کہ ھہر کۆمہ لہ ژووریک ییکہ ییکہ کی سہرہ خۆ
 پیکدہ ھینن، وھک ژووری دیوہ خان، کتیبخانہ و مزگھوت. ژووری کورسی
 پاشایی لہ ریگہی دہرگایہ کی بھ زہ خرہ فہ نھخشیتراو و جوان لہ کۆتایی
 پارہوویکی دریشدوہ دہتوانی پیسی بگہی. نھم شویتنہ رۆلی سہلامولک

دەبىنەت، نەگەرچى چوونە ئەم شوئىنە زۆر سنووردار كرابوو، شوئىنەكى بچووكبوو و لە دوو ژوورى بنمىچ بەرز پىنكەتتوو، لە دەرەو بە بنمىچىكى ھەلگىراو كە بە ھۆى چەند دىنگەيەكەو ھەستاو، بەجۆرىك رىنگايەكى ھاتووچۆى داخراوى لە ھەر چوار لای شوئىنەكە بۆ دروستكردبوو. ئا لەم شوئىنەدابوو كە سولتانى عوسمانى پىشوازى لە گەرە كار بە دەست و ئالۆزە بىنگانەكان دەكرد. لە كاتىكدا ھەرمولك دەكەوتە لای چەپى كۆشك و، لەپشت بەشى سىيەم و چوارەم دروستكراوو، لەرپىگەى دەروازەيەكى سادەو ساكار لە گۆشەيەكى بەشى دووھەمى كۆشك دەتوانا كەسەكان بچنە ژوورەو. ھەرمولك يەكەيەكى خود ئىكتىفایەو بە تەواوى لە بەشەكانى تری كۆشك جياكراو تەو. ھەرمولك بۆ خۆى لە چوار بەشى يەك لەدواى يەك پىنكەتوو، كە شوئىنەكى بىپايان و ئالۆزەو لە سەدەى ۱۶ وە تا سەدەى ۱۸ ژمارەى ژوورەكانى بى ئەندازە زىادىكردووو گەيشتووتە نزىكەى ۳۰۰ يەكەى بچووك و بەسەر چەند ژوورو ھەوش و باخى بچووك و پارەودا دابەشكراو.

ئەم پانتايە كە ئاوا سەير دەكرىت بە شىوئەيەكى شپرز و لەيەك دابراو دىتە بەرچاو، كەچى لە راستىدا برىتە لە كۆمەلەيەكەى نىشتەجىبوونى بەيەكەو بەستراو. ھۆلى بۆ نىشتەجىبوونى سولتان و داىكى تىدايە، دەشەت بلىين داىكى سولتان كەسى يەكەمە لە بنەمالەى عوسمانى و لەنىو ھەموو ژنانى كۆشك و شازادە بچووكەكان، كە زۆرتەرىن دەسەلاتى بەدەستە. ھەر پارچەيەك لەو كۆمەلانە لە نھۆمىك يان دوو لە دەورى ژىر زەمىنەكى لاكىشەبى يان رووبەرىكى كراو پىنكەتوو. رەنگە پارچە زەوى داىكى سولتان نمونەيەك بىت بۆ جوانترىن شىوازەكانى بىناسازى و گەرەترىن رووبەر، كە لە بەشىكى تايەت بە ھۆلەكانى پىشوازى و ژوورى تايەتى و ھەمام و مزگەوتىش پىنكەتت. ھەموو ئەمانە لە دەورى رووبەرىكى چوارگۆشەى فراواندا كۆبوونەتەو.

له گەل ئەو هی که له نیتوان ژووره کان و فهزاکان هاوسه نگیه کی وورد
 ههیه، به لآم له حهرمولک زۆرجار تاک به هۆی تهنگه بهری شوینه که ههست
 به ترسده کات، له بهرامبهردا نهو دابهشکردنه ئازادهی بۆ ژووره کان له
 بهشی چوارهم و کۆتایی کۆشکه که کراوه، پهوشیکی ئازاد ترو نارامتری
 دروستکردوه. ئەم بهشه له باخیکی زۆر فراوان که له سهه چهند ئاستیکی
 جیاوازدایه پیکهاتوه، ئینجا به رهو خوار سه کۆیه کی جوان و کانیه کی
 تیدایه و به سهه دیمه نیکی دلرفینی شاخی زێرین ده شکیته وه. هه رچی نهو
 باله خانانیه که له باخه که دان زۆریه یان هی سه دهی (۱۷ و ۱۸) ن، شیوهی
 چهند کۆشکیکی^(۳) ههشت لا کراوهی دلرفین، که له هه موو لایه کانیه وه
 هه یوانی فراوان و چهند ژووریکی تیدایه که بنمیچی نزم و په نجه ره ی
 فراوانیان ههیه. له گه ل ئەو هی هه موو ئەم باله خانانه به زۆری بۆ سولتان
 ته رخانکرا بون، نهوا پار په ویککی گه و ره حه رمولکی به شوینی سولتان
 ده به سه وه، به جۆریک ژنه کانی بانگ ده کران بۆ لای سولتان. ئەم جۆره ی
 دیزاینی خانوو بنه برکرا تا نهو راده یه ی له سه ده ی ۱۹ دا نهو کۆشکانه ی
 دروستکران له سهه شیوازی نه وروپی بوون، که ئەم شیوازی دروستکردنه
 شوینی (ته وه قابی سه رای) گرت ه وه. ئەمانه به لگن له سهه نه وه ی چۆن نهو
 گۆرانکاریانه ی به سهه بیناسازی دا هات بۆ نه وه ی له گه ل نهو جیا کردنه وه یه ی
 که پێشتر باسکرا بگوجیت، پرویاندا. بۆ نمونه کۆشکی (دۆلمه ی باخچه) که
 له سالی ۱۸۵۳ دا دروستکرا، هۆله گه و ره کانی پێشوازی که به زه خره فه
 پارزێنرا بون ه وه چهن دین ژووری له ده ره وه بۆ دروستکرا و به سهه هۆله کانی
 سه لامولک و حه رمولک دابهشکرا بوو، هه مووشیان ده رگا کانیان پرویان به ره
 ژووره وه یه. ئەم شیوازه نه گه رچی له سهه رووبه ری بچووکیش بیت، له ماله
 زه نگینه کانی دانیشته و ی نه سه نه بول لاسایی کرا وه ته وه.

دوو شیوازی خانوو دروستکردن له بهردهم زهنگین و خاوهن پیڅه بهرزه کانی، وهک گهوره فرمانبهرانی دهولته و نهندامانی بوازی قهزایی و دام و دهزگا ناینیه کانی تورکیای عوسمانیدا ههبوو. له کاتیکدا (قوناق)^(۴) شیوازی خانووی شارنشینیبوو، نهوا (یالی) شیوازیکی خانووی تربوو که له کهناری دهریاچهی بهسفر دروستده کرا. بنه ماله کان دهچورنه شو شوینانه و هاوینیان له ویدا بهسره دهبرد. له کوتایی سدهی ۱۹ دا یالی له زوری حالت تهکاندا بوو بوو به مالی همیشهی خیزانه کان، بهمهش به دریژیایی سال همر خیزانه کانی تیدا ده مایه وه. دهوانریت قوناق له ناوه پاستی باخیکدا دروستبکریت و به په رژیانی بهرز دهره بدریت، بهلام زوری زوری نم خانوانه راسته وخو روویان ده کهوته سهر شهقامه کان. نم خانوانه همر شیوازیکن نهوا بههوی کیل و قفله وه پاریزرابوون. ههروهه سیمای ههره جیا که ره وهی دیواره کانی دهره وهی قوناق بریتیه له یهک له سهر یهکی نهومه کانی که شیوهیه کی دلریتنی ههیه (وینهی ۴۸). دوو یا سی نهومی سهره وه ههره کهو زیاتر له وهی خوار خوئی، ههندی بهرو رووی دهره وه هاتوه. نم نهومانه له سهر ستوونی شیوه کهوانه یی راگیراون، که شیوهی ههوانیکی ههلواسراو پیکده هینیت. نم سیما جیا که ره وهیه له بیناسازی له بهر پیوستی کرده یی و جوانی هاته کایه وه، چونکه نه مه روویه ری نهومه کانی سهره وهی قوناق زیاد دهکات و دهره وه دیواره کانی خواره وه له تیشکی ههتاوو ناوی باران دپاریزیت. ههر نهومی پریزیک په نجه ره ی ههیه که زور به جوانی بههوی چتر و بهر په نجه ره ی دارین و تیل بهند کراون، هه موو نه مانه واده کهن خانوه که له چاوی غهیره و روونکی زور پاریزیت. ههروهه له سهر رووی خانوه که وه بنمیچیک ههندی لار و ههوانیکی پان که دریتیه که ی دوو مهتر له روویه ری نهومی خواره وه زیاتره، ههیه.

له پشت نم رووه وه قوناقی شارنشینیی شکل ودره گریت، که له ۳۰ یا ۴۰ ژور پیکدیت. له دهره وهی سهره کیسه وه خانوه که به شیوهیه کی

نیمچه یه کسان به سهر سه لامولك و حرمولك دابه شده بیت، كه زۆریه ی جار شیوهی دوو روویهر و هرده گریت و به هۆی پارده و تیکه وه به یه ك گه یه نراون. به لام شوینی سه لامولك له قۆناقى داخراودا ده كه ویتته نهۆمی یه كه مه وه رتیک له سه ره وه ی ژووری خزمه تگوزاریه كانه وه یه. حرمولك له نهۆمی سه ره وه دروستكراوه. ههریهك له حه وشه كانی حرمولك و سه لامولك له پرووی دابه شیوون و وه زیفه ی ههر ژووریکیان وه له یه كده چن. له نهۆمی ژیره وه ی سه لامولك ته ویله و كۆگا بۆ عه مبارکردنی پیداو یستیه كانی ناو مان، ههره ها ژووری خزمه تكاره پیاوه كان دروستده كریت. به لام نهۆمه كه ی تر ناوچه ی گشتی و بنچینه یی سه لامولك و دیوه خان پتیکده هینیت و میوانداری و كاروكاسیبی تیدا نه نجام ده دریت. دیوه خان بۆ دوو به ش دابه شده كریت، به شه نزمه كه ی نزیك ده رگایه و، به شه كه ی تر به رزتره و به دریتایی دیواره كانی قالی له نینودا قه دكراوه. له دیوه خاندای پیاوانی خیزانه كه پیشوازی له میوانه كانیان ده كهن.

به لام حه وشى حرمولك هه ندیك گهرم و گورپی پیوه دیاره، چونكه تایبه ته ندیه كانی زیاترن. كۆگاكان له نهۆمی خواره وه به باخ ده وه دراون. ده روازه كه ش به ره و پارده و تیک ده پروات كه له ههر دوو لایه وه ژووری زیاده بۆ عه مبارکردنی شتی زیاترو جیگای حه وان وه ی خزمه تكاره كان هه ن. به لامپلیكانه، نه وا تا ده گه یشته هۆلی پیشوازی له سه ره وه دریتده بووه وه، نه م هۆله ش وه كو له سه لامولك دابه شده بوو، بۆ پیشوازی كردن له خانه میوانه كان و خزم و كه سی نزیك، به كارده هات. نه و ژووران ه ی له ده وری هۆلی پیشوازی له ههریهك له حرمولك و سه لامولك دروستكراوون، وه كو ژووری دانیشتنی تر یا بۆ نوستن به كارده هاتن.

به لام یالی كه له سهر كه ناری ده ریای به سفۆر دروستده كرا، نه وا وه رچه رخانیکى بیناسازی زۆر جوان بوو، له قۆناقى دروستكراو له ناو باخ و

چیمه نه كان زۆر خۆشتر بوو. له پێگه‌ی وشكانییه‌وه و له ده‌روازه‌ی په‌رژینی به‌رزى نه‌لحاجبه‌وه، كه به‌سه‌ر كۆمه‌لێك باخه‌وه ده‌كرايه‌وه بۆى ده‌چوون. یالى خۆى له خۆیدا بریتیبو له شویتینكى نیشته‌جیبوونى فراوان، كه نهۆمیتكى یا دوو نهۆمى په‌نجه‌ره گه‌وره‌ی چوار چپه‌وه ساده‌ی هه‌بوو و، به‌سه‌ر ده‌ریای به‌سفۆردا ده‌كرايه‌وه. پرووى ده‌ره‌وه‌ی یالى - كاتیک له رووه‌كه‌ی تریه‌وه ته‌ماشای بکریت له نه‌نجامى هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌ی نهۆمى سه‌ره‌وه بۆ ده‌روه و قایمکردنى له‌سه‌ر دینگه‌ی كه‌وانه‌یى - وینه‌یه‌كى زۆر جوان پیشان ده‌دات، هه‌مان ئه‌و وینه‌ جوانه‌ ده‌به‌خشیت، كاتیک ته‌ماشای قۆناقى شار ده‌کریت. به‌لام پروبه‌رى ناوه‌وه‌ی یالى هۆلێكى گه‌وره‌ی بنمیچ بڵند سه‌لامولك و حه‌رمولك ی نه‌ریتى به‌ هۆى ئه‌و چهند به‌شه‌ی كه بۆ پیشوازیکردن و بوونى چهندين ژوورى تر هه‌یه‌تى، له یه‌ك جیا‌ده‌کاته‌وه.

ده‌توانی‌ت جۆراو جۆرى زیاتر له بیناسازى یالى به‌ دى بکریت، به جۆریك هه‌ندى جار سه‌لامولك و حه‌رمولك له دوو خانووى سه‌ربه‌خۆ پێكده‌هاتن، جارى واش هه‌بوو له دوو نهۆمى جیسا‌واز دروستده‌کران و، هه‌ندى جار یتریش ئه‌و پروبه‌ره‌ی بۆ حه‌رمولك ته‌رخانه‌کرا به‌شى زۆرى دا‌به‌شکردنه‌كه‌ی به‌رده‌که‌وت. کۆشك و که‌په‌ره‌کان - كه زۆریه‌ی کات له ناو باخچه‌کاندا له‌سه‌ر شیوه‌ی بیناسازى و زه‌خره‌فه‌ی نوێ دروستده‌کران - ده‌ووربه‌ریكى گه‌رمو گورو ناوازه‌ی دروستده‌کرد. به‌لام باخچه‌کان له‌وه زۆر زیاتر بوون كه ته‌نها پاشینه‌یه‌كى جوانکارى بن بۆ ماله‌کان، به‌لكو له هه‌مانکاتدا جینگای سه‌رنج راکێشان و چاودێریکردنى بنه‌ماله‌و داروده‌سته‌کانیان بوون. سولتان موجه‌مه‌دى دووم یه‌کیك بوو له باخه‌وانه هه‌ره‌ چالاک و شاره‌زاکان، به‌شیوه‌یه‌ك خودى سولتان شیوازی په‌سه‌نى ته‌وبه‌قابى سه‌رای داناو، به‌ کێلانی زه‌وى و چاندنى نه‌مام له‌م کۆشکه زۆر خۆش‌حال ده‌بوو. له ئه‌سته‌نبول باخ و باخچه‌ی گشتى هه‌بوون. باخه‌وانه

تورکه کان چەندین جۆری نەمام و پیازو سەوزەو میوەی رەگداری سەیریان، که بۆ بازارەکانی ئەستەنبول بۆ ساغکردنەوهی یاخود وەك دیاری بۆ مائی سولتان دەنێردران، ناسی. شیتۆزەکانی بیناسازی لە جوانیدا جۆراو جۆرو سەرسورھیتەر بوون، تورکه کان شیتۆی حەوزی گول و نافورە و کانیه کانێ ناو ھۆلەکانی پیتشوازییان که لە پرووی دابەشبوونیانەوه ھاوشیتۆی یەکتەر نەبوون، پیتیانباشتر و جوانتر بوو لەو ھاوشیتۆیەییە فرمیەیی لە باخچەیی تیرانی داھەبوو.

ھەرچەندە خانووی چینی دەولەمەند لە قاھیرە لە پرووی شیتۆزی گشتیەوه بەو قۆناقەیی لە ئەستەنبول ھەبوو دەچوو (وینەیی ٤٩)، ئەوا لەگەڵ دروستبوونی ناوچەیی نوێ لە سەدەیی ١٩ دا ھەندیک لەو مالانە بنمیچی زۆر بەرزو پەنجەرەیی فراوانیان بۆ دروستکرا، بەوھش توخمەکانی (یالی) تورکی تیکەل بە شیتۆزە جیاکراوہکانی بیناسازی رۆژئاوایی کرا. لەگەڵ ئەوہی ئەم جۆرە خانوانە لە قاھیرە حەز پیکراو بوو، بەلام لەگەڵ کەش و ھەوای ئەویدا نەدەگونجا، بەجۆریک ئەم مالانە لە ھاویندا زۆر گەرم بوون، بەلامنەخشەسازیی نەریتی که لە خانووی قاھیرەدا بەکار دەھات، بەشیتۆیەکی کردەیی بەرگری لە گەرمای ھاوین دەکرد.

رووی سادەو ساکاری دەرەوہی خانووەکان ژییانی مائەوہ دەیشاردەوہ، بەشیتۆیەیک پەنجەرەیی نھۆمیک یان دوو نھۆمی سەرەوہ بە بەر پەنجەرەیی دارین، که لەسەر ئەو دینگە کەوانەییانەیی دەکەونە سەر دیوارەکانی نھۆمی زەمینییەوہ دروستکراون، پیتشیان دەگیریت. ھەرەوہ ئەستەنبول، ئەم خەسلەتە پانتایی مائەکە تا دەتوانریت گەرەتر دەکاتەوہ، ھەرەوہا ئەم بەر پەنجەرە دارینیانە ئەو پرووناکی و گەرمیەیی که لە شەقامەکانەوہ دەھاتە ژوورەوہ، ریکدەخست. جۆراو جۆریەکی زۆر لەسەر بنەما بنچینەییەکانی بیناسازی روویاندا، که شیتۆیەکی سحراوی جیاکراوہ بە ناو مال

دەبەخشیت. دەروازەى خانوو بەسەر حەوشى سەلامولكى پیاواندا دەكریتەو. ئەم حەوشە سەرەپای بوونی تەویلە، ژووری عەمبارکردنى خۆراك، چىشتخانە، ئەوا ھەيوانىكى كراوھى تىدايە كە وەك شويىنى پىشوازيکردن لەكاتى ھاویناندا بەكاردیت. جگە لەمانەش ژووری مەنزەرە^(۵) ى فەرمى بۆ پىشوازيکردن لە ميانە پیاوھەكان بەكاردیت. لەكاتىكدا دەرگايەكى لایەلا لە گۆشەيەكى زۆر دووری حەوشەكە بەرەو حەرمولك دەچیت و لە چەند بەشىكى ژووری ناخواردن كە لە دەورى ھۆلى ناخواردنى سەرەكى دروستكراون، پىكھاتووھ. زۆرەي جار بنمىچى ئەم ھۆلە لەسەر شىوھى گومەزى بەرز، كە بە پەنجەرەي شوشەيى رەنگااورەنگ روناك دەكریتەو، دروستكراوھ. ھەرەھا ديوھەخانە بەرزەكان دەورى ھۆلى سەرەكى دەدەن. قاندرمەكان بۆ سەرەوھو بەرەوژووری ترو، سەكۆو بەلەكۆنەو جىيى دانشتنى ھاوينەي يەك لا كراوھ تا فينك بىت. لىرەش ھەرەك ئەستەنبول، خانووى دەولەمەندەكان حەمامى تايبەتى خۆي تىدابوو. چەندە بنەمالەكە زەنگىن تر بن، ئەوا خانووەكەيان نھۆمى زياترو ژووری زياترى تىدا دەبوو.

لە تاران و شارە سەرەكییەكانى تری ئىران، كۆشك و تەلارى دەولەمەندەكان كە تاوھكو ئىستا ھەر ماون و زۆرەيان ھى سەدەي (۱۹)ن. گۆرانكارى جياواز لە ھەمان ئەو بنەما سەرەكییانەي لە نەخشەي ناو مالى خىزانيدا پەيرەو دەكرا، دەخاتە روو. ھىشتا خانووەكان بە پەرژىنى بەرز دەورە دراون و، بە توندی رەچاوى جياكردنەوھى بەشى پیاوان بىرۆنى^(۶) لە بەشى ژنان ئەندرۆنى^(۷) دەكات، بەجۆرتك خانووى شارنشىنى لە تاران يا خانوو لە گوندەكان دىوارى رووى دەرەوھى دوورو درىژبوو و ھىچ زەخرەفەيەكى لەسەر نەبوو، تەنيا بەھۆي دەرگايەكى سادەو ساكار يا دەروازەيەكى بەرزى بەقەدەوھو بوو. لە چوار چۆھى ئەم پەرژىنە دىوارىیانەوھ

باخ یاخود حەوش، فەزایەکی بەرفراوانی بۆ ھەموو یەكەکانی خانووەكە پێكەھێنا. كۆشكى دەسەلاتدارە قاچارىبەكان و بنەمائە گەورەكانیان و گەورە فەرمانبەرەكانیان تەواو فراوان بوون تا بتوانن یەكەى سەر بەخۆ لەناو ئەو باخەى كۆشك، لەسەر شێوێى خانووی بچووکی ھەشت لایى، یا بینای چوارگۆشە، كە حەوشى ناوھەى ھەبوو، یا ھەیوانى فراوان یا تەلارى يەك لا یا سێ لا كراو، دروستبکەن. ھەموو ئەمانە دەكەوتنە چوار چێوێى نەخشەى سەرەكى خانووەكەو. ئەم خانووانە لە پرووی بەكارھێنانەو و ئەركى جۆراو جۆریان ھەبوو. بۆ نمونە سەكۆ دەشى دەروازەيەك، یا ھۆلێكى دیوھان یا لەكاتى كەشوھەواى گەرم پانتاییەك بێت بۆ نووستن، یانیش وەكو بەلەكۆن گەر لە نھۆمى دووھم یا سێھەمى خانووەكە دابێت، بەكاردێت. جیاوازی ناستى بڵندی نێوان بەشەكانى مائەكە شێوێیەكى سەرنج پاكیشتى بە مائەكە دەبەخشی، كە چەند نھۆمىكى بنمیچ نزم لە دەورى بەلكۆنێكى فراوان دروستدەكران، ئەم ژوورانەش بە تۆرێك راپەر بەیەكەو دەبەسترنەو.

ئەم خەسلەتە جوان و جیاكراوێیە لە ھەر یەك لە كۆشكى گولستان (وێنەى ۵۰) لە ناوچەى (ئەرك) لە تاران یا لە كۆشكى ھاوینە (وێنەى ۵۱) لە باكوری شار دەردەكەوێت.

شا فەتح عەلى (۱۷۹۷ - ۱۸۳۴) تەلاریكى شكۆداری دروستكردبوو و (وێنەى ۵۲) بۆ چاوپێكەوتنە فەرمیەكان و پێشوازیكردن لە میوانانى، بەكاریدەھێنا. ھەرۆھا لە چوار چێوێى ئەو تەلارە ژوور و بەشى جیاكراوێى بۆ ژنان دروستكردبوو. بەلام خەلیفەى دواى ئەو نادرەدین شا (۱۸۳۴ - ۱۸۴۸) لەگەڵ ئەوێ كارىگەرى شێوازی بیناسازی ئەوروپى ھاوچەرخى بەسەرەو ھەبوو، كەچى لەكاتى نوێكردنەوێى ئەو كۆشكە لە (۱۸۶۷ - ۱۸۹۲) ھەر بە ھەمان نەرتی بیناسازی بە جیاكردنەوێى ھەردوو بەشى ئاڤرەت و پیاو پابەند بوو

و، تهلاری (فتهح عدلی شا) ی وه کو خۆی هیشتهوه. به لام باله خانیه کی نوڤ که قاندرمه ی گه وروه بلندی هه بوو، شه قاندرمانه به ره و سه ره وه ده پویشتن و ده گه یشتنه هۆل و ژوره کانی تری پیشوازی، نه مه و چه ند ژورنکی تاییه ت به خۆی و، حه وشی نه ندرۆنی له سه ر دروستکرد.

کۆشکی گولستان به وه جیاده کریتته وه که باخه کانی به پیتی سیسته می نهریتی دروستکراون، که که ناله ناوییه کانی به ده وری حه وزی رازاندنه وه و حه وزی گول و گولزارو دارو دره خته کان دروستکراون. له گه ل شه وه ی له رۆژه لات ریزو نرخ ی باخ و باخات زۆر ده گیرا، شه وا له بیناسازی شارنشین نیترانشیدا رۆلئیکی سه ره کی بینیه وه. هه لکه نندی شوینه وه ره کۆنه کان نه خشه سازی باخ و چیمه نی به رفراوانی دۆزیه ته وه، که بۆ نیوه ی سه ده ی ۱۷ پیش گه یشتنی نیسلام بۆ نیتران ده گه پرتته وه و، سه رچاوه کانی نه خشه ی بیناسازی پاش شه وماوه یه ش ده رده خات. باخه کانی نیتران له سه ر شیوه ی فرده و سی زه مینی دروستکراوون و شوینگه یه کی بۆ خۆپاراستن له گه رمای هاوین فره اهم ده کرد. پروا وایه که بیروکی دروستکردنی شه م جۆره باخانه له و هه سفانه وه که له قورشانی پیروژ سه باره ت به فرده و س هاته وه، وه رگیرا بیت. به لام جۆراو جۆری باخه کان، شه وا به هۆی هه لپژاردنی گول و گولزارو نیترگزو دارو دره ختی وه ک سه روو دار پرته قال و هه نار و، له ریتگی دروستکردنی سه کۆو که ناله کانی ناوو رازاندنه وه ی به ماسی و مراوییه وه ده بوو. ره نگه کۆشکی (قاچار) ی هاوینه که شا فته ح عدلی له سالی ۱۸۰۷ دروستیکردبوو، له سه ر گرنگی و بایه خ ی باخات لای نیترانیه کان باشترین به لگه بیت. ده توانریت له ریتگی ژماره یه ک سه کۆی باخه پایه پایه کان که به هۆی تافگی ناوییه وه به یه که وه به ستراون، به به شه کانی شه کۆشکه بگه ی ن. هه روه ها کۆشکی هاوینه ی ناده دین شا- ناسراو به ده ناباد- که سالی ۱۸۸۸ له نریک کۆشکی قاچار

دروستکراپوو، په نگدانه‌وه‌ی وهرزینیکی (تأویل) که‌سی و هونه‌ریه بۆ
باله‌خانه‌کانی ناو باخه‌که .

همموو نهم کۆشک و تهلارانه له‌سه‌ر پروبه‌ری گه‌وره گه‌وره
دروستکراون. به‌لام نه‌و باخانه‌ش که له حه‌وشه بچوکه‌کان دروستکراون،
توانای نه‌وه‌یان هه‌بوو هه‌مان که‌ش و هه‌وا له پرووی جی‌بوونه‌وه‌و
لینکه‌ه‌شاوه‌یی دروستبکه‌ن. هه‌میشه حه‌وشی بیرونی و نه‌ندروژن به‌هۆی
راپه‌ویکی پینچا و پینچه‌وه به‌یه‌که‌وه به‌ستراپوون، به‌لام په‌نگه له چوار چیه‌ی
باخیکه‌ی گه‌وره‌دا ته‌واو له یه‌که‌تر جیاکراوه بن. له هه‌ردوو به‌شی بیرونی و
نه‌ندروژن ژووره‌کان پروویان به‌سه‌ر حه‌وشه‌وه بوو، نه‌ریت و ابوو ده‌بوو حه‌وش
چوار حه‌وزی ده‌ستکردی بۆ چاندنی گول و گولزارو دارو دره‌خت له ده‌وری
حه‌وزیکه‌ی بازنه‌یی تیدابیت. ئینجا نه‌و نه‌خشه‌سازیه‌ی ده‌ره‌نجامی نه‌مه‌یه .
به‌کاره‌ینانی جو‌راو‌جو‌ر و، به هه‌مان نه‌ندازه له زستان و هاویندا کاریگه‌ری
هه‌بوو. به‌لکۆنه‌ پان و پۆر به دینگه‌کان وه‌ک شوینیک بۆ پیشوازیکردن
به‌کارده‌هیتران. له هه‌ندیک له خانووه‌کانیشدا نه‌و به‌لکۆنانه په‌نجه‌ره‌ی
گه‌وره‌ی له بنمیچه‌وه تا سه‌ر زه‌وی هه‌بوو. هه‌روه‌ها له پشت هه‌ر
به‌لکۆنیکه‌وه شوینی نووستن و چه‌ند ژووریکه‌ی عمبارکردنی تیدابوو. به‌لام
له خانووه‌ گه‌وره‌کان، نه‌و به‌شانه‌ی حه‌وشه که ده‌که‌وتنه به‌رامبه‌ر یه‌که‌تر
رۆلی ژووری زستانه‌و هاوینه‌یان ده‌بینی. ده‌روازه‌یه‌ک هه‌بوو ده‌گه‌یشته نه‌و
ژیر زه‌مینه‌ی که له به‌شی زستانه‌ی خانووه‌که رۆلی ژووری دانیشتن و
کۆبوونه‌وه‌ی خیرانی ده‌بینی، هه‌روه‌ها چه‌ند قادمه‌یه‌کیش له‌سه‌ریانه‌وه
ده‌گاته به‌لکۆنیک، نهم به‌لکۆنه‌یه وه‌ک پروبه‌ریکی کراوه‌ی بی بنمیچ بۆ
نووستن له به‌شی هاوینه‌ی خانووه‌که داده‌نریت. خانووه‌کان له ناوه‌پراست و
باشووری ئیران که زۆر گه‌رم بوون، شیتوازی بینای سه‌ره‌کی تیدا په‌یره‌و
ده‌کرا، به‌لام سه‌ره‌رای نه‌وه‌ش مناره‌یه‌کی شیه‌و چوارگۆشه‌ی به‌رزیا‌ن هه‌بوو،

لايه كانى ئەو منارەيە رۆلى ستونى ھەواگۆرگىنى دەبىنى، كە ھەواى بۆ ژوورەكانى خوارەو دەنارد.

كەرەستەو شىۋازەكانى بىناسازى و رېڭگانى دروستكردن و رازاندنەو، رۆلىان لە بوونى ئەو جىاوازىيە ھەرىمىيە كە مۆركىكى جىاكرارە بە مالىھكان دەبەخشىت، ھەبوو. پەنگە بۆچوونى يەكەمى لەسەر ئەستەنبول وادەرىخات كە كەرەستەى سەرەكى بۆ دروستكردنى خانووبەرە بەرد بوويت، وەك بەردى جىرى خۆلەمىشى و، گەچى سېى توخم زىوى، كە رووكارى دەرەو و كۆپنى (الافاريز) پەنجەرەكان و بەلكۆنى كراوئى مزگەوتە گەورەكانى پۆشيوو. ئەم بۆچونە تارادەيەكى زۆر چەواشەكارە، چونكە كەرەستە گران بەھاكان تەنھا بۆ دروستكردنى بالەخانە گشتىيە گەورەكان بەكاردەھاتن. بەلام خانوو لەسەر ھەموو ئاستەكانى كۆمەلگە لە دروستكردنىدا دار بەكاردەھات، كە ئەمەش شىرۆقەى ھۆكارى داروخانى چەندىن خانوو بەھۆى ئەو سوتانە رېكخراوئەو كە ئەستەنبولئى دەگرتەو، دەكات. تەنانەت بالەخانە يەكەمىيەكانى (تەوبەقابى سەراى)ش سەرەتا لە دارى پەرزىنكراو بە بەرد دروستكراوو، پاشان وورده وورده ئەو بالەخانانە بە بالەخانەى بەھىزتر گۆران.

ھۆكارگەلىك لە پشتمەوئى بەكارھىنانى درەخت لە ئەستەنبول ھەبوون، دار زۆر و ھەرزان بوو، ئەمە جگە لەو يارمەتيانەى لە دارستانەكانى ھەرىمى رۆژھەلاتى ئەوروپا و لە رېڭگى ئەنادۆلئەو دەنيردران و، ھەر كەموكورتىيەكى نەبوونى دارى سەرچاوە لۆكالىيەكانى پىردە كەردەو. لەلایەكى ترەو بەكارھىنانى درەخت لە بىناسازىدا بە بەراورد لەگەل بەرد كەردەبى تر و سوك تىوو. ئەم تاييەتەندىيانە سەبارەت بە شارىك كە دەكەوتتە نىو بازنەى بوومەلەرزەو، زىندە بوون. ھەرەھا لەو كەش و ھەوا باراناوى و شىدارەى ئەستەنبول، دار باشترىن كەرەستەيە تا بەرد بۆ ئەوئى

بتوانیت له گهڼا ناودا بگوځیټ. شتیکی تریش، خانووی دارین زووتر ته‌واو ده‌بیټ و پټیگه به دروستکردنی زه‌خړه‌فه و نه‌خش سازی ده‌دات. بویه بنچینه‌کان و نهومی ژیره‌وهی (قوناق)ی شاری له به‌رد دروسته‌کرا و، له سهره‌وه‌شی نهومی‌کانی دانیشتن و هژله‌کانی کویونه‌وهی خیزانی له دار دروسته‌کران. کاره‌که بۆ به‌یه‌ک گه‌یانندی به‌شه‌کانی ماله‌که و، دروستکردنی دینگه‌ی که‌وانه‌یی ری‌کو پټک که ه‌ر نهومی‌کی قیټ ده‌کرده‌وه، ه‌روه‌ها بۆ دروستکردنی به‌ر په‌نجه‌ره داریه‌کان، نه‌وا پیوستی به‌ پټیگه‌ی‌کی تاییه‌تی ه‌بوو.

نهمو (یالی) دارینی س‌ر که‌ناری ده‌ریای به‌س‌ف‌ور به‌ه‌مان شیوه دروسته‌کران. به‌لام لی‌ره‌دا س‌ره‌رای نه‌و مادانه‌ی پی‌ش‌تر باس‌کران، ماده‌ی تریش به‌کارده‌هاتن وه‌ک ق‌وری به‌کارهاتوو بۆ دروستکردنی دی‌وار و س‌واغدانی س‌ریان و زه‌وی نهومی‌کانی خواره‌وه و تی‌که‌له‌ی شوشه‌ی په‌نگاو په‌نگ که له لی‌واری س‌ره‌وه‌ی په‌نجه‌ره‌کان به‌کارده‌هاتن، ده‌پازینیته‌وه. ه‌روه‌ها ه‌ر له‌س‌ره‌تای س‌ده‌ی ۱۶ تاس‌ده‌کانی د‌وایی ماده‌ی پر‌ونز و ناسن بۆ ده‌رگاو په‌نجه‌ره‌کان و ماده‌ی په‌نگاو په‌نگ و جوان بۆ رو‌پوشینی دی‌واره‌کان به‌کاره‌ی‌نران. نهم ماده به‌کارهاتوانه له شوینی س‌ره‌کی دروستکردنی فه‌خ‌ف‌وری (نه‌زنیق) و (ق‌وتاهیا) دروستکرا‌بون و ته‌نها له بیناسازی ع‌وسمانی تورکه‌کان ده‌بینران، به‌لام به‌شیوه‌یه‌کی گشتی نه‌و ماده رو‌پوشه‌رانه‌ی له خانووی به‌نرخ و س‌رنج راک‌یش به‌ گ‌ول‌و گ‌ول‌زار ده‌بینران، ته‌نها بۆ رو‌پوشینی ناوه‌وه‌ی مزگه‌وت و ک‌وش‌کو خانووه‌ گه‌وره‌کان به‌کارده‌هاتن، به‌لام له رو‌وی ده‌ره‌وه‌ی خانووه‌کان به‌کارنه‌ده‌هاتن ته‌نها له‌س‌ر ده‌رگاو په‌نجه‌ره‌کانی جه‌وشی مزگه‌وته‌کان و له ده‌وری تاب‌لو دی‌واره‌کان و به‌ل‌ک‌ون و دی‌واری ه‌دیوانه دینگه‌داره‌کان نه‌بیټ، نه‌مه‌ش بۆ کم‌کرده‌وه‌ی نه‌و با‌ک‌گ‌راونده ب‌وروس‌پیان‌ه‌ی خانووه‌کان ه‌دیانه. ه‌روه‌ها

بەرپۇللى خۇي پەنگاۋرەنگى شىۋەي دەرەۋە، خانوۋەكانى لەيەكتەر جىادەكردەۋە. ئىنجا ھەرىيەكە لە قۇناق ويالى ۋەكو نەرىتېك بەرەنگى سوورى تارىك پەنگدەكران، بەلام لەسەرەتاي سەدەي ۱۸بە دواۋە ۋاباۋوۋ رەنگى كالتىران بەكاردەھىنا ۋەك زەردو شىن ۋ سەوزو پەمەيى.

خانوۋەكانى قاھىرە (ۋىنەي ۵۳) ھاۋشىۋەي قۇناق لە ئەستەنبول دروستدەكران، بەلام بەبەكارھىنانى ئەندازەي جىاۋاز لە داروبەرد ۋ قرمىد. بەجۆرىك بۆ دروستكردى دىۋارى ئەستورى نەۋمى خواروۋە كە لە كورەكانى نزيكقاھىرەۋە دەھىنران، بەردى لمى (تابوك) بەكاردەھات ۋ ئەم دىۋارانە بېزەخرەفەبوون. ئەم تابوكانە شىۋەيەكى لاكىشەي رىكيان ھەبوو. ھەرچى نەۋمەكانى سەرەۋەۋ دىنگە كەۋانەيەكانە، ئەۋا لە قرمىدى سوورى تۆخى دروستكراۋ لەقور دروستدەكران.

ئىنجا قرمىدەكە لەسەر تىكەلەيەك لە كا، گەچ ۋ بەرد رىز دەكرا، دواتر بە گەچ دادەپۇشرا ۋ زۆربەي جارىش بە خەتى سوورى ئال ۋ گەچى سىپى دادەپۇشرا. بەلام دار بۆ دروستكردى چەترە ھەيوان ۋ پەنجەرەي ھەيوانە داخراۋەكان، بەلكۆنەكان ۋ لە شەقامەكان يا ھەۋشى مالاكەنەۋە دەردەكەون، بەكاردىت. ھەرۋەھا ئەم پەنجەرانە بەر پەنجەرەي دارىنيان لە دىۋى دەرەۋەيان قايم كراۋە. ئىنجا ئەم بەر پەنجەرانە لەروۋى ئالۆزى، وردەكارى ۋ ناسكى نەخشاندىنيانەۋە دەست رەنگىنى دارتاشى دەردەخست، بە جۆرىك كاتىك خانوۋىيەكى نوئ لەلايەن خىزانىكى دەۋلەمەندەۋە دروستدەكرا، ئەۋا بەشى دەرەۋەي خانوۋەكە دەباۋىە كارىگەرىيەكى زۆرى لەسەر تەماشاكار لە روۋى جۆراۋجۆرى ئەۋ زەخرەفەيەي كە تىيدا بەكارھاتوۋە، دروستكردبايە.

لەگەل ئەۋەي قرمىد لەھەرىيەك لە توركيۋا مىسر توخى سەرەكى بىناسازى پىكدەھىنا، ئەۋا زۆربەي جار بۆ بناغەي خانوۋ بەكاردەھات ۋ بە

جۆرئىك دادەنرا كە بە بەرد يا چىنئىك گەچدادەپۆشرا. بەلام لە ئىران قرمىد لەيناسازىدا تەنيا مادەى سەرەكى نەبوو، بەلكو وەك مادەىەك بۆ رازاندنەمە بەكاردەهات، بەمەش لەسەدەى ۱۷ بەدواوہ دەتوانرا بالەخانە ئابىيە سەرەكىەكان لە ئەسفەهان، تەهران، شىرازو شارى ترى ھەرمەكانى تر يەكسەر لە گومبەزو ھوشەكانى تر كە بەرەنگى فەيروزى (وئەى ۵۴) شىن، سېى، زەردو سەوز رەنگرايوون و بەزەخرەفەى ئەندازەىى و دارويارو نەمامى جوان رازئىنرابووە، بناسرئىنەوہ و جىابكرئىنەوہ. ھەرەھا رووى دەرەوئى كۆشك و خانووە گەرەكانى تاران رەنگدانەوہى تىكەلكردئىكى گونجاوى قرمىدو چەويوون. ئەو قرمىدەى لە بيناسازى ئىرانىدا بەكاردەهات شتوہ چوارگۆشەىيەك بوو كە لە تىكەلەىەكى قورى زەرد و لم بۆ پركردنەوہى كون و كەلەبەرەكان بەكاردەهات، دروستدەكرا. ئىنجا ئەم قرمىدانە بەشئوہەكى رىك رىزدەكران و بە گەچ ولم دادەپۆشرا، جارى وا ھەبوو ئەو رىزە قرمىدانە بەدواى يەكدا بەبى زەخرەفە يا لەسەر شئوہى جۆراوجۆر و بەرەو دەرەوہ بۆ ئەوہى شئوہەىكى جوان بەرووى دەرەوہى خانووەكە ببەخشىت، رىزدەكران. بۆ نمونە لەسەر شئوہى شرىتى يا رووبەرئىك لە ھىلى يەكترپرو ستوونى دادەنران.

ھەرەھا ئەو سەربانەى لە قرمىد دروستدەكرا، بەرگەى دلئوہى دەگرت و جوانىەكى زياترى بە خانووەكە دەبەخشى و لە ھەمانكاتدا ئەو رەنگە تىكەلانە يەك رەنگى قرمىدە زەردەكانى كەم دەكردەوہ. بۆيە ديوارەكانى دەرەوہ بە بۆيەى رەنگاو رەنگ جوان و دەرازئىنرايەوہ بۆ ئەوہى زەخرەفەى ئەندازەىى رەنگكراو بە رەنگى فەيروزى، سېى و زەردى لىدەرېچىت. يا دروستكردنى وئەى ھەمەرەنگى پەمەبى و خەمرى و زەردى كال، شىن، سەوز و پرتەقالى كال و تۆخ فرەرەنگى ديوانى كۆشك و مالە گەوردكان ناوہندئىكى نمونەىيە بۆ رووپۆشنى ئەو رووبەرە ستونىيەى كە دەرەوازەو

هه‌یوانه‌کان یانیش به‌لکۆنه ئاسۆیه‌کان که به‌هه‌وش ده‌وره‌ی دراوڤ ده‌رازینیه‌وه، دروستده‌کرد، له‌کاتی‌کدا ئه‌و شاکاران‌یه‌ی به‌دیواری دیوانه‌وه نه‌خشیترابوون وینه‌ی ره‌نگاو ره‌نگن و به‌جۆریکی سه‌رنج راکیشی زۆر جوان به‌قه‌د دیواره‌کانه‌وه کیشراون که له‌لاکیش و قوماشی په‌رده‌ده‌چوون و له‌سه‌ره‌وه‌ی ده‌روازه‌ی خانوه‌کان هه‌لده‌واسران. له‌چالاکترین و دیارترینی ئه‌و گه‌شه‌سهندنان‌یه‌ی که له‌سه‌ده‌ی ۱۹ روویاندا، زۆریوونی داواکاری بوو بۆ رینه‌و شاکاری گه‌وره‌که وینه‌ی کورته‌چیرۆک، به‌سه‌ره‌هات و داستانی پالنه‌وانه‌که‌لتووری و میلییه‌کانی ده‌کرد و هه‌موو ئه‌مانه‌له‌گه‌ل واقیعی ژیا‌نی رۆژانه‌ی ئه‌و سه‌رده‌مه‌دا تیکه‌ل کرابوون.

هه‌روه‌ها فره‌ره‌نگیه‌کی زۆر له‌رینگه‌ی قایم‌کردنی پارچه‌شووشه‌ی په‌نگاو‌په‌نگی سوورو زه‌رد بۆ ئه‌و چوارچیه‌ی دارینه‌ی له‌تاقی نیو‌بازنه‌یی سه‌ر ده‌روازه‌کان یا وه‌ک چوارچیه‌ی چه‌تری سه‌که‌داری په‌نجه‌ره‌کان به‌کارده‌هاتن، به‌سه‌ر بیناسازی شارنشینیدا هات. هه‌روه‌ها به‌کاره‌یتانی سنوورداری به‌رد په‌گه‌زیکی تری جوانکاری بوو، که هه‌یچی که‌مه‌تر نه‌بوو له‌وه‌ی پیشتر که پارچه‌به‌ردی جیری ره‌نگ خاکی کال یا روخامی سه‌وز له‌سه‌ر شیوه‌ی به‌لکۆن که ده‌وری هه‌وشه‌کانی ده‌دا، به‌کارده‌هیترا، جا ئه‌و شویتانه‌چ پالنه‌خانه‌ی شایینی یا خانوو بن، ئینجا ئه‌م پارچه‌به‌ردانه‌ی روه‌کانیان هه‌لده‌که‌نرین یا به‌نه‌خش و نیگاری ناسک و له‌سه‌ر شیوه‌ی لقه‌داری پرگۆلینی ناوازه‌کونده‌کران و ده‌نه‌خشیتران.

پهراویزه‌کانی به‌شی دووهم

- (۱) خاتوو ماری ویرتلی مونتگیو (۱۶۸۹-۱۷۶۲) ئەدیبیکی به‌ریتانیه ناویانگی ده‌رکردووه، له پێگای ئه‌و نامانه‌ی که تێیدا وه‌سفی ژینگه‌ی پۆژه‌لاتی کردووه. هه‌ست و سۆزێکی نۆزی به‌رامبه‌ر به‌ ئیسلام ده‌ربریوه. له‌ سالی ۱۶۸۹ هاتۆته‌ دنیاوه و، باوکی ئه‌فرین بیریۆنت میراتگری هه‌ریمی کسننگتون بوو. هه‌ر له‌ منداڵیه‌وه خه‌ریکی ئەده‌ب بووه و خۆی فیزی لاتینی کردووه، پاشان وانه‌ی ئیتالی و فه‌ره‌نسی و تورکی وه‌رگرتووه. له‌ ۱۷۱۲ بووه به‌ هاوسه‌ری ئەندام په‌رله‌مان ئیدوارد ویرتلی مونتگیو. هاوسه‌ره‌که‌ی له‌ سالی ۱۷۱۶ بوو به‌ بالیۆزی باب‌العالی و له‌گه‌ڵیدا چووه‌ بۆ تورکیا. به‌پێچه‌وانه‌ی هاوسه‌ره‌ بیگانه‌کانی تر خاتوو ماری ده‌ستی کردووه به‌ گه‌ران به‌دوای خۆشگوزه‌رانییه‌ چروو په‌ره‌کانی قوسته‌نتینییه‌ و توانایی زیاتری له‌ زمانی تورکی به‌ده‌ست هێناوه. سه‌ردانی ژنانه‌ی تورکی له‌ حه‌ریم و هاورییه‌تی نۆزیکانی کردووه. خاتوو مونتگیو گواسترایه‌وه بۆ به‌ریتانیا بۆ وه‌رگرتنی دژه‌ته‌نی جده‌ری که ئه‌وکات له‌ تورکیا بلاو بووبۆوه، دوای مملانییه‌کی دووردریژ له‌گه‌ڵ نه‌خۆشیه‌که‌ی، له‌ ناوه‌ندی ته‌ندروستی به‌ریتانی له‌ ۱۷۶۲، واته‌ له‌ ته‌مه‌نی ۷۳ سالی‌دا کۆچی دوایی کردووه.
- (۲) pediment چه‌ند زنجیره‌یه‌که‌ له‌ به‌ری پێشه‌وه‌ی خانووه‌کان دروست ده‌کرا.
- (۳) کۆی ده‌سته‌واژه‌ی کۆشکه‌ له‌ ده‌سته‌واژه‌ی کۆشکی تورکی وه‌رگیراوه. واته‌ خانووی بچوک، یان ئه‌و شوپنانه‌ی که بۆ پشودان به‌کار ده‌هاتن، هه‌روه‌ها ناماژه‌شه بۆ خاتۆچکه‌.
- (۴) ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تورکیه‌، یه‌کێ له‌ مانا‌کانی واته‌ خانووی گه‌وره‌.

- (۵) دسته‌واژه‌یه‌کی گشتی خه‌لکی میسره (مهنده‌ره) که له (مهنزه‌ره) وه‌رگیراوه. نه‌مه زاروا‌یه‌کی بیناسازییه بۆ ژووری سه‌ره‌وه یان بالکۆنی خانوو. نه‌و کۆشکانه‌ی تایبته ده‌کرین به میوانان، زۆریه‌ی جار له ناوه‌پاستی ژووره‌که نافوره‌یه‌کی روخامی په‌نگاوپه‌نگ هه‌یه که دوویان سی‌سه‌کۆی له ده‌ور دروست ده‌کریت و به‌رزترن له زه‌وی ژووره‌کان و به‌لاکیش و سه‌رین پایه‌خ ده‌کریت.
- (۶) دسته‌واژه‌یه‌کی فارسیه به مانای هه‌وشی ده‌ره‌وه‌ی خانوو دیت. واته سه‌لامولک.
- (۷) نه‌ندروڤن دسته‌واژه‌یه‌کی فارسیه به مانای هه‌وشی ناوه‌وه‌ی خانوو دیت. واته هه‌رمولک.

بهشی سیئهم : شوینی نیشته جیپوون

((له گهڻ ٿو ساده پیمي که دارودیواری دهرهوهی خانووه کان هه یانه، ٺهوا دیوی نارهوهی خانووه کان دلڙفینو سهرسامکار وجیگایه کی ههوانهوهی چاکن. له ناو خانووه کاندا زپڙ و کاری دهستی دانسق، نالاوالا، گهوههرو بهردی به نرخ دهینریت، که ٺهوهنده جوانن تا ٺهو راده پیمي ناتوانریت گوزارشت لهو ههسته بکریت که له دهرووندا جیٺی دههیلین.

ٺهم تیبنیانه هی دبلوماتیکی روسیه که ٺهوکات بنکهی کارکردن له ٺهستهنبول بوو و ٺهو شتانهی توٺمارکرده و تییدا ٺاماژهی به سیفتهی ناومالی دوو له گهوره پیوانی دهولته کردوه، ٺهوانیش وهزیری بالا (وهزیری یه که می سولتان) و دهریوانی پاشایی (فهرماندهی یه که می کهشتیوانی عوسمانی). ٺهم تیبنیانه پوخته یه کن دهربارهی فلهسه فدی سهره کی رازاندهوهی ناومال و ٺهوهی وهکو نه ریتیک له ناو هه موو ماله دهولته مهنده کانی رۆژهلاتی ناوه راست په پیره و ده کرا. پلانی خانووه کان که زۆر زیره کانه به هره مهندی و داهیتانی تییدا دهرده که ویت. ٺهم دیزاینه له دابهشکردنی ژووره کان، هموش، سه کو، قاندرمه و هه یوانه کان پشتی به بنه مایه کی سهره کی به ستوه، ٺهو بنه مایهش بریتیه له به کارهیتانی فهزای ناومال به شیوه یه کی زیره کانه بو ٺهوهی ده وروبه ریکی تایبهت بو ژیانی خیزانی بخولقیٺیت. ههروه ها ٺیدوارد لین Edward lane^(۱) له راپورته که ییدا جهختی له سهر چاودتیریکردنی تایبهتمه ندیتی ژیانی خهلکی قاهره له سدهی ۱۹ ده کاته وه.

له دیزاینی هه ر یه که یه کی نیشته جیپووندا هه زیکی زۆر له په پیره وکردنی سیستمی ریکخستنن ناومال به دی ده کریت... زۆریه جار بهرزی به شه کانی ناومال له یه کتر جیاوازبوون، به جوړیک پیوستیده کرد

کاتیک که سیک له ناو مالدا بسوریتته وهو له ژووریکه وه بو یه کی تر بروت- که هه موویان له ریزی یه کتردان- نهوا ده بوو چهند قادرمه یه ک بپریت. نامانجی بیناساز له وه دا نه وه یه تاییه تمه نده یه کی زیاتر به مالله که بیه خشیت، تمه ش زیاتر لهو به شه دا دهرده که ویت که تاییه ته به نافرتهان، ههروه ها بیناساز په چاوی نهوش ده کات که هیچ په نجه ریه کی خانوه که نه که ویتسه سر خانووی دهرودراوسیکان.

له چوارچپوهی نهو یاسا تونده ی سه بارهت به جیا کدرنه وه ی ههردوو په گهز په پرهو ده کرا، نهوا ناو مالله کان به جوانترین شیوه فهرشکرا بوون و به پیتی داها تی خیزان ده گوزا، تمه حالته یارمه تیدر بوو بو نه وه ی شوینی نیشته جیبوون بیته شوینیک که کولتووری شارنیشینی تیدا گه شه بکات. تمه شیوازی فهرشکردنه له نهریتی رۆژتاوا بیسه وه که لهو سه رده مه دا له رۆژتاوا په پروده کرا، دووربوو، چونکه به شیوه یه کی نهریتی له م مالانه دا خوان رازاندنوه یا کورسی یا ژووری عه مباری لاوه کی یا قهره ویتلهو شوینی تاییهت به جل و بهرگ یا میزی رازاندنوه له گوزه ئی نه بوون. فهرشی ناو مالله کان له لاکیش و ده سماال و چه رچه ف پیکده هات، جگه له چهند ژووریکه دیاریکراونه بی وهک ته ویله، ژووره کانی عه مبارکردن، چیشته خانه و هه مامه کان، نهوا دابه شکردنیک بو ژووره کان و تاییه تکردنی ژووریک به وه زیفه یه کی دیاریکراوه بوونی نه بوو. ته نانهت ژووری پیشوازی کردنی سه ره کی ههردووبه شی ژنان و پیاوان که جگه له وه ی پانتاییه کی گه وره تریان له ژووره کانی تر هه بوو، نهوا دهه توانریت وه کو ژووره کانی تر بو ژووری نان خواردن بگۆردریت یا به ناسانی وه کو رووبه ریک بو شوینی خه وتن به کاریه تیریت. نینجا نه گهر ژماره ی میوانه کان زور بوون، نهوا هه یوان، سه ربان و ته نانهت سه کۆی خانوه که ش وهک شوینیک ی نهریتی بو دانیشتن و خواردن و خه وتن، به کارده هیتیریت.

نەم بىنەمايە سەبارەت بە پانتايىيە كانى ناوماڭ - كە چەندىن
 بە كارھىتتەن پانتايىيە - رەھەندىكى كۆمەلەيەتى و جوانكارى ھەيە. ئەم
 بىنەمايە پالپىشى ئەولەويەتى داواكارا دەكات لە خىزانىكە كە لە ژىيارىكى
 ئىسلامىدا بۇ، بە جۆرىك شويىنى نىشتە جىببون وا رىكخراوھ كە نەرمى
 تىدا بىت و بتوانىت شويىنى دانىشتەن و ميواندارى بۇ ھەمرو ئەندامان و
 خزموكەسى خىزانى درىژوھ بوو، فەراھەم بەكات. ھەروھە ئەم بىنەمايە
 جىكەوتەي زمانەوانىشى لەدواوھە، بۇ ئونە لەيەكى لە نووسراوھ توركىيە
 عوسمانىيە كان لە سەرەتاي سەدەي ۱۷ باس لە ئەندازىارى بىناسازى دەكات
 و، پىشى وايە كە ئەو دابەشكردنەي لە خانووەكاندا دەكرىت روويەكى
 جوانكارى بە ناو ماڭ دەبەخشىت. جگە لە و روويەرانەي بۇ چىشتخانە،
 ھەمام، شويىنى تەقەتكردنى ماڭ و سامان يا ژوورى عەمباركردنى شتى
 جۆرا و جۆر تەرخانكراون، ئەوا ژوورەكان تەنھا بەپىي خەسلەتى شويىن،
 كەش و ھەوا و دەسەف دەكرىن. بە جۆرىك ژوورەكانى نەمۆمى سەرەوھ ژوورە
 ھاوينىيەكانن و ئەوانەي نەمۆمى خوارەوھ ژوورە زستانىيەكانن، كە ئەمەش
 بە لەبەر چاوغرتنى سروسشتى ئەو كەش و ھەوايەي ناوچەي رۆژھەلات
 ھەيەتى، بۇ چوونىكى لۆژىكىيە. ئىنجا ژوورەكان ھەندىكىيان بىمىچەكانىيان
 تەختن و ھەندىكى تريان گومبەزى لاكىشەيى و بەغزىكىيان بازىنەييان ھەيە،
 ھەروھە ھەندىكى ترى ژوورەكان ھەوشى دەروھەييان ھەيە. بەلام ژوورى
 ميوان بەشىوھەكى تايەتى بۇ دەپرانرىت، ئەمەش لەبەرئەوھى ميوان و
 ميواندارىيە لە كۆلتوورى رۆژھەلاتىدا بايەخىكى زۆرى پىندەدرىت. ئەوھەتا
 ووھەي (سەلامولك)ى توركى ماناي ژوورى پىاوانە لە ھەمان كاتدا ماناي
 ژوورى ميوانىش دەگەيەنىت.

چىراوھ دەستىيەكان لە تىكەلاوكردنەي نىوان نەرمى (مروئە) لە
 دابەشكردنى پانتايىيە ناوھەي ماڭ و پىداويستىيە مرۆيەكان لە زەخرەفەو

رەنگ، دەۋرۈبەرىكى ئىمۇنەيى فەراھەمكردۈە. بەجۆرىك پېشەسازى رىستى و چىن لى شارىەكانى رۆژھەلات گەشەي سەند تا ئىو رادەيەي دەيتوانى پىتداۋىستى بازارە لۆكالىيەكان پىرىكاتەۋە، لەھەمان كاتىشدا بۆ بازارەكانى دەرەۋەش رەۋانە دەكران. شوپىنى جۇلاكانى (شوپىنى رەنگكردن ودرۈستكردنى قوماش) ئەستەنبول قوماشى زۆر چاك و جوانى بەرھەم دەھىتان و بازارەكانىشى چىراۋى سۈفى غايش دەكرى، كە لە بازارەكانى دىمشق و حەلەبەۋە ھاورىدبۈۋى. ئەمبازارپانە بەقوماشى ئاورىشىمى چاك ناۋبانگىيان دەركردبۈۋ. ھەرۋەھا بازارپى قوماشى كەتان و پەمۆ لەقاھىرە گەشەي سەند، لەكاتىكدا ئەسفەھان لە درۈستكردنى ئاورىشىم و قوماشى لە پەمۆ درۈستكراۋى وپنە لە سەر كۆپىكراۋ ناۋى دەركردبۈۋ. بەجۆرىك ھەر يەك لە توركىيا و ئىران لاكىش و رايەخى لە سۈف و ئاورىشىم درۈستكراۋيان بەرھەمدەھىتا. بىناسازى خانۋى ناۋچەي رۆژھەلاتى ناۋەپراست پىۋىستى بەم شتە چىراۋانە بۆ دابەشكردن و رازاندنەۋەي ناۋمالەكان ھەبۈۋ، ھەرۋەھا چىراۋە ھەلۋاسراۋەكانى ۋەك ناۋپىرە بۆ دابەشكردنى ھۆل و حەۋشەكان بەسەر چەند يەكەيەكى شىاۋى رىك و پىك بەكاردەھىتا. ھەرۋەھا ئەم چىراۋانە رۆلپى پەردەشىيان ۋەردەگرت كاتىك لەبەردەم دەروازەكان و ئىو ھەيۋانانەي دىنگى كراۋەيان ھەبۈۋ، دادەنران. بەمەش دىزىنى رىستراۋ و چىراۋەكان كارىگەرىيان لەسەر زەخرەفەي بىناسازى خانۋى رۆژھەلاتى ھەبۈۋ. لە بىناسازىدا زەخرەفەي دوۋبارەبۆۋە بەكاردەھات، كە لەدىزىنى ئىو چىراۋە بەيەكدا چۈانە دەچۈۋ كە ۋەك چۈارگۆشە ۋەئىلى رايەلكراۋ لەكاتى دانانى قرمىددا دەردەكەۋىت. دەشى وپنەي ھەلۋاسراۋى رەنگ ئالى ستۈۋى دىۋانى سولتان و وپنە ھەلۋاسراۋە ئاسۆيەكان كە بە نەمام و گول و گولزارى تىكەلاۋ و زەخرەفەي ئەندازەيى كە داتاشارۋن يا بەگەچ يا بەدارى ئاخىنراۋ بەعاج روۋپۆشكراۋن و نەخشىنراۋن، كارى چىراۋى وا دانسقىن كە

نه كړې له شوښنك بؤ شوښنكي تر بگوازښه وه (وښه ۵۵). كاريگهري شهو رستن وچنينانه شهونده زؤرن تا شهو شهندازيه ډه كړې له چه ندين كاريدهستي و پيداويستي ناو مالدا بيبيرين، بؤ نمونه قاپ وقاچاخ وكوپه ډه خفوري به زه خره ډه نخشيناوه، كه تيكه لاويه كه له نيوان هونري هه لكولين، له قالبدان و رهننگردن به رهنكي نالاور والا دروسته كات (وښه ۵۶).

ههروهه پښكها ته ډه رستراو و چنراوي ناوماال — جا راسته وخؤ وه كه شهوي فهرش يا جل و بهرگ بيت، يا ناراسته وخؤ به هؤي كاريگهري نه خش و زه خره ډه بنميج و دارو ديواري خانوه كه بيت — په ياميني گرننگ ډه باره ډه شهندازه ډه ډوله مهندي و پينگه له چوارچپوهي خيزان وكؤمه لگه، زهوق و سهليقه ډه كسي وكولتووري ډه نيرتت. به جؤريك هه ريه كه له سهلامولك و حهرمولك به شيويه كي زؤرجوان به زه خره ډه وه فهرشي جوان رازيترانه شهوه (وښه ۵۷). نينجا هؤلي ناوهندي پيشوازي، گه وره ترين و زؤرتريرازانه وي بؤ ډه كريت تا ژوره كاني تري ناوماال وهندي جار باشتري ژوره كان له ډه وري سهلامولك بوون وهه مان گرنغيان هه بووه، به لام شهمانه هه هه موري پشتي به ډه ډوله مهندي و پينگه ډه خيزانه وه ډه به ست بؤ نمونه فهرمانبهري گه وره له ډه ډوله ت پتويستي به پانتاييه كي گه وره ډه ژووري پيشوازي هه بووه، كه چينگه ډه هه موو سهردانكارو ميوانه كاني تيدا بيبته وه. روويهري سه ره كي ژووري پيشوازي له گه ل شهوي دريژتري و پانترين ژوره، ههروهه زؤريه ډه جار به رزترين بنميجيشي هه يه. دوو ريز ژووري بچووك له دوو ديو ډه ژووري پيشوازيده هه ن و له نيوان خزياندا به راره و به يه كه وه به ستراون. له شهسته نبول و قاهره ناوه وي ژووري پيشوازي له لايه كيه وه يانيش له دوو لاهه ډه به رز ډه كرايه وه، كه وايده كرد له ناستي لايه نه كاني تري ژوره كه به رز تريت، نينجا شه شوښنه به رزانه ډه ژوره كه وهك روويهريك بؤ دانيشتنى ميوان و خيزان به كاره ههات و شهوكه سانه ډه له لايه ن به مهاله وه

بانگه‌یشت ده‌کران لهم شوینه‌ی ناومالدا میوانداریان ده‌کرا. نهم ژووره له‌ناوه‌وه به‌شیوه‌یه‌کی گونجاو دارو دیواره‌کانی هر له بنمیچه‌وه تا خواره‌وه به یهك چۆر زه‌خره‌فه رازاندراوه‌ته‌وه.

له نه‌سته‌نبول و اباو بوو كه ژووری پیشوازی سه‌لامولك و حهرمولکی مالله ده‌وله‌مهنده‌كان به‌دار وشووشه برازیترتته‌وه. له ته‌وبه‌قابی سه‌رای جگه له‌به‌شی تاییهت به‌سولتان وینه‌مالله‌که‌ی که ژوور و هه‌یوانه‌کانیان له گومبه‌زی روویوشکراو به که‌ره‌سته خانووی ره‌نگ نال پینکه‌اتووه، نه‌وا زۆریه‌ی بنمیچی خانووه‌کان له‌دار و به شیوه‌ی جیاجیا کاری تیدا‌کراوه، دروستده‌کران. له‌و چارسه‌رکردنه زۆر سه‌ره‌نج پاکیشانه نه‌ویه‌نا که پینکه‌ستی دارتاشی تیدا به‌کاره‌اتووه و هه‌ریه‌که‌یان له‌گه‌ل نه‌وی تردا به‌شیوه‌ی تیکه‌له‌یه‌کی نال‌تۆزی شیوه نه‌ندازیبی وه‌ك نه‌ستیره و شیوه‌ی پاقلاره‌یی تیکه‌له‌کراوه و هر کۆمه‌لێك له ده‌وری به‌که‌یه‌کی ناوه‌ندی که زۆر جوان له‌سه‌ر شیوه‌ی گول داتاشراوه، قایم‌کراون. پاشان نهم دارانه له ره‌نگی قاوه‌یی توخی سوور باو ره‌نگده‌کرین، ئینجا نه‌و بنمیچانه جۆریك له هه‌ستی گه‌رمی و نارام به‌خش دروستده‌که‌ن. به‌لام له‌گه‌ل هاتنی سه‌ده‌ی ۱۹ ، رازاندنه‌وه‌ی بنمیچی خانووه‌کان به‌دار و گه‌چ پرووی له‌زیاد بوونکرد، به‌جۆریك که چند به‌شیک له‌و تیکه‌لاویه ده‌ستیه دارینه‌ی که دروستکراوه‌و به‌ره‌نگی تری وه‌ك سوور و سه‌وز ره‌نگ ده‌کرین. پاشان لیواری نه‌خشه‌کان به‌ره‌نگی زی‌رین (یا به‌زێر) ده‌ست نیشان ده‌کرین، هه‌روه‌ها چند وورده‌کارییه‌کی بچووکی وه‌ك ده‌سته گول یا چند ده‌سکه گژوگیایه‌کی لولدراوی بۆ دروست ده‌کریت نه‌ویش به به‌کاره‌ینانی گه‌چ وچه‌و. له دروستکردنی خانووه‌کاندا دیواره‌کان بۆ دروستکردنی زه‌خره‌فه‌ی ره‌نگاواره‌نگ و، سه‌ربانی دروستکراو له که‌ره‌سته‌ی خانووی جۆرا و جۆر، که ده‌توانریت چه‌ندین ماده‌ و ته‌کنیکی تیکه‌له‌بکریت، هه‌لی زۆری

ره‌خساندوه. لهو به‌شانه‌ی که بۆ سولتان ودایکی له حەرمولک ((تەوبه‌قابی سه‌رای)) ته‌رخانکراون، دیواری ژووره‌کانی پيش‌شوازی هه‌ر له سه‌ده‌ی ۱۶ تا ۱۷- و نه‌و هه‌یوانانه‌ی له‌سه‌ر سه‌کۆی باخه‌کانی حەوشی چواره‌مدا دروستکراون، نه‌وا به‌ نه‌فریزی دیوانی پاشایی رازینراوه‌تەوه که له کارگه‌کانی شاری (ئزنبق) هوه هینراون (وینە‌ی ۵۸). دیوانی پاشایی به ره‌نگی کالی جۆراو جۆری وه‌ک شین و فه‌یروزی سه‌ر زه‌ویه سه‌په‌که‌ی ره‌نگ ده‌کرا و، له‌ژێر چینیک شووشه‌ی ته‌نک و بریسکه‌داردا ده‌پاریژرا. له‌م دیزاینی بیناسازیانه‌دا گولزاری لوتس و فاوانیاو، جارچاره‌ش گه‌لای لولدراو به‌کارده‌هاتن، به‌مه‌ش له‌ په‌رده‌ ده‌چوون. ئینجا ئه‌م نه‌فریزانه به درێژی داروودیوار و ده‌رگا دارینه ره‌نگ تاریک و دروستکراو له‌عاج و چاوه ماسی (صدف) که دیزاینیکی زۆر به‌ وورده له‌و دروستکراوه زه‌خره‌فه نه‌ندازه‌یه‌دا تیبینی ده‌کریت، به‌مه‌ش نمونه‌یه‌کی تر ده‌خاته‌پروو که گوزارشت له‌ رووبه‌ره به‌کارهاتووه‌کانی فه‌رشکردنی ناوماڵ ده‌کات. له سه‌ده‌ی ۱۸ وایلێهات دیواره‌کانی ژووری پيش‌شوازی و به‌شه تایبه‌ته‌کانی (تەوبه‌قابی سه‌رای) به‌ دارووره‌خت و گه‌چ روو پۆشده‌کران، به‌جۆریکی دل‌پیتن له‌سه‌ر شێوه‌ی چهند نه‌فاریزیکي کۆمه‌لکانه‌ی ریزکراو له‌ دوا‌ی یه‌ک، به‌ جۆریک گۆلی وای تیدا وینه‌کیشراوه ریک له‌ گۆلی سروشتی ده‌چیت. به‌لام به‌شه‌کانی ته‌وبه‌قابی سه‌رای بریتیه له‌ پێوه‌ریک بۆ جوانی بی وینه، نه‌ریت وا بووه که دیواری مالتی هاو‌لاتیه ده‌وله‌مهنده‌کان به‌ دار وگه‌چ برازینریته‌وه. ده‌ش ده‌وری ژووره‌کانی پيش‌شوازی به‌ نه‌فاریزی دارینی تاشراو که به‌نه‌خش و نیگاری نه‌ندازه‌یی له‌گه‌ڵ ده‌زگای عه‌مباره‌کانی نیتو دیوار و تاقه‌کان رازینراوته‌وه. دیواره‌کان به‌ وینه‌ی زۆر جوان و ره‌نگاو‌ره‌نگ و نه‌مامی ره‌نگ ئال ده‌پازینراوه‌وه (وینه‌ی ۵۹). له‌ کۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی ۱۸ و دواتریش - زۆرچار- ئه‌م دیزاینانه به‌ نه‌فاریزی سروشتی گۆران که

به لآم زه مینه ی ناومآله کان به پی ی شوین و جوړی شوینی
 نیشته جیبوونه که ده گؤړا. نهو تا نهسته نبول شوینی که به در ژایی مانگه کانی
 پایز وزستان شیداره، بویه پیوستی ده کرد زهویه کان فرش و رایه خبرین -
 ده شی زهویه کان له دار وله بهرد دروستکرا بن - نه مه له کاتیکدایه که
 بیناسازی (یالی) هاوینه که یارمه تی ههوا گؤړکی زیاتر ددها، نه م شیوازی
 بیناسازی ههولیده دا که شیوه ی باخجه یه کی نیو خزی فراهه م بکات.
 له ژوره پانو پوره کانی پیشوازی نهومی خواره وه زهویه که ی ریزه بندی
 پارچه ی روخامی سپی تیرکراوی تیدا به کاردهات، که جاری واهه بوو
 تیکه له یه که له بهردی سپی ورهش له سهر شیوه ی دیزاینی نه مام ناسای تیدا
 به کاردهات، نهوا له ناوهرآسته کهیدا نافوره یه کی روخامی هه بوو. خاتو
 ماری مؤنتگیو دلرفینی نه م جوړه ژورانه وینه ده کات و ده لیت:

به لآم نهوه ی زیاتر دلخوشیم پی دبه خشیت، چو نیه تی دانانی نهو
 نافوره روخامیه یه له بهشی خواره وه ی ژوره که که له ریگه ی چند
 لوله یه که وه پال به ناوه که وه ده نیت، به نه اندازه یه که ههوا ی فینیک
 دبه خشیت وده روون خوشحال ده کات، نینجا به هو ی نه رمی و نارامبه خشی
 دهنگی ناوه که کاتیک له ههوزیکه وه بو نه ویر پالی پیوه ده نریت، نهوا نه م
 نافورانه زور دلرفینن.

ماله دهوله مننده کانی قاهره به ریژه یه کی هاوشیوه ی وه سفه که ی
 پیشوو به زه خره فه رازاونه ته وه، به لآم بهو جوړیه که له گه ل ناووهه واو
 سه لیه ی خه لکه خو جیه که دا بگوختیت. ژوره کانی پیشوازی کردن و ژووری
 دانیشن و هندی ژووری لآوه کی که بنمیچه کانیان نرمتر وله دار دروستکراوو
 به ستون (دینگه) وه ستاون، نهوا به پانتایی ژوره که دا دار رایه لکراون و
 زوربه ی جاریش داپزشراوو رهنگ زیرینن. بنمیچه کان به زه خره فه ی
 نه اندازه یی جوړاوجور به وورده کاری ووردیان جیاده کرانه وه، که شیوه ی

زه‌خرفه‌کانی ته‌ستیره‌یی وشیتوه مه‌عین وده‌مانچه‌یی تیدابوو و به‌ره‌نگی سه‌وز، سوو شین ره‌نگ کراون وه‌ندی جار بنمیچه‌کان بریتین له گۆمبه‌زی به‌رز و رووناک له ریڠه‌ی پارچه‌ی شوشه‌یی ره‌نگاو ره‌نگه‌وه رووناکی ده‌چیته ناوماله‌کانه‌وه، ئینجا روویژشی دیواره‌کان به‌پیتی وه‌رزو داها‌تی ختزانه‌کان جیاوازن. زۆریه‌ی جار ته‌م دیوارانه له گه‌چی سپی و سوور و به‌دیزایی شیتوه نه‌مامی پیکه‌وه به‌ستراوو دوباره بووه‌وه، روو پۆشده‌کران. هه‌ندی جار دیواره‌کان به وینه‌و رووداوی ئایینی ده‌پازیترا‌نه‌وه وه‌ندی رسته‌ی جوانی عه‌ره‌بی له نیویاندا ده‌نووسران، ته‌مه له‌کاتی‌کدا دیواری ژووری میوانی ماله ده‌ولته‌نده‌کان که له وه‌زری‌هاویندا به‌کارده‌هاتن، به پارچه‌ی روخامی روو پۆشکروه هه‌روه‌ک چۆن له ناوماله ته‌قلیدیه تورکه عوسمانیه‌کان ده‌بینرین، به‌جۆری‌ک که قه‌دی دیواره‌کان به‌سه‌ر چهند ده‌رگایه‌کی عه‌مباره دیواری‌نه‌یه‌کان و ته‌و تا‌قانه‌ی به‌کارده‌هاتن بۆ پاراستن و خسته‌ن‌پرووی قاپ و قاچاغ و شتی ناوازه که زۆر به‌هره‌مه‌ندانه داتا‌شارون، دابه‌شکراوه.

هه‌روه‌ها په‌نای لای په‌نجه‌ره و بالکۆنه داخراوه‌کان — که له ناستی دیوار قوولتێر و به‌رزترن و به ته‌فاریزی دارین و تا‌شراو و به‌ر په‌نجه‌ره‌ی دارینی زه‌خرفه‌ه‌داری تیکه‌ل و جوان، ده‌وره دراوه — ژووری بچووک و کونجیان پیکه‌هیتنا. هه‌روه‌ها له‌سه‌ر په‌نجه‌ره‌کان و به‌دریژایی دیواره‌که ره‌فه‌ی دارینی باریک رایه‌ل کراوه و بۆ نمایشکردنی قاپ و قاچاغی فه‌خوری و شووشه‌یی به‌کارده‌هاتن. به‌لام له‌سه‌ر دانیشه به‌ردی یا دارینه‌کان، نه‌وا له ژووره‌کانی نه‌ومی خواره‌وه به دریژایی دیواری نه‌و ژوورانه دریژ ده‌بوونه‌وه و شویتنی دانیشه‌تی ده‌ره‌خساند. ئینجا په‌نجه‌ره‌ی ژووره‌کانی نه‌ومی سه‌ره‌وه‌ی ماله‌که له شووشه‌ی ره‌نگا‌وره‌نگی کال دروستکرا‌بوون و له نیو چوارچیه‌یه‌کی گه‌چی قایم ده‌کران وشیتوه‌ی به‌که‌یه‌کی زه‌خرفه‌یه‌ی شکل ته‌ندازه‌یی یا چه‌پکه گولزاری پیکه‌هیتنا. به‌لام زه‌خرفه‌ه زۆر

سەرسامكارەكان، ئەوا بۆ نەژمی ھۆلەكانی پێشوازی تاییەتدەكران. زەمینەى ئەم نەژمانە بە تێكەڵكەتێك لە روخامى سەپى و پەش رووبۆش دەكران و دارودیوارەكەیشى بە سوورى شێو ئاویزەبى، چوارگوشەى یەكتر بپرو ئەستێرەبى تێكەڵاو دەبریسكایەو. پاشان پەرسەسەكە بە كارىگەرى تێكەڵكردنى ھونەرى زەخرەفەسازى و نامرازەكانى فینككردنەو پالپشتى دەكرا، ئەویش لە رینگەى دروستكردنى نافورەى روخامى بچووك لە ناو پراستى ھۆلەكان كە ئاویان بۆ ناو ھەوزىكى قۆلتر كە بە تێكەڵەبەكى ناسك لەسەر شێوێى گۆچكە ماسى ناو پۆشكراو، جۆگەلەى دەكرد.

لە ئێران فەزای ناوھەوى مائەكان بەو جیا دەكرایەو كە ھاوسەنگیەكى دروستدەكرد لە نێوان كارىگەرى ئەو زەخرەفانەى زەق دینەپیش چا، لەو پرووھە كە تەكنیک و پەنگى جۆراوجۆرى تێدا بەكاردێن، ھەرھەا ئەو رووبەرە كراو و پانتاییەى كە لە باڵەخانەكاندا ھەن. بۆ نمونە ھۆلى پێشوازی ھەر لە بنمیچى ژورەكە تا زەمینەكەى تەواو بە زەخرەفە رووبۆشكراو و بەسەر ھەیانىكى ستونداردا دەروانیت، تەنات پێكھاتەى زەخرەفى واى تێدا بەكارھاتوو كە لەقەمىدى تاك رەنگ یا گەچى سەپى دروستكراون (وینەى ٦١). ھەندى لە گەشیارە رۆژئاویەكان بە ھۆى چاودێرى ووردیانەو توانیوانە لەم ھاوسەنگیە تێبگەن، بە جۆرىك (نیلا ساكس)^(٦) كاتێك لە كۆتایی سەدەى ١٩ بەرھەو كرمان بەرێكەوتوو لە تۆماركردنەكانیدا نووسیبووەتى كە: لەو بەكارھێنانە بەھەرھەمەندانەبە گەچ كە مائەكان وا دینە بەرچا سادەن و بەو روو گەچسازیبەى كە ھەیانەو ئەو ھەیانانەى لەسەر ستونەكان ھەلگىراون سەرنج رادەكێشن، گەپیدە سەرسام دەبیت. بەلام ھەرچى دىرى ناوھەبە، ئەوا زۆربەى جار ژوورى سەرەكى پەنجەرەبەكى زۆر گەورەى ھەبە ولە شووشەى رەنگاوەرەنگى قایمكراو لە ناو چوارچێوھەبەكى بچووكى دروستكراو لە قورقۆشم، پێكھاتوو، بەمەش

روناکی دیته ژووره وه و رهنگی کال به ناو ژووره که دا په خشانده کاتوه و کاربگری رووناکیه که زورجوان ده بیت.

ههروه ها خاتوو سایکس تیبنیکردوه که رازاندنوه و رایه خی گران بهها تنها له (نه درون) راده خران، که بهشی تایبه تی ژنان و خیزان بوو ((لیره دا چهوزی نزم که گول و گولزار به ده وری کانیاهه کیدا چینرابوون، ده بینریت، که رهنگه دیوی ناوه وهی به رهنگیکی شینی کال رهنگرابیت و نه گهر رووبه ریکی باش فراههم بوو، نهوا دره ختیکی له گوشه یه کی چهوشه که دا سیبه ری خوی بلاو ده کاتوه)).

له گهل هاتنی سده ی ۱۹ رازاندنوهی ناو مالتی نیرانی له ماده ی بیناسازی وه دارودیواری یه رهنگ، زه خره فهی گچی هه لکه نراو یا له قالب دراو، شوشه ی رهنگاو رهنگ و ناوینه ی جوړاو جوړ، وینه ی نه خشی تراوی سهر درهخت یا قوماشی قهنب^(۳) پیکنده هات. ثم مادانه شیوازیکی بیناسازیان دروستکرد که له نه نجامی تیکه لکردنی سستمی خوشی بهخش له رووی زه خره فهی سهر شته چنراوه کان و بنه ماکانی پیکنه اته وینه یه کان. هه ر ته کنیکیک به جوړیک هه لده بیژردرا که له گهل بنمیچی ژووره که و نهو جوړه ی که وینه ی ژووره که به جوانترین شیوه ده خاته روو، بگونجیت. ثم بنه مایانه له باکووری تاران و له کوشکی گولستان جیبه جیکراون که شوینی حهوانه وهی بنه ماله ی ده سه لاتداریوو، ههروه ها له شوینی نیشته جیبوونی گوره ده وله مهنده کانیشدا جیبه جی ده کرا، جا ثم شوینی نیشته جیبوونانه چ له تاران یا نه سفه هان یا له شاره هه ریمیه کانا بوونایه، وه ک شیراز و کرمان. نهو شیوازی رازاندنوهیه زوریو بوو که بریتیبوو له تاشه بهردی تاک رهنگ که میژوویه کی دوورو دریژی هدی، نه مه وه ک خه سله تیککی سهره کی بیناسازی له نیران داده نریت. به لام له سهره تای سده ی ۱۷ به دواوه هونه ری به کارهینانی بهرد شوپشیککی له دیزاین و

رهنه‌نگردن به‌ریاکرد، جا چ له باله‌خانه ئاینیه‌کان یا ماڵ و خانوو به‌ره‌کان
 بیته‌ ئینجا له‌ گه‌ژ هاتنی سه‌ده‌ی ۱۹ ئه‌م تاشه‌ به‌ردانه‌ هه‌موو بانیکی
 گه‌رتوه‌، به‌مه‌ش دار و دیواری ده‌ره‌وه‌و ناوه‌وه‌ی باله‌خانه‌کان به‌ ئه‌فریز و
 هه‌لواسراوه‌و چوارچێوه‌ رووپۆش کران، ته‌نانه‌ت ناوه‌نده‌ سه‌ره‌کیه‌کانی
 به‌ره‌مه‌یه‌تانی تاشه‌ به‌ردی بیناسازی به‌ تایبه‌تی له‌ تاران، ئه‌سفه‌هان
 و شیراز- به‌ دروستکردنی ئه‌و تاشه‌ به‌ردانه‌ و به‌ پیتی داواکردنی له
 بازاره‌کان و به‌کاره‌یتانیان له‌ رازاندنه‌وه‌ی ناو ماڵه‌کانیان که‌ جوړیک له
 به‌ردی بیناسازی بابوو، سه‌رقالبوون، ئه‌ویش له‌سه‌ر شێوه‌ی قوچه‌ک له‌سه‌ر
 ده‌روازه‌ یا وه‌ک چوارچێوه‌ی په‌نجه‌ره‌ به‌جووکه‌کان به‌کارده‌هاتن، یا ناوپیوشی
 ئه‌و تاقانه‌ی پێ ده‌کرا، که‌ له‌ نیوه‌ی سه‌ره‌وه‌ی دیواری ژووهره‌کان
 دروستده‌کران. له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی ۱۹ کاریگه‌ری رۆژئاوایی له‌سه‌ر ریکه‌خستن
 و رازاندنه‌وه‌ی ناوماڵ، وایکرد له‌ ناگردانی جوانکاری که‌ به‌رپۆلی خۆی
 پانتایی فراوان و نویتی بۆ به‌کاره‌یتانی ئه‌و تاشه‌ به‌ردانه‌ ته‌رخانکردبوو،
 نوێکردنه‌وه‌ بکریته‌. که‌ ده‌شی ئه‌فریزی ئاسۆیی له‌سه‌ر ره‌فه‌ی ناگردانه‌کان
 دابنرێن، هه‌روه‌ها ده‌کریت چوارچێوه‌یه‌ک له‌م تاشه‌ به‌ردانه‌ که‌ له‌ سه‌ح لا
 پیکه‌هاتوه‌و بۆ رازاندنه‌وه‌ی ده‌رگا یا په‌نجه‌ره‌و یانیش رازاندنه‌وه‌ی
 ناگردانه‌کان به‌کاریه‌ت. زۆریه‌ی ئه‌م جوړه‌ به‌ردانه‌ به‌ تایبه‌تی له‌ هه‌شتاکانی
 سه‌ده‌ی ۱۹ و دواتریش هونه‌ری و پێسه‌ کێشان له‌ژێر چینیکی به‌ردی
 شووشه‌یی به‌کارده‌هات. ئه‌م هونه‌ره‌ فره‌ه‌نگیه‌ بۆ به‌کاره‌یتانی بابه‌تی
 هه‌ره‌ زیندوو فره‌ه‌نگ که‌ سه‌رباری بابه‌ته‌ ته‌قلیدییه‌کان نه‌خش و نیگاری
 نه‌مامی ره‌نگاوهره‌نگ و سه‌کۆی ناوه‌ندی به‌کارده‌هات، هاندهربوو، ئه‌وا چه‌ند
 رووداوێکی ئه‌ده‌بی ته‌قلیدیش وه‌ک چیرۆکی یوسف (سلاوی خوای لیبیته‌) و
 زولیفخا ده‌خرانه‌ پوو، که‌ زۆر باوه‌ و وینه‌ سروشتیه‌کان و وینه‌ی ئا فره‌ت
 و مندالی رۆژئاوایی که‌ جل و به‌رگی مۆدی نوێیان له‌ به‌ردایه‌ خراونه‌ ته‌پوو.

رهنگه زۆرتیرینی ئەو وێنانەیی که سەرنج راکێشن و بایەخیان پێدەدرێت، ئەو وێنەییە بێت که بۆ نادەرەدین شا و بەهەلسوکەوتی جیا جیا وەرگیراوه — رۆخەکانی دیاریکراون و بە رەنگی رەش خەت خەت و خال خال کراوه — هەر وەها شێوەیەکی تری دانیشتنی شا کاتیەک بۆ گوینگرتن لە مۆسیقای نامیری پیاوێ یا لە کاتی غایشی سوپا دانیشتووه، وێنەیی کێشراوه. هەر وەها تاشە بەردی بیناسازی بۆ شوێستەکردنی زەویەکان بەیەکەیی زەخرەفی لەسەر شێوی گۆل و گۆلزار یا لەسەر شێوی بازنەیی تیکەلکراو و ناریک که لە ئاوریشم دەچوو، بە کارهاتووه.

هەر وەها هونەرەکانی تری رازاندنەوه لە هونەری بەکارهێنانی بەرد لە پووی داھینانی شێوازی نوێ سەرتر بوون، هەر وەك چۆن لە ئەستەنبول و قاهیرە شووشە بە کارهاتووه، که پارچە تیکەللاوێکانی بە رەنگی سوور و سەوزو زەرد چوارچێوێ دارینی تاقە نیو بازنەییەکانی سەر دەروازەکانی دەبریسکاندەوه، یا بۆ دروستکردنی چەتری پەنجەرەکان — لەسەر شێوێ سێکە بۆ سەر وە دەکرانەوه — بە کار دەهات. هەر وەها بۆ بەکارهێنانی شووشە ئەوا هونەری ناوازه داھینرا، ئەویش لە پێی دروستکردنی کۆمەلە ئاوێنەییەك و کۆکردنەویان لەسەر شێوێ شانەیی هەنگ، که لە بنمیچەکاندا دەبریسکایەوه، جا چلە ژوورەکان یا هەیرانەکان بێت، ئەوا رووناکیەکی زیوی زۆر بەشەوق و دەورووبەریکی دلپێینی دروستدەکرد.

بەلام ئەو ئەفریزانەیی که نەخشی نەمامیان تێدا یە و بە زەمینەییەکی گەچی سپی و هەندی پارچەیی بچووکی شووشەیی رەنگاوپرەنگ دەپازتەنەوه، ئەوا زۆرتیرینی ئەو رینگایانەییە که شووشەیی تێدا بە کار دێت. لە کۆنەوه لە نێران بەکارهێنانی زەخرەفی دروستکراو لە گەچی رەنگاوپرەنگ و هەلکەنراو یا کۆنکریت کراو لە ناو قالب، وەك جۆریک لە رازاندنەوهیی بیناسازی بە کارهاتووه. ئەم تەکنیکە لە سەدەیی ۱۷ و بۆ ئەو ریزە سەکۆیانەیی لە ژوورەکانی پێشوازی

دروسته کړان و چرایان له سهر داده نرا، به کارهاتوه. له گهډ ده سټپټ کړدنی سده ی ۱۹ بۆ رازاندنه وهی بنمیچ و دیوارو مالّه کان هم ته کنیکه گه شهی سهند به نه اندازه یه کی زۆر وورد به کارهات، نه ویش به به کارهیتانی هونهری هه لکه نندن بۆ دیزاین کړدنی چه پکه گول و مهرکانی پر گول و گولزار و میوه، نینجا به ده وری نه مانه وه کۆمه لیک نه مام دروست کړاون و له نیتوانه کانیا نندا و یتنه ی بالنده کیشراون. هه وروها زه خره فهی زۆر جوان و دلرپین له ناو مالدا دروسته کړا، نه ویش و یتنه ی جوان و راسته و خو له سهر دیواره گه چیه کان یا نه و دیوارانه ی به بویه ی زیتنی بویه کړاون و و یتنه کان وهک گولزار و بالنده و و یتنه ی چند که سیک به سهر دیواره کانه وه بابه تی نه ریتی بوون، بۆ نمونه گه نجی جوان و کچی جوان جل و بهرگی زۆر جوانیان له بهردایه. هم و یتنه له و قوژنه بچو و کانه ی که له گو شهی ژووره کان هه ن، ده بینرین. پاشان هم شیتوازی رازاندنه و یه گۆپاو له و یتنه کیشان له سهر دیواری ژووره کان گوازیاره وه بۆ و یتنه کیشان له قهده بنمیچی ژووره کان. یه کین له م غونانه سه رنجی سیتر فردریک جۆلد سمیت Sir Frederic goldsmith^(۱) که بهریتوه بهری فاکس بو، راکیشا. سیتر فردریک هم شتانه ی لای خواره وهی له ده فتهری یادگاریه کانیدا تۆمار کردوه که تینیدا ژووری میوانی یه کینک له مالّه کانی ناوچه ی ده ریای قه زوینی شاری ینزلی له سالی ۱۸۷۰ وه سف کردوه:

خاوه ن مالّه که ژووری میوانی دایه ده سمه وه که به ناره زووی خو م رهفتاری تیدا بکه م. ژوریک بوو رو به ره که ی ۱۴ به ۱۶ پی ده بیست و به و یتنه ی گولو گوزار و نافرته رازیتنرا وه ته وه. له سهر بنمیچی ژووره که و یتنه ی ژنیکی زۆر جوان کراوه و جل و بهرگیکی جوانی له بهردایه و رو مه ته کانی به رهنگی سوور تا لیواری چاوه کانی رهنگ کراوه و و یتنه ی خزمه ته کاره کان به ده وریا، هممه جگه له و شپوه مرو فانه ی که بالیان بۆ دروست کړاوه و له هممو لایه که وه ده وریان داوه (و یتنه ی ۶۲).

ئىنجا ئەو زەخرەفانەي كە ھەموو رووبەرەكانى ناوہەدى ژوور دەپرازىننەوہ، بەشتى رستراو و چنراو لە رووى چەندايەتى و جۆرايەتییەوہ دەولەمەند دەكران، ئەمەش داھاتى خىزان و پىنگە كۆمەلایەتییەكەي دابىنيان دەكات، ھەرۋەھا بەكارھىناني پەردەو شتى ھەلئاسراو سەرچەف ولاكىش، وا لەژوورەكە دەكات كە لەگەل ۋەرز و كەش و ھەوا و رۆرەسە تايبەتەكاندا بگۆنجىت، ئەمە جۆرىكە لە نەرم و نياني لە كارى رىكخستنى ژوورەكان، تا بتوانىت ژوورەكان تايبەت نەكرىن. ئىنجا پارچە بچووكەكانى كەل وپەلى ناوماڵ كە بۆ گواستنەوہ بشين - ۋەك سندوقى زىر و زيوشت و مەكى تايبەتى و ئەو كورسى و مېزانەي دەنووشتىنرئەوہ وئەوانەي بۆ نووسين بەكاردين و قاپ و قاچاخى فەخفورى وفاقون و مس و زىر، كە بۆ نامادەكردنى خواردن بەكاردەھاتن، ھەرۋەھا كەل وپەلە ناوازەكانى ۋەك مەركانە و وینەكانى خۆشئووسى قەد دىوار و دەست ئووسى ناوازە تەواو دەكەن. خاتوو ماری مۆتگىز لە توركييا و لە سالى ۱۷۱۷ ۋەسفى ژوورىكى رازىنراوہ بەكەل وپەل دەكات لە ھەرمولك كە خاوەن مائەكە ميواندارى ئەوى تىدا كرده و كە چۆن مەژۆ تىيدا ئاسوودە دەبيت:

ژوورەكان ھەر ھەمووى بە لاكىشى فارسى رايەخكراون و لەلایەكەسەوہ لە بەرزايىن يا رايەخكراون (ژوورى ئووستنم لە دوولاوہى ژوورەكە بەرز كراوہتەوہ) بە بەرزايى دوو پى، قەنەفە لە ژوورەكاندا دەنراون. ئىنجا بە لاكىشىكى ئەستور داپۆشراوہ و لە رۆخەكانياندا حاشيە ھەيە كە نىو پى بەرز دەبيتەوہ و بە ئاورىشم داپۆشراوہ. ئەمانەش بەپى زەوق يا تواناي مادی خاوەنەكەي دەگۆرپت. حاشيەي پىخەفەكەي من لە ئاورىشمى قەرمى و ريشالى زىرين دروستكراوون و لەسەر دىوارەكان و دەورى حاشيەكە دوو قەد لە تەناف ئاسا (رستە) خرا بوونە سەريەك، قەدى يەكەميان زۆر گەورە و دووميان بچووك بوو: نالىرەدا توركەكان گەورەيى خۆيان دەنوئينن.

که عادهت وایه له چنراوی ته تریز کراو به تاله ده زووی زیرین له سهه
 عهدیک چنراون که له قوماشیکی نه تله سی سپی دروستکراوه، هیچ شتی
 له مانه دلخوشکار و خوشی به خستر ناییت. تم جیگه نهرم و جوانانه وام
 لیده کهن تا مردن نه توانم له سهه کورسی دابنیشم. چنراوه کان (وینهی ۶۳)
 که له سهه رده مه دا گه یشته ده ستمان، به لگه یه کی زیندووه له سهه نه و
 وه سفانه ی که کرد بوونی. نه سته نبولن، بۆرسه، دیمه شق و حه لب، تۆپه
 قوماشی مه خه لی و ناوری شمی له ناوه نده کانی ده چنران و گهرم و گوپی و
 رازاندنه وه و جوانیان به ماله عوسمانیه ده وله مه نده کان ده به خشی. ره نگه
 ته قلیدییه کان که تییدا به کارده هاتن بریتیبوون له نه رخنه وانی و سهه وزی
 تۆخ، ئینجا زیاتر به تاله ده زووی زیرین و زیوین له سهه شتیه ی نه خشی
 شه به قه گولن، قه نه فلن، زه نه بق و دار سنۆبه ر نه خشاو و چنراون.

تم چنراوه جوانانه وه کو په رده یا وینه ی دیواری رازاندنه وه به کارده هاتن،
 له سهه دیوار و ده رگای ماله کان یا وه ک ناویره بو جیا کردنه وه ی ژوره
 گه وره کانی میوان به کارده هاتن، یانیش وه ک قه نه فلن که به شتیه ی جۆراو جۆر
 داده رانو وه ک شوتنی دانیشن و پالکه وتن سوودیان لی وهرده گیرا.

ئینجا لاکیشی جۆراو جۆر راده خران که له سوف یا ناوری شم ده چنران و له
 هۆلی پیشوازی و ژوره کانی ده وری راده خران. تم رایه خانه له به ره مه کانی
 کاره ده ستییه کانی تورکیا بوون، وه ک بنکه ی نوشک (وینهی ۶۴) و جوردی
 یانیش له هاورده به نرخه کانی ئیران بوون.

ئینجا به دیزاینی جۆراو جۆری گۆگیاو نه مام که گۆشه کانی تیژ یا
 چوارگۆشه وه کو شتیه ی باخچه ته قلیدییه کان ده رده که ویت، یا نه مامی
 هه لئواسراوه و لقه لولدراره کان که له ده وری خالیکدا لولیان
 خوارده ته وه، دهنه خشینران.

تم ژورانه زۆر سهه رنج راکیشبوون و به لاکیش و چنراوی جۆراو جۆر
 رایه خکراون، که به ئاسانی ده توانرا بکریت به ژووری نووستن، به جۆریک

قهره ویله له چهن دین حاشیه و ده سمائی نه ستور و سهرین و چهرچف پیکنده هات. نه مانه هم موویان له نیتو تاقه کانی ژووره که که ده رگای دارینیان هه بوو، هه لده گیران.

تینجا به پیتی پیویست نه م رایه خانه له تاقه کانیان ده رده کران و به کارده هیتنران و له سهر لاکیتی سهر زهوی، قهره ویله ی نزم، یان جیگی خهوتنی لی دروستده کرا. زۆریه ی جار سهرینه کان به سهریانه وه بلاو ده کرانه وه، ههروه ها سهرچف، سهر شان، ده سما، خولی و جلویه رگیش له ناو نه م باوله دیوارییانه ده پاریتزان. سهرچفه کان زۆرتین کهل و پهل بوون که بۆ کاری جۆرا و جۆر به کارده هاتن. سهرچفه ی دلپیتنی ناوری شمی و مه خه لی چنراو (ویتنه ی ٦٥) له سهر شویتنی تایبته به دانیشتنی خیزانی رایه خده کران، تینجا له و خیزانانه دا که پیگه ومیوانه کانیان له ناسته به رزه کاندای بوون، نه م رایه خانه یان راده خست. ههروه ها سهرچف له سهر قهره ویله و ژیر به تانی یا بۆ پیچانه وه و هه لگرتنی جل و به رگ به کارده هات. به لام نه رمترین که لویه له کان که ده کرا له ده سته ی بچوک و ریکخراو لوولبدرین، نه وا به سهرچفه ی چند ناویش لوله دران و له سهریه ک داده نران و له تاقه کانی ژووره که ریزه کران تا به به رچاوه و به بن، به لام کهل و په له گوازاوه کان ته نها بۆ زیاتر جوانکردن و رازاندنه وه به کارده هاتن و له تاقه کاندای به دوا ی په کدا ریزه کران.

له سهر ره فکانیش مه رکانه ی گول و شوشه ی لوله دریتو که له هه ر په کیاندا گوئیک یا قه نه فلینک و یا زه نه قینک داده نران. هه لگری کتیبی دارین (واته کتیبخانه) که بۆ بویه کردن ده شیان و زۆریه ی جار به زه خره فه نه خشینرا بوون و به عاچ و سه ده ف تیرکرا بوون، بۆ هه لگرتنی کتیب و ده ستنوو سه کان به کار ده هاتن. ههروه ها هه لگری دارینی نزمیش هه بوون بۆ هه لگرتنی سینی کانتزایی و جاری و اهه بوو وه کو خوانی ناخواردنیش

به کاردهات. له هه نډې له ماله کان سندوقی دارینی نه خشیتر او به
 زه خره فمی هه لکه نراو بۆ پاراستنی چنراو و قوماشه کانی خیترا نه که،
 به کاردهاتن. سه چاوهی سه ره کی بۆ گهر مکر دنه وهی ناوما ل بریتیبوو له
 مه قاله یه کی دروستکراو له مادهی سفر^(۱۵) یا مسی زه خره فه دار که بان
 پۆشی هه یه، نینجا مه قاله که له هه موو لایه کی ژووره که وه ک
 گهر مکه ره وه یه کی گواستراوه، جیگورکی پیده کرا و به شیوه یه کی به رده وام
 خه لوزی تیده کرا، کاتیکیش پلهی گهر می ژووره که زور نرم ده بووه وه، شهوا
 میزتک به کاردهات که له سه ر قاپنکی پر له پشکو قلپ ده کرایه وه و به
 ده سمالتیکی گه وره داده پۆشرا و ده توانرا له لایه کانیه وه رابکیشریت و به سه ر
 تاکه کانی خیزان و میوانه کانیاندا، بگیردریت، بۆ نه وهی گهر میان بیته وه.
 هه روه ها جگه له تیشکی خۆری سروشتی، که له ریگه ی شووشه
 ره نگا وره نگ و بهر په نجه ره دارینه کانه وه ده هاته ژووره وه، یا له حه وشو
 به لکونه کانه وه ده هاتنه ژووره وه، شهوا شهو رووناکیه ی که له مؤم و چرا
 زه ییتیه کانه وه ده هاتن، له باشرین حالته کانیاندا ته نها دوو بهر اهریه کی
 سه رنج راکیشی له نیوان رۆشناییه که و سیبه ره که ی دروسته کرد. که لویه له
 تاییه تیه کان ره هه نډیکی جیا که ره وه ی به ژووره تاییه تیه کان ده به خشی.
 مه رکان یا تیا هه لگری شیرینی که له فه خار (تیزینق) ی لۆکالی وره نگی
 بریسکه دار دروسته کرا، شان به شانی فه خاری سپی و شینی ها ورده له
 چین، به کار ده هاتن. به لام رشینه ری ناوگول له شووشه ی میلی یا
 وه بهر هیتراو له شاری فینیسیا، دروستکراوه. نه گهر داها ت و سه لیه ی
 خیزان ریگه ی بدایه، شهوا رژیتهر وتاس وقاپی سابوون و قودری
 بوخوروومؤمدان له زیر یا زیو هه لده بۆیردران. به لام نووسراوه قورناییه کان
 که به جۆری نووسینی زۆرجوان چنراون، هه روه ها کاغزی خه تی ونووسینی
 پیتی نه ده بی کلاسیکی، که به وینه ی جوان ده رازیترا یه وه، شه شتانه

له لایهن دهولمه منده خاوهن سهلیقه نه ده بیه کانه وه داواکاری له سه ریوو. پاشان هم ده ستونوسانه به بهرگی هه لکه نراو یا کوپی و رهنگاوپه ننگ کراو بهرگ ده کرین. هه روها نهو دیزاینانه بو بهرگی هم ده دست نووسانه به کارهاتن له گه له نهوانه ی له دیزاینی تهقلیدیدا باو بوو، ویک ده چون، که له سه سر چه فی ئاوریشمی چنراوو لاکیشه کان ده چنران. له دیوه خان جا چ له سه لامولک یا حرمولک بیت، نهوا تاخه قوری قاوه ی کانزایی و فنجانی شوشه یی که به هه لگرتیکی کانزایی توپیی چوارچیوه یی ده وره ی گیراوه، داده نران. هه روها تاخمی بچووک بو پیشکه شکردنی قاوه و ساردی بو میوانه کان ده بیتریت. ئینجا نهو وینه و جوانکاریاننه ی به کارهاتوون، رهنگدانه وه سروشتی جیاوازی به شی پیاوان و ژنانه. زه خره فه ارینی هه لکه نراو — که زۆریه ی به سه ده ف رهنگ یا تیرکراوه — به دیواری ژوو ره که وه له نیوان عه مبارو تاقه کانی ژووری سه لامولک هه لده واسریت. نه مهش بو هه لگرتنی نهو میتره رانه ی زۆر به تووندی لوول ده کرین و پیاوان له تورکیای عوسمانی له سه ری ده نین. به لام سه باره ت به شته تایبه تییه کانی تری پیاوانه، نهوا بریتین له کیفی له پیست دروستکراو یا مه خه لی چنراو له بهر نهوه ی به لگه نامه و نامه ی تری تیدا ده پاریزریت، نه مه جگه له وه ی کیسی پاره و نامه و تووتنی تیدایه. له لایه کی تره وه، واته ژووری حرمولک، نهوا ملوانکه، بازنه و نامرازه کانی خو جوانکردن له ناو قودوی زه خره فه یی جوان که زۆریه ی جار له زیوی هه لکه نراو یا قالب کراو پیکهاتوه، ده پاریزرا. هه روها سندوقی داری رهنگ کراو که شته کانی نافرته تانی تیدا هه لده گیرا، وه ک نامرازه کانی جوانکاری که پیکهاتبوون له ئاوینه ی زیوی و شانوه قاپ و سابوون، هه روها قوتی بچووک که نامرازه کانی جوانکاری تیدایه. قاپ قاپه که ژیریکی بلندی هه بوو و له همام له پی ده کرا (وینه ی ۶۶). هه روها چوارچیوه ی نه ته مین و قودوی

داوو دهرزی که بۆ ته تپیز، که هونه ریکی سه ره کی ناومال بوو، به کاردهات. له گه ل ته مانه شدا ده رفهت بۆ ژنان ره خسا تا فیری هونه ری خو شنووسی و هونه ری وینه کی شان و قه لیم و کاغز و نامیره کانی مؤسیقا نمونه ی ((ساز)) که ملی درتیره و (نای). پاشان وورده ده وورده ده ستکرا به چاره سه رکردنی پرویه ره کانی ناوه وه ی خانووی ده وله مهنده کان، واته چۆنه تی ریکخستنی وه زیفه ی هه ر به شیک ی ناومال، نه مه ش له ریگه ی په یوه ندیگردن به مۆدیلی نه ورپی له ریکخستنی که ل وپه لی ناومال. نه م حالته به نه ندازه یه کی که م سه ره تا به دانانی گلۆپ و قۆری و کتری و قاپ و قاچاخی شووشه ی هاورده له (بۆهیمیا) وه مالی پی ده رازیتیرایه وه. پاشان که لپه لی تر له ناومال ه کان به کاره اتن، که بووه هۆی نه وه ی وه زیفه ی ژووره کان سنووردار بکات و چوارچیوه که ی ته سکتربکاته وه. (مه له کخان)^(٦) له باره ی چونی بۆ کۆشکی (نه سما سوئتان)^(٧) له سالی ١٨٤٨ و پیتشواری لیگردنی، له نووسینه کانیدا وه سفی نه و پیتشکه وتنه ی که له رووی سه لیه وه به سه ر ناومالدا هاتوه، له ده قیکیدا هاتوه:

له سی ژوو پیتکدیت، ژوو ریکی دانیشتن، نه ویت ژووری نووستن و سییه میان ژووری نان خواردن. دیواره کان به گولی سپی و سوور رازابونه وه، به لام په رده کان له سوفی کشمیری جوان وخهت خه تدروستکرا بوون ههروه ها لاکیشی گران به ها زه مینه که ی پوشیبوو و ناوینه ی ناوازه به دیواره کانه وه هه لواسرابوون، نینجا قاپی زیرین و تیرکراو به گوهه ر که پر له شیرینی له م لاونه ولای ژووره که دانراوون، ریز کراون. ههروه ها جیگای دانیشتنی نه رم وخۆش وله سه ر دانشی مه چه کدار که ده ستکردی رۆژئاوایی بوو، دانرا بوون. چه ندین گلۆپ له گه ل مۆمدانی گه وه له سه ر شیوه ی رۆژه لات ی به ناو ژووره که دا بلاو کرابووه وه، نه م مۆمدانانه له و جۆره ده چوون که له کلێساکانی فه ره نسا به کارده اتن. ده وله مهنده کانی قاهره و راهاتبوون که ماله کانیا ن

به که لویه ل و کاری دهست چنراوی جوان، رایه خ بکن، یه لآم به شیوه یه کی تر. شو بهر په نجه ره دارینه نه خشیتراوانه ی که بهری په نجه ری ناو تاقه به ژورداچوه کانیاں ده گرت، بواری نه دهره خساند بو هلواسین و دانانی پمردی مه خملی و ناوری تشمی، به هه حال نم شتانه بوکمش وهه وای قاهره قورس ونه ستور بوون. به لآم زه مینه ی ناومان، نهوا بهروخامی ره نگاوپه ننگ و جوړی جیاواز که به شیوه یه کی به هره مهندانه تیکه لاوکراو وله تک یه ک دانراوه، رایه خکراوه، به ممش زه خرفه ره نگاوپه نگیسه کی زور جوانی به ناو ماله که دهبه خشی. به لآم له مانگه کانی زستان بو پاراستنی پیته کان له ساری زه مینه ی ژورره کان و فراهه مکردنی فهزایه کی گهرم وگور بو دانیشتن، نهوا پارچه لاکتشی بچووک رایه خده کرا. پارچه لاکتیشه کان به تایبته بو شو شویتانه داده نران که سه کو نیمچه بهرزه کانی لیواری دیواری ژووری پیتشوازی و رایه خکردنی ژووری نووستن به کارده هاتن. ینجا بو هه لگرتنی لاکتیشه کان، لیژدها هه وه کو ولاتی تورکیا هه لنده گرا تا شو کاته ی پیوستی ده کرد دهره پیتیریت. که چی نهوا پارچه که لویه لانه ی که ده گوازانوه، نهوا که متر له ماله تورکیه کان باو بوو، نه مانه له هه لگری دارینی نیمچه بهرز پیکهاتوون و سینی کانزاییان له سه ر داده نرا، ههروه ها له کاتی ناغواردندا وه کو خوان، ههروه ها وه هه لگری ماشه ی خه لوز بو گهرم کردنه وه ی ژورره کان له کاتی سهرما و سوله به کارده هات. مهرکانه شووشه پیته کان و شته که سییه کان که له سه ر هه کان به درتیزی دیواری ژورره کان ریزکراون، مؤزکینکی که سی دهبه خشیت. ههروه ک چۆن تورکیا دهستی به گوران کرد، نهوا له دوا ی پراکتیزه کردنی بهرنامه ی نوی له هه فتا کانی سه ده ی ۱۹ قاهره ش گوران ی به سه ردا هات. توخه کانی زه خرفه وه ریکه ستنی ناومان له سه ر شیوه ی نهو روپی ناست بهرز هاته ناراهه - وه کو چۆن نیلین شینیلز Ellen Chennells دایه نی شازاده زهینه ب کچی خدیوی نسماعیل، وه سفی

ماله دهوله مهنده كان ده كات: له ناو هۆلتيكي فراوان دابووين و به شيويه كي
 زور جوان كهل و په له كاني له سهر مۆديلي فهره نسي ريكرابوون، له لايه كانيه وه
 ناوتنه و قه نه فه و له سهر دانشي مه چه كدار كه به نه تله سي ده مقه سي زهره
 روپوش كرابوون، ريزكراون. په رده ي په نجه ره كانيش له هه مان قوماش
 دروستكراوون. نينجا چه ندين ده رگا له م هۆله وه به سهر به شه كاني ناوه وه
 ده كرانه وه و وايركردبو هۆله كه له هاویندا فيتك بيت، به لام له زستاندا زور
 ساردبوو. هه روه ها لاكيشي زور و گرانبه ها راخرابوون و سوره يه (ثريا) ي
 گه ره ش به بنميچي هۆله كه وه هه لواسرابوون له گه ل مۆمداني په ل په ل له و
 جوړه ي به ديواره وه هه لده واسریت. له نيران بو گوړيني وه زيفه ي ژوره كان،
 ته نانه ت جيا كرده وه ي به شي پياوان له به شي ژنان كه له رووي وه زيفه وه له مالي
 توركي يا ميسري جياوازه، رنگه ي تاييه تي هه بوو. له و مالا نه ي كه يروني
 و نه ندروني له ده وري جه وشيكي لاكيشه يي يا چوارگو شه يي دروسكراوون، نه و
 په نجه ره ي ژوره كان له بنميچه وه تا زه وي به گه وريي دروستكراون، نه م
 په نجه رانه چه تري دارينيان بو دائراوه كه ده توانریت بو سه ره وه يا خواره وه به پي
 نارزوو بو جيا كرده وه ي رو به ري ژووري دانيشتن، رابكيشریت، هه روه ها بو
 كرده وه و داخستني رو به ره كان به پي گۆراني كه ش وهه وای هه ره و زريك،
 به كارده هات. له ماله نيرانيه كاندا نه بووني كهل و په لي گواستراوه و
 نه گواستراوه زور به زه قي ده بينرا، به جوړيك شتيكي وای تيډا نه بو وه كه نه وه ي
 له ديوه خانه توركي و ميسريه كان به دي ده كریت، واته نه و له سهر دانشانه ي
 كه به دريژاي ژوره كان (له ديوه خاني توركي و ميسريه كاندا هه بوون)، له
 ديوه خاني ماله نيرانيه كاندا بووني نه بوو. هه روه ها هه لگري داريني بچوك بو
 هه لگرتني سيني كانزاي تاييه ت به ناغواردي تيډا نه بوو، ته نها نه و قورپانه
 نه بيت كه له قه د ديواره كان و بو داناني كتيب وشتي رازانده وه ي دانسق وه
 مه ركاني شوشه يي فخروري تيډا داده ترا. هه ندي جار بو پاراستني كهل و په ل

وجل و بەرگ باوڻ ھەبوون، ئەگەرچی ھەموو ئەو کەلپەلانە دەتوانرا ھەموویان لەسەر یەک دابنرێن و لەگۆشەییەکی ژوورە کە و بەسەرچەف یا دەسماڵ داپۆشێن. حاشیە نزمەکان و پێخەف (دۆشەک) بۆ ئەوێ وەک جینگەمی نووستن لەسەر زەوی رادەییەخران. بەلام ژەمەکانی ناخواردن، ئەوا لەسەر خۆان و لەسەر زەوی دادەنران. بەکارھێنانی کورسی وەک شوێنی دانیشتن تەنھا لە دیوانی پاشاییدا بەکار دەھات. فەتح عەلی شای قاچار وەک چۆن وەسفی دەکرێت، وێنەییەکی کێشراوە، لەو وێنەیدا شا فەتح لە ھۆلی پێشوازی و لە کۆشکی گولستان لەسەر کورسی پاشایەتی دانیشتووە. ئەم کورسییە شۆبەییەکی پانی ھەیە و لەروخامی سپی دروستکراوە و لە لای شانەکانی شاو پەیکەری ئازەلی داتاشرا و ھەبە، بەلام ئەمە وێنەییەکی بێ ھاوتایە. سادەیی لە بەکارھێنانی ژووری دانیشتن کە لەسەر زەوی دادەنیشن، وایکردووە بە ئاسانی بتوانرێت ژوورەکان وەک ژووری نووستن، خواردن و پێشوازی بەکاربھێنرێن. بۆیە ئەو کەل و پەلەیی لە کۆلتوری شارنیشنی ئێراندا زۆر گرننگ بێت، ئەو رایەخانەن کە پووی زەوی دادەپۆشن بەتایەتیش کەل و پەلەیی خێزانی، وەک لاکیشی ئاورێشمی و سوفی (وێنە ۶۷). ھەر ھەوا جیاوازی لە ئەستوری و بەرز و جۆری لاکیشەکان و بەکارھێنانیان وەک ئامرازێک بۆ داپۆشینی زەوی و داڕێژینی گەرمی، یا پۆشینی پستی و سەرینەکاندا ھەیە. واتە جۆرە جیاوازیەکانی لاکیش و زەیفەیی دیاریکراوی خۆیان ھەیە. ھەموو ئەو لاکیشانەیی کە خێزان ھەیبوو لەیە ککاتدا بەکارنەدەھاتن، بەجۆرێک پارچە لاکیشەکان زۆر بەئاگاییەوہ لۆلدەکراو لەسەر چینیکی پارێزەری دروستکراو لە لباد کە خۆی لە خۆیدا چنراویکی رازاندنەوہ بوو، دادەنرا. د. ویلن Dr0 WiIs^(۸) —کە لە بەشی کارگێڕیی تەلەگرافی فارسی کاری دەکرد، بەکێک بوو لە تێببینیکارە ھەرە وردبینەکانی کۆلتووری نەرتی ئێرانی— وەسفی ریکخستنی ناوماڵە دەولەمەندەکان لە شەستەکانی سەدەیی ۱۹ دەکات: ئێرانەکان ھەمیشە بۆ پۆشین و رازاندنەوہی دیواری

ژووره کانیان، به تاییهت به شی سهره وه وناوه پراستی ژووری ماله کانیان (نهمه د) لبادیان به کارده هیئا. همر ژووریک سی دانهی تیدایه، دوانیان (که ناره) واته شهوی له که ناره وه راده خریت، مه تریک یا مه ترونیوتیک داگیرده کات (سهراندارز) یش، واته شو پارچه یه که له ناوه پراستی ژووره که هله ده واسریت و نه ستوریه که ی دوو سانتیم یا دوو سانتیم و نیوه، عاده ت وایه رهنگی خاکی یا زهرد باوی هه ییت. نینجا به زه خره فه ی رهنگ کال رازاوه ته وه، وه ک شین، سپی یا سو رو سه وز ته مانه پارچه سو فی رهنگا وره ننگن و له کاتی رستنی لباده که ده خرینه نیوه ننددیوه. شو شوتنانه ی لاکیش و رایه خیان لیدروست ده کرا و له گهل هه موو زه وقیکدا ده گونجان کاشان، نه سفه هان و کرمان (وینسه ی ۶۸) بوون، به لام هه میسه جوانترین زه خره فه به لای نیترانیه کانه وه شو جوړه یانه که دارو درهخت و نه مامی چروپری تیدایه، چونکه له گهل دیزاینی ناومالی نه واندا ده گونجا، ههروه ها زه خره فه کان نه خشسی باوه شیینی حه سیری و چه پکه گولی تیکهل به نه مام که رایهل ولولدراون، ههروه ها شو دیزاینانه ی ناراسته یان هه بوو وه ک دارو درهختی گولدار و بهره مدار شریتی گولین ولقی لیسووه وه و دیزاینی نه ریستی که به ده سکه گوله گه نم به ستراون، له خوی ده گرت. رهنگی زه خره فه کان له گهل ده وله مهندی دیزاینی یه که زه خره فه کان که رهنگی هه ناری و پرته قالی زهرد باوی زیرین و، شین و سه وزی کال و توخ له سه ر زهوی رهنگ خاکی یا سپی شیر ی تیدا به کارده هات، ده گونجان. شم دیزاینه ناوازانسه ی لاکیشه کان په یوه نندیه کی گهرم و گور له گهل دیوان و زه خره فه ی گه چی رهنگ کراوو هه لکه نراوی قه د دیواره کان دروسته کات. بویه گه شه سه ندنی سه لیه قه ی حه زلیببون له دیمه نی گه وره به درئیایی سه ده ی ۱۹ شتیکی له ناکاو نه بوو. نینجا شه ده بی نه ریستی و چاپه مه نی روژناوایی وهه لکه نراوه کان و وینه فۆتوگرافه کان بوو بوونه بابته تی وینسه ی چه ندین جوړ لاکیش. له کۆمه لگه دا وینسه ی زه یستی گه وره ی پیساوان و ژنان که به نالووالای زوړ جوان ده رده که وتن

هه‌بوون و هه‌چ به‌ریه‌ککه‌وتنیک له به‌رامبه‌ر پێشکه‌وتنی سه‌لیقه‌ی نه‌خشانندی
 وینه‌ی وه‌رگیرای که‌سه‌کان، که به هونه‌ریکی زۆرجوان وناوازه وداهینه‌رانه و
 به‌گری وگۆلی زۆر بچوک له‌سه‌ر لاکیشه‌کان نه‌بوو. ئەو بابەتانه‌ی له وینه‌کان
 به‌کارده‌هاتن بریتیبوون له بابەتەکانی رابواردنی وه‌کو سه‌ماو مۆسیقا ودارو
 دره‌ختی گه‌وره که‌ ناژه‌لی سه‌یر سه‌یری وه‌ک نه‌مه‌س و بلاتیبۆس به
 دهنوکه‌که‌یه‌وه که له دهنوکی مراوی ده‌چیت، شیر و بلبیل. چنراو قوماش و
 هونه‌ری به‌هره‌دارو جۆراوجۆر بۆ دابینه‌کردنی په‌رده‌ی وا که له‌گه‌ڵ مۆدی
 لاکیشه‌ی زه‌وی ژووره‌کاندا گونجاوبیت. ئاورتشمی سه‌پی یا زه‌رد له‌سه‌ر ناو
 پۆشیکه‌ی نه‌ستوو ده‌چنراو به ده‌زوی باریکی قرمزی، په‌مه‌یی، شین، سه‌وزو
 زنجیره‌کی پتوه ده‌کرتیت بۆ دیاریکردنی هه‌تله ده‌ره‌که‌یه‌کان و دروستکردنی
 زه‌خه‌فه که به‌سه‌ر زه‌مینه‌ی ژووره‌که‌دا و له‌سه‌ر شیوه‌ی یه‌که‌ی زه‌خه‌فه‌ی نه‌مام
 ئاسا بلاوبوونه‌ته‌وه، هه‌موو ته‌مانه‌ش به چوارچێوه‌یه‌کی زه‌خه‌فه‌یی و له‌سه‌ر
 شیوه‌ی نه‌مامی هه‌لۆاسراوه‌ی که‌وانه‌یی نه‌خشینراون. ئەم چنراوانه وه‌ک
 سه‌رچه‌فی پێخه‌ف یا سه‌رچه‌ف بۆ ئەو رایه‌خانه‌ی که له‌سه‌ر زه‌وی راده‌خه‌رتن و
 بۆ دانیشه‌تن ئاماده‌کراون، به‌کارده‌هاتن. ره‌نگه جوازترین سه‌رچه‌ف و
 به‌هادارترینیان له‌رووی چینه‌وه ته‌وانه‌یان بن که له مه‌خه‌ل یا ئاورتشمی
 قرمزی که به داوی ئاورتشمی ره‌نگاو‌ره‌نگ یا زیوی چنراون و وینه‌ی گۆل
 وگولزار و بالتده‌ی له‌سه‌ر دروستده‌کرا. له‌گه‌ڵ ئەوه‌ی عاده‌ت وایوو که شته
 چنراوه‌کان وه‌کو سه‌رچه‌ف به‌کارده‌هه‌تران، که‌چی به‌لگه هه‌یه که وه‌کو په‌رده‌ی
 تاقه‌کان وپه‌رده‌ی په‌نجه‌ره‌ش به‌کارهاتوون. بۆ نه‌مه‌ش دکتۆر ویتلز لبیت له
 تاران و له شه‌سته‌کانی سه‌ده‌ی ۱۹ ده‌لیت: ئەو دهرگایانه‌ی له دارگۆیژ
 دروستکراون به په‌رده‌ی ئاورتشمی ((یه‌زد)) ره‌نگ ئال داپۆشراون، که
 پانیه‌که‌ی نزیگه‌ی ۶ به ۴ پێ ده‌بیت و زۆر به‌ساده‌یی له‌سه‌ر ده‌روازه‌کان
 هه‌لۆاسراون. ئەم په‌رده‌ی په‌نجه‌رانه و په‌رده‌کانی تریش له‌سه‌ده‌ی ۱۸، ۱۹

نمايشکردن تيكي زۆر جواني هه بوو. هه نديك له شاره كاني ئيران به ناوازه بي
 بهر هه مه كانيان ناوبانگيان ده ركردبوو، كرمان به دروست كردني چنراوي جوان
 ناوبانگي ده ركردوه، ته نانهت كرمان ده يتواني پيداويستي كه له وپه لي ناومان
 وجل و بهرگي دروستكراو له چه ندين جوړي جياوازي لاکينش و چنراو بهر هه م
 به نيتت. ههروه ها جوړيكي ناوازه له قوماشي چنراو دروسته كرا. زۆر به ي جار
 له سوفي سوري زۆر چاك و به ديزايني زۆر زيندوي زه خره في نه مام، هه سير،
 بالنده و دره ختي سهرو دروسته كران، ئه م ديزاينانه زۆر به وورد ي و به
 سه ليقه يه كي له راده به دهر ده چنران. به لام شاري رشتي ناوچه ي درياي قه زوين
 له هونه ري به يه ك گه يان دني پارچه پارچه ي وورد و ناسك كه كاتيكي زۆري
 ده خاياند پسپوړي و هه رگرتبوو. له م ته كنيكه دا چه ندين جوړ پارچه سوفي
 ره نگار په رنگ كه هه ريه كه و به ويتره وه ده چنران، ئه م كاره ده ستيه به پي كه اتبوو له
 رهنگي سوور، سهوز، زهردو رهش هه هه موويان پي كه وه تيكه لنده كران، پاشان
 به تاله ده زوو زه خره فه ي له سهه دروسته كريت و وورده كار به كاني زه خره فه كانيش
 به رهنگي جياواز دهنه خشيتريت. بابه تي ئه م زه خره فانه دارو دره خت بوون كه
 شيوه ي و ينه ي سروشتي ده به خشيت يا و ينه ي و هه رگيراو وه و ينه ي مرؤځ.
 قوماشي لۆكه ي مۆركراو (واته ئه وه ي و ينه ي شتي له سهه دره خشيتريت)
 چه ندين به كار هيتناني هه بوو، بۆ نمونه بۆ دروست كردني په رده، په رده ي ناو پر وه
 سهه رچه في پيخه ف وجل و بهرگ به كار ده هات. ئه سه فه هان به م جوړه چنراوه
 ناوبانگي ده ركردبوو، ئه و لۆكه يه به هۆي قالب ي داريني هه لكه تراو مۆر ده كرا،
 كه چوار چيوه يه كي ره شي بۆ دروسته كرد، پاشان يه كه زه خره فيه كه به رهنگي
 سوور يا شين يا زهرد رنگ ده كرا. ئه م ديزايني قوماشانه جوړاو جوړ بوون و به
 خه يالتيكي چر و پر وه به رۆكه ي و ينه كاني داده ريترا. چه ند شيوه يه كي و هه رگيراو
 له سروشت وه دارو دره خت و پلنگ و تاوس و شيوه ي مرؤځ و و ينه ي راو و
 نيچير گرتن له سهه چنراوه كان دهنه خشيتران، كه دواتر وه كو قالب ي په رده

به کارده هاتن، له کاتیکدا دیزاینی یه که زه خره فییه کان که شیوه نه مامی گول و گولزاره دووباره بووه و هیان هیه، زیاتر له جل و بهرگدا به کارده هاتن. قاپ وقاچاخ و نامرازه کانی رازاندنوه و کهل و پهللی که سی تاییهت که له رووی شیوه و دیزاینه وه له گهل کهل و پهللی ناومالی شیرانی و زه خره فیه و قوماشه کانداه گونجیت. قاپ وقاچاخ فیه خفوری و دهوری له قوری سپی که ده نکولهی وردی تیدایه و گول و گولزار و زه خره فیه و درهخت و نه مام به رنگی جیا جیا شین به پهللی جیاوازی تیدابوو. یا تیکه لا و کردنی رنگی سوور، سهوز، زهره و پرهش، پاشان به چینیک شوشه ی تهنگ و ناسک روپوش ده کریت. خهلکی زیاتر مهیلیان له سهر هاورده ی فیه خفوری چینی بووه که به ناوی ((دهسته ی گول ناسان)) ^(۹) Famille rose ده ناسریت و به میخاله سهر شیوه ی درهخت نه خشکراوه. ههروه ها قاپ وقاچاخ هینراو و دروستکراوی کارگه کانی روژئاوا، وهک ویدجیوود Wed geWood و، میتون Miton و، وسفریز Sevres. سفری نه خش کراو نمونه ی دانسقی رازاندنوه ی پیکده هینا، وهک مؤمدان، قاپ وقاچاخ روپوش کراو هه ندیک شتی ناوهزه و ده گمهن له سهر شیوه ی تاوس. کورخانی دارینی ناوماله شیرانیه کانبه هو ی کاریکه ری هونه ری روژئاوا بیه وه، نوپکاری به سهر داهات. ره فه ی سهر وه ی کورخانه کان بۆ نمایشکردنی ریزه نندی مهرکانه و چرای مسی و ناوینیه ی چوارچیه زیرینی و وینیه ی رهنگاورهنگ، شویتیک گونجاوه. له شیران بۆ چه ندین نامرازی جوژاوجوژی رازاندنوه ی ناو ماله کان، ته کنیکی کاغهزی کارتونی به کارده هات. نهو وینانه ی بهم ته کنیکه ده کیشران، په یوه ندیسه کی ژور توندیان له گهل وینیه ی ده سنووسه میژوویه کانداه بوو، به جوژیکه رنگی ناوی بۆ وینیه ی دیزاینه وورده کان به کارده هات، پاشان نه م وینانه به چینیک پاریزه ره له وارنیشی ناسک که له مادده یه کی چه سپی پیکهاتوه، روپوش ده کرا. نه م کاغهزه کارتونیانه وهک قودو بۆ پاراستنی زپرو گه وه ره و دۆکیومینته کان و

بهرگی کتیب و شوینی تایبەت بە دەری قایکردن و بازە و ملوانکەمی بچووک
 و قودوی ئاوینە بەکار دەهات. یەکیک لەو سیفەتەکانە کە زۆر سەرنج راکیش
 بوون بابەتی وینەکانن، واتە چیرۆکی وینە بۆ کیشراو وەك ئەو رووداو
 خۆشەنەمی لە چیرۆکی یوسف (سلاوی خوای لیبت) و زولێخادا هاتوو. ئەم
 بابەتە وینەییەکی جۆراوجۆر لە بەهاو داب و نەریتی ژبانی شارنشین
 و کولتووری ئێرانی دەخاتەرۆو. تەکنیکی دروستکردنی کارتۆن لە پرووی
 وردەکارییەوه، تەواوەری کارێکی دەستی هاووشیۆیه ئەویش مۆزاییکە، کە
 ئامراز و ئامیژی زۆر دەرازیبێتەوه، وەك رووی دەرگا، ناوێرپەکان، قودو و ئامراز
 تایبەتی وەك شانە و قودوی ئاوینە. ئەم تەکنیکە بریتییە لە نووساندنی پارچە
 ئیسک، عاچ و داری رەنگاو رەنگ هەریە کەو لە گەڵ ئەوێتر، ئەویش بە
 بەکارهێنانی مادەیی چەسپ، بەم پێشەش یەکەمی رازاندنەوهی زۆرجوانی لێ
 دروستدەکرێت. پاشان کۆمەڵێ توێژاڵ بەهۆی چەسپێکەوه کە لەسەر
 بنچینەییەکی دارین دادەنرا و بەیەکەوه چەسپ دەکران، دواتر بە واریشییکی
 شەفافی رووێژدەکران. دیزاینی کۆتایی ئەم بەرەمە بریتییە لە یەکەمی
 زەخرەفی تیکەلۆ وەك شێوێ شەش لاییی وئەستێرەیی. لە کۆتایییدا لە
 رابەخکردنی ناومالی سەرکردە قاچارەکان، و ناومالی دەستوێژدەندە
 دەوڵەمەندەکان، شیوازی روژئاویی بەکار دەهات. بە تایبەتی دوا ریکخستن
 و نۆژەنکردنەوهی تاران لە لایەن ناسرەدین شا لە شەستەکان و حەفتاکانی ١٩،
 بەجۆریک زەخرەفی روژئاوا لە رووی دیزاینی فیکتۆریایی و رەنگەوه، ئەوا
 بەبێ دوو دلی لە گەڵ دەروازەیی ناو ماله ئێرانییە دەوڵەمەندەکان بەکار دەهات.

په راویزه کانی به شی سییه م

(۱) ئیدوارد ویلیام (۱۸۰۱-۱۸۷۶). زمانناسه و زمانی عه ره بی خویندوه. له هیرفورد هاتوته دنیاوه و کورپی پیاویکی ئاینی بووه. سه ره تای ژیانی به هه لکه نندی دار و ئاسن دهستی پیکردوه، به لام پتویست بوونی به کهش و هه وایه کی گرم هانی دا که بجیت بۆ میسر و، پاشان هه موو ئیش و کاره کانی تری به میسر وه په یوه ست بوو. به ره می هه ردوو گه شته که ی به که م (۱۸۲۵-۱۸۲۸) و دووه می (۱۸۲۳-۱۸۳۵) کتیبه که ی بوو به ناوی (دابوونه ریتی میسر ییه نوپخوازه کان). که چه ندین جار له چاپ دراوه ته وه و بووه به سه رچاوه یه کی به هادار و به دوایدا وه رگیزانی هه زار شه وه (۱۸۲۸-۱۸۴۰) یه که یه که م وه رگیزانی ووردوو هه لسه نگیتر او و به په راویز کراوه، پاشان هه لبرارده ی قورئانی (۱۸۴۳) وه رگیزاوه. سه ردانی سییه می لین بۆ میسر له (۱۸۴۳) بوو بۆ نه نجامدانی لیکۆلینه وه یه که له پیناوه کاره گه وره که ی که کۆتایی به ژیانی هینا، نه ویش فه ره نگی عه ربیه و خۆی له ۵ به رگدا ده بینته وه (۱۸۶۳-۱۸۷۴) که دواتر نه وه ی خوشکه که ی کاره که ی ته واوکرد.

(۲) خاتوو ئیلاسایکس گه شتیاری به ریتانی که له گه ل براکه ی بیزی سایکس له نیوان یابان و تورکیا و ئیران و هند له چاره کی کۆتای سه ده ی ۱۹ گه شتی کردوه.

(۳) قوماشی قنب یان نه وه ی ئیستا به که نفا ده ناسریت، بریتیه له چنراویکی شیوه که تانی، به کار دیت له دروستکردنی چادری به له م و که شتی و په شمال، هه روه ها له پشتی وینه زه یته کان و کاری درومان به کار ده ات.

(۴) فه‌رمانده فریدریک گۆلد سمیت (۱۸۱۸ - ۱۹۰۸) له کۆلیژی کینجز له لهندهن خویندنی ته‌واوکردوه، پاشان په‌یوه‌ندی به‌ سوپای به‌ریتانی له‌ قوتابخانه هیندی‌ه‌کان له ۱۸۳۹ کردوه، هه‌روه‌ها به‌ژداری کردوه له‌ وشه‌پانه‌ی که له‌ چین روویانداوه له‌ نیوان سالانی ۱۸۴۰ و ۱۸۴۱. هه‌روه‌ها له‌ گه‌ل هیزی عوسمانی له‌ شه‌پی کریمیا ۱۸۵۵ - ۱۸۵۶ به‌شدارییان کردوه. به‌لام ناوی زیاتر به‌ ده‌زگای ته‌له‌گرافی فارسییه‌وه به‌ستراوه‌ته‌وه. هه‌روه‌ها له‌ به‌ر ئه‌و پۆله‌ی له‌ دانووساندنه‌ گرانه‌که‌ی له‌ نیوان سنوری ئیران - بلۆشستانی و ئیران، ئه‌فغانستاندا هه‌یبوو.

(۵) سفر، بریتیه له‌ مسی زه‌رد.

(۶) خانم مه‌لك. له‌ باره‌ی میوانداریکردنیه‌وه له‌ به‌شی میوانان له‌ کۆشکی (ئه‌سما سولتان) له‌ سالی ۱۸۴۸ ده‌دویت.

(۷) ئه‌سما سولتان: شازاده‌یه‌کی عوسمانیه‌ و کچی مه‌مه‌دی سیتیهم (۱۵۶۷ - ۱۶۰۳)، خوشکی مه‌حمودی دووهم و هاوسه‌ری سوقولوم ئه‌حمه‌د پاشا بوو.

(۸) پزیشکیکی ئینگلیزی بوو له‌ ده‌زگای ته‌له‌گرافی فارسی کاری ده‌کرد.

(۹) فه‌خموری (جۆری گۆلی): جۆریک له‌ رازاندنه‌وه‌ی فه‌خفورییه‌ به‌ مینایه‌کی په‌نگ گۆلی که له‌ چین و له‌ سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ یۆنگ زینگ (۱۷۲۳ - ۱۷۳۵) ده‌رکه‌وت. له‌ سه‌رده‌می بنه‌ماله‌ی کیانگ لۆنگ (۱۷۳۶ - ۱۷۹۵) کارکردن له‌ سه‌ری به‌رده‌وام بوو. ئه‌م فه‌خفورییه‌ به‌وه‌ جیا‌ده‌کرایه‌وه که به‌ فه‌خاری مینایی پوو پۆشکراوه، هه‌روه‌ها په‌نگی ئال و والای تیدا زال بوو وه‌ک په‌نگی سوور و په‌مه‌یی و پرته‌قالی.

به‌شى چوارەم: ژيانى خيزانى

ناكرى ئەگەرى ئەو دەبىرىت كە ژنان رۆلئىكى ديارىكراويان هەبوو
كارىگەريان نەبوو.

(خام شيل) خيزانى وەزىرى بەرىتانی لە كۆشكى پاشای ئىرانى وەسفى
سەردانەكەى لە دوانزەى يەنارى ۱۸۴۹ دەكات و نووسىويەتى: ئىستا من
ئامادەم بۆ پيشكەشكردى ريزو پىزانىم لەبەرامبەر كاربەدەستى داىكى شا،
داىكى شا شاژنىكى زۆر سەرنجراكىش و جوانە، پىناچىت تەمەنى لە سى سالى
تپەرى كردىت و وا پىدەچىت ئەم ژنە زىرەكە لە بەرپۆبەردنى حكومەتدا
نفوزىكى زۆرى هەيىت. داىكى شا ژيانى شا هەمووى هەلدەسورپىنىت، بۆيە
شىتكم هەيە كە پاسا بۆ ئەم بۆچونەم بىننەتەو بەوئى كە مېشكى ئەو خانە
زۆر شتى تىدايە تا سەرقالى بكات. شا سى ژنى هەبوو.

ئەم تىبىنيانە بەشپۆيەكى ناديار ئاماژە بەو دەكەن كە ژيانى خيزانى
لەناو مائە گەورەكانى چىنى دەولەمەندى كۆمەلگەى رۆژھەلاتىدا
سروشتىكى ئالۆزى هەيە. ئەم ژيانە بەشپۆيەكى نەرىتى وەستاوتە سەر
تۆرىك لە پەيوەندى خۇمايەتى، دروستبوونى ئەم پەيوەنديانەش لە رىنگەى
ژن و ژنخوازيەو دەبىت.

هەبوونى مالىكى گەورە پىويستىەكى سەرەككە بۆ ئەوئى بەشپۆيەكى
كارا وەزىفەكانى تىدا ئەنجام بەدىت. هەميشە دوو يا سى نەو لە مالىكدا
دەژىن. پىكهاى خيزان لەم كۆمەلگەيانەدا بە شپۆيەكى فەرمى
باوكانەيو لە مالىكدا ئەندامى نىرى تەمەن گەورە دەسەلاتى رەهاى بەسەر
ئەندامەكانى تىرى خيزاندا هەيە. مائە دەولەمەندەكان هەميشە
خيزانەكانيان لە باوك، ژنەكەى يا ژنەكانى، كور بە مال و ژنەكانىو، ئەو

کورانه‌ی سه‌لت و نه‌و کچانه‌ی که شوویان نه‌کردووه یاخود ته‌لاقدراون، خزمه‌تکاره‌کانی بنه‌ماله پیکهاتووه. زور ناساییه که پیکهاته‌ی خیزانی جیاواز لهم جوړه‌دا هه‌بیټ، نه‌مه‌ش به‌پی‌ی توانای مادی و بارودوخی که‌سی ده‌گوریت، بۆ نمونه ره‌نگه داپیره‌یه‌کی بیوه‌ژن له مالی کوره‌زاکی بژی و سووچیک‌ی نه‌و مال‌ه که له چهن‌د ژووریک پیکهاتیټ، نه‌وا دانیه‌کیان بۆ نه‌و داپیره‌یه ته‌رخانکراوه.

له‌لای چینه بالا‌کانی تورکیا نه‌مه حاله‌تیک‌ی سر‌وش‌تیبوون، به‌لام نه‌و چینانه‌ی که زور ده‌وله‌مه‌ندن، نه‌وا خانویه‌کی تایسه‌تیان بۆ کوران و کچانیان هه‌بوو، وه‌ک نه‌و خانووه گه‌وره‌یه‌ی که سولتان نه‌جمه‌دی سییه‌م بۆ (فاتمه‌ی) کچی له سالی ۱۷۱۸ له‌سه‌ر که‌ناری ده‌ریای به‌سفر دروستی کرد. هه‌روه‌ها خدیوی ئیسماعیل له هفتاکانی سه‌ده‌ی ۱۹ خانویه‌کی له قاهره بۆ مندا‌له‌کانی دروست کرد.

زوریه‌ی جار له‌ناو یه‌که‌ی خیزاندا خزم و که‌سی نه‌و خیزانه‌ش له گه‌لیاندا ده‌ژیان، وه‌ک خوشکی سه‌روک خیزان که ته‌لاقدراو یا بیوه‌ژن بیټ. هه‌روه‌ها ناموزا به‌ پله‌ی جیاواز (وه‌ک ناموزای پیاوه‌که)، نه‌وه‌ش که‌مترین خیز و به‌خشنده‌یه‌ک بوو که به‌رامبه‌ریان ده‌کرا، چونکه دالده‌دانی خزم و که‌سوکار نه‌رک‌یک‌ی کۆمه‌لایه‌تی و نایینی بوو.

هه‌رچه‌نده قه‌باره‌ی خیزان گه‌وره بوایه یاخود داها‌تی هه‌رچه‌ندیک بوایه، نه‌وا عورفیک ره‌چاو ده‌کرا، نه‌ویش جیا‌کردنه‌وه‌ی پیاوان و ژنان بوو له ناو مال. نه‌م عورفه له‌گه‌ل تیکه‌لاو‌کردنی نه‌ریته رۆژه‌لا‌تیه‌یه دیرینه‌کان و فیر‌کردنه‌کانی ئیسلام په‌ره‌ی سه‌ند، که پیتدا‌گیری له‌سه‌ر داوین‌پاکی ده‌کات، نه‌وه‌ش خو‌ی له دابه‌ش‌کردنی مال بۆ به‌شی جیا‌کراوه ده‌بینیه‌وه، به‌جوړیک پیاو به‌ ژیانی گشتیه‌وه ده‌به‌سته‌وه و ژنیش به‌ ژیانی تایسه‌تی که کاریگه‌ری له‌سه‌ر ته‌رخان‌کردن و نه‌خشه‌دانانی روویه‌ری مال‌ه‌کان هه‌بوو. له

نهو هتا كه به عه ره بې (حه ريم) و به توركي (حه رمولك) به كاردېت و هه ردووكيان به ناراسته و خوژ ناماژه به ناوچه يه كي قه ده غه كراو، پيرؤز و جيا كراوه ده كهن، له كاتيكا كدا شم ده سته واژه يه به فارس يه كه ي (ته درؤن) ه به ماناي به شي ناوه وي مال ديت.

هه روه ها شم ده سته واژه يه (حه ريم) كه وه سفي ژن ده كات، كاري گه ري له سه رؤلتي ژن له ناو مالدا هه بوو، به شي وه يه كه باز نه ي چالاكيه كانيان له دانيشته له ناو مال كورتكرا بووه وه. كاتيكا ژنان له مال ده ده چوون خويان به جلو به رگي پان و پؤرو سه روده م و چاويان به پيچه داده پؤشي تاوه كو سه رنجي ده ورو به ر بؤ لاي خويان رانه كيشن، به م رفتار ه يان پاريز گاريان له خويان ده كرد... به لام له ناوه وي مال دانه ريتي فره ژني نالؤزيه كي دي كه ي ده خسته سه ر پي كه اته ي ژياني خيزانيه وه. نيسلام ريگه ده دات به هيناني چوار ژن به پي م هر جي شه ري خو ي و به شي وه يه كي فه رمي كه ده بيت پيا وه كه به شي وه يه كي داده روه رانه مامه له له گه له هه ريه كي كياندا بكات. نه مه جگه له ژنه كاني سولتاني عوسماني و شاي ني راني كه شم ياسايه يان بؤ خويان پراكتيزه نه ده كرد، بيگومان شم دووانه ش له پياواني ناسايي جياوازي بوون.

هه موو ژنه كان له يه ك مالدا ده ژيان، به لام له به شي جيا كراوه له ناو (حه ريم) هه ريه كي كيان له گه له مندال و خزمه تكاره كاني خويدا ده ژيا. شم بارودوخه شيوازي بيناسازي نالؤزي هه ندي له شويني ني شته جيبوونه ته قليديه كان روونده كاته وه. (حه ريم) بريتيه له كؤبوونه وديه كي زؤر نالؤز له يه كه يه كي سه ربه خو و به شي وه يه كي ناراسته و خو ش شم هه رمانه به يه كه وه به ستراون.

شو خانو به رانه ي كه له سه ر رو به رتي فراوانتر دروست كرا بوون، شو په يوه ندي به خيزانيه كانيان ناسانتر بوون، بؤ نمونه له هه فتا كاني سه ده ي ۱۹ سي له خيزانه كاني خديوي نيسماعيل به يه كه وه له كؤشكي (عابدين) دا ده ژيان،

بهلام ههريه كهيان بهشى تايهت بهخزيان ههبوو، بهپيئي نهو گيترانهويهى كه خانغه نهو روويه كان گيترايانه تهوه، نهه خيزانانهيان بينيوه وهك شيلين شيلز (ويئنهى 69) كه داينهى خام زهينهى كچى خديوى بووه، ليتره دا وهسفى ژنه كانى خديوى دهكات كه پيئكه وه و به شيويهه كى ناسايى ده ژيان.

له كاتى بوونى ناكوكيهك ته نيا ريگه جيا كرده وهى نهو ژنانه وه دروست كردنى خانويه رهى جيا كراوه بوو بو هه ريه كيئيان. نهه حالته له ميسرو توركيه په پره وه ده كرا كه زور پييان باش بوو، بو نمونه ژنى چواره مى خديوى نيسماعيل له كوشكيئى جيا كراوه له وانيت له گه ل كوره كهيدا توفيق پاشا كه ميراتگري شه رعى خديوى بوو ده ژيا. بهلام له پيشوازيه فرميه كاندا نه ميشيان (ژنى چواره م) له گه ل ژنه كانى تر پيشوازي له ميوانه كان ده كرد.

فره ژنى مه سه له يه كه بوو پيويستى به ليكتيگه يشت و توانايه كى نه قلى زور هه بوو، نه مه جگه له هه بوونى مال و سامانيئى زور، بويه نهه شته له ناو خه لكى ناساييدا ديارده يه كى باو نه بوو. شتيكى زور نابه جيئه گه ر وا دابنريت ژنان روليتكى دياريكراويان نه بووه و هيچ كاريگه ريه كيان نه بووه به تاييه تى له ناو چيني بالاو ناوه ندى كومه لگه . جيا كرده وهى نيوان ژن و پياو ماناي نه وه بوو كه ژنان پيئگه يه كى به رزتريان هه بوو له ناو خيزان و سه رپه رشتى به رپوه بردنى مال و حه ريه كان له نه ستوى ژن و له ژير كونترولى نه ودا بوو. خام شيل مه وداى ده سه لاتى دايقى نه سه رده دين پاشاي تيبينى كردبوو، به هه مان شيوه تيبينى دايقى سولتاني عوسمانى و ده سه لاتى به سه ر حه رمولكدا كردبوو، كه له هه مانكاتدا ده سه لاتيئى سياسى راسته قينه شى هه بوو. نهه پيئگه يه واى كردبوو كاريگه ريه كى زورى له برياره كاندا هه بيت. له بهر نه وهى ژنى موسلمان رتيان پيئدرا بوو كه مولك و مال به رپوه به رن و دايقى سولتانيش زورتيك له و مال و سامانهى كه برتيبوون له مال و

دوکانی بازرگانی، بهر پټوه ده ببرد، نه مه شراسته و خوځیا له پټگه ی
وه کیله کانیسه وه بهر پټوه ده چوو. هه میسه قازانجی کاره کانیان بازرگانی تر
یانیش بۆ خیر تره خانیان ده کرد یانیش سه رمایه گوزاریان پیده کرد.

له ناو مالدا په رسته و سروو ته ئیسلامیه کان کاریگه ریان به سه ر ژیان
تا که کانه وه هه یه و هه ر به ویش ته واو ده بیته. موسلمانان پابه ند به
تایینه که ی له رۆژیکدا پینج جار نویت ده کات، کاته کانی نویت کردنیش
دابه شکران و ریوشویتی ژیان پوزانه ی خیزان ده ستنیشان ده کات
مه رجه کانی نویت کردنی موسلمان زور توند نیه و ریگه ی پیده دریت له هه ر
شوینیک که شیوا بیت بۆ نویت کردن تا نویت نه چیت، بیکات. مزگه وته
گه وره کانی شار به دریتایی رۆژ کراوه بوون، به لام مزگه وته بچوکه کانی نیو
ماله کانه ته نها بۆ نویت نیوه رۆو بونه تایینه تابه ته کان ده کرانه وه.
زوربه ی جار نویت له مال یا له شوینی کار کردن ده کرا که ناماژه یه ک بوو بۆ
ملکه چی تاکی یا گرووی بۆ فه رمانه کانی په روه رده گار. پیاوان له نویت
کومه لی جه ماعی دا به شداریان ده کرد به تابه ته ی له نویت نیوه رۆی
پوزانی هه ینی و له ووتاری هه ینیدا تاماده ده بوون، به لام ژنان له مالدا
نویتیان ده کرد، نه گه ریش بچوونایه بۆ مزگه وت نه وا له به لکونیک یا
سوچیکه وه خویان جیا ده کرده وه. له ناو مالدا نه و پووه ره ی بۆ نویت کردن
ته رخانه دریت، جیاواز بوو، چونکه خیزانه ده وله مه نده کان ده یان توانی
شوینیکی بچووک که تابه ته بیت به نویت کردن دروست بکه ن. له به ر نه وه ی
مه رجه کانی نویت کردن له سه ر زانینی رووی قیبله و بوونی بریک ناو بۆ
ده ست نویت هه لگرتن و به رمالیک یا هه ر شتیکی خاوین بۆ نه وه ی نویت کار
نویت له سه ر بکات، کورت کرا بووه وه، نه وا ده کرا نویت له هه ر ژوریتکی
ماله که دا بیت نه نجام بدریت. له گه ل بوونی نه م مه رجه سادانه ی نویت کردن،
نه وا خیزانه کان قالی ده ست کردو چنراوی ده ستی بچووک یا پارچه قوماشی

تهنیا ئەو جلویەرگانەیی که لەبەر دەکران و دەتوانرا بە ئاسانی وەکو جلویەرگی ناووە، پراخەر، بەرگی سەرین، دەستەسپو خاویەکان که بە بەردەوامی دەشۆران، دەکرا بشۆرین و ئوتوو بکریین. بەلام جلویەرگی رازاندنەوی وەکو (ئەتەمین) یاخود چنراوی بە تالە دەزویی کاتزایی، ئەوا بە شیویەکی خولی (سالانە) یاخود (وەرزانە) بە فلچە دەشۆران و، دواتر دەدراپە هەتاو و بە شیویەکی لولدراو لەناو پیچەر هەلەدەگیرا. کرینی خواردن کاریکی زۆر گرنگ بوو هەر وەها، بۆ خێزانە درێژە وەبوووەکان پیویستییه کی سەرەکی ژیان بوو. کرینی خواردنە مەنی پیویستی بە بەرەیه کی زۆر باش هەبوو بۆ ناسین و دۆزینەوی ئەو شوتانەیی که خواردنی تازه و نۆیی تێدا دەفرۆشن. کرینی پێداویستییه کان نەرکی ئەو خزمەتکارانە بوو که شارەزاییه کی زۆریان لەم بارەیه وە هەبوو.

رۆنی شل بۆ چیشت لێتان، گوشتی قاورمه، ماسی، میوهی پارێزراو ووشککراو، شیرینی و دانەوێڵە و برنج که دەکران، تا ماوێه کی زۆر لە کۆگای ماله کان بۆ مانگه کانی پاییزو زستان دەپارێزان و سوودیانی لێ دەبینرا. زۆرێک لەو میوه و سەوزەیهی لە وەرزه کانی بەهارو هاویندا هەبوون، بە تازهیی و لە وەرزه کانی خۆیاندا دەستەدەوتن. هەندێ شوتین بە هەبوونی بەرهمی تازه بەتام وەک: شیر (رانب) لە (کانلیکا) یه کێک بوو لە ناوچه کانی دەورووبەری بەسفوژ، شووتی بەتام لە (مەشەد) و، فستقی (رەفسەنجانی) ئێرانی، ناوبانگیان پەیدا کردبوو.

کاتیکی که پێداویستییه سەرەکییه کانی ناو مان نامادەدەکرا، ئەوا ژنان چەند کارو نەرکیکیان پێشدههات و دەبوو هەندیک لەو کارانە هەم وەک نەرکیکی و هەم وەک چیژوهرگرتنیک ئەنجام بەری.

سەرپەرستی کردن بۆ فیژکردنی چەندین منداڵ و لاو جا چ لە خزم و کەس بن یاخود ناسیاوی خێزان، ئەوا یه کێکبوو لە بەرپرسیاریتییه

سەرەکیەکان، ئەمەش لەبەر ئەوە بوو کە منداڵ حەزبان لیبوو و بنەمالەکەش سەری پێیانەوه بلنڊبوو و بە خۆشەویستی و بایهخ پێدانیتکی زۆرەوه مامەڵەى لەگەڵدا دەکردن. ئەم منداڵانە لە (حەریم) گەورە و فێردەکران دەکران، بۆیە هەر زوو لە دایک و خزمەکانیانەوه فێرى زمان و داب و نەرىتى ئىسلامى دەبوون. ئەو خۆشەویستی و سەر بلنڊیەى کە ژنان بۆ منداڵەکانیان هەبوو بە درێژایى ژيان بەردەوامبوو.

سەربارى ئەو هەموو چاودێرى و خۆشەویستییە لە رادەبەدەرە، منداڵەکان لەسەر ئەخلاقە کۆمەلایەتیەکان و ریزگرتن لە گەورەو بە تەمەنەکان، پەروەردە دەکران. ئامۆژگارىکردنى منداڵ لە رینگەى دایک و باوک و ئەندامانى تری خێزانەوه دەبوو، ئەم جۆرە پەروەردەکردنەش دەبوو هۆى دروستبوونى دەروونى تىکەل و سەرسام بە مرۆفایەتى و ئاسانى دروستبوونى. جگە لەم شتە بنچینەییانە، ئەوا جۆرى فێرکردنەکە جیاواز بوو، ئەمەش بە پێى توانای مادى و بارى کۆمەلایەتى و بەهرەى تاکەکەسى دەگۆرا.

منداڵى خێزانى پاشایى بە شىوێهەكى تەواو لە لایەن مامۆستای تایبەتى بە پێى سىستى کۆشک فێردەکران، بەلام سەبارەت بە منداڵانى چینهکانى ترە، ئەوا فێرکردن لە مال یا لە قوتابخانە ئەنجامدەدرا. ئەمە سەبارەت بە کورپان و کچان وەکو یەك بوو، چونکە جیاکردنەوهى ئەو دوو پەگەزە لە دواى تەمەنى حەوت سالیەوه پەپرەو دەکرا. منداڵەکان خوێندنیتكى فەرمیان لەبارەى نووسین و خوێندنەوهو، خوێندنى قورتانەوه وەردەگرت، جا چ لە رینگەى مامۆستای تایبەتەوه بوايە یا لە رینگەى قوتابخانەى سەرەتایى کە پاشکۆى مژگەوتەکان بوون، بەرپۆه دەچوو. لە دواى تەواوکردنى حەوت سالى تەمەن، کورپان ئەگەر بیان ویستایە لە دامەزراوه یاسایى و نایینیەکان وەزىفەیان دەستکەوێت، لە قوتابخانەکانى قوتابخانەو پەیمانگاو پاشکۆکانى مژگەوت لە خوێندن بەردەوام دەبوون.

له گهڻ ٺهوه شدا ڪوران رڙيڪي ڪارتر ده گيڙن له ڙياني سه لاملوڪ، ڪوران له ريگهي ڪارليڪ ڪردن و هه لسوڪه وتيان له گهڻ ميوانه ڪاني باوڪيانه وه، به هره ڪڙمه لايه تي و دبلو ماسيه ڪانين پيڏه گهيه نن.

له گهڻ ٺهوهي فير ڪردني ڪچان له پانتايه ڪي تهسڪ و له چوارچيوهي حهرمولڪدا نه نجام ده درا، ٺهوا به پيچه وانهي ٺهوهو ٻوچونهي ڪه له م بارهيه وه هه بو، فير ڪردنيڪي فره رهنگبوو. له حهرمولڪ ڪچان له سهر به پڙهه بردي مال و سه ربه رشتي ٺهوهوهو خزمه تڪارهو دروومان و چنين و چيشت ليتان رادهه ٿيئران. زوريه ٺهوهو ڪچانهي ڪه بنه ماڪاني ٿيسلاميانه ده زاني دهياتواني چهند به شيڪ له قورٿان له بهر بڪهن. به لام ڪچاني ماله دهوله مهند و ڪوشڪه ڪان و ڪچي زاناکان رڙشنبربوون و وانهي ٺهوهيهي عهريه، فارسي، تورڪي و ههروهه له سهر دهستي ماموستاي تايه تي موزيڪيشيان ده خويئند. ٺهوهو جوره خويئنده ناسوي بيري ڪچاني چيني بالاي فراوان ڪردهوه. دواتر له ڪڙتايي سهدهي نوزده دهستڪرا به دامه زراندي دايهني بيگانه ٻو فير ڪردني زماني ٿينگليزي و فرهه نسي، پيش ٺهوهو ماوهيه ڪچان ٻو ماوهيه ڪي زور ٺهوهو بوارهيان ٻو نه رهه خسابوو تا بتوانن به هرهو توانا ڪانين له بوري گشتيدا تهوزيف بڪهن و بتوانن له دهروهه ماله ڪانين ڪار بڪهن، تهنه ٺهوهو ڪاتانه نه بيٽ ڪه بارودخي ڪڙمه لايه تي گوراني به سه ردهات. سه رهه راي سهه رقال بوون به ڪاري ٺهوهيه، ڪچان و خانمان زوريه ڪاته ڪانين به دروومان و چنين به سهه دهبرد. ٺهوهو چالاڪيانه له ڪولتوري شارنشينيدا ٺهوهه ڪيڪي سههه ڪي بوو، چونڪه له شاردا ٻو رازاندهوهي ناو ماله ڪان پشت به قوماش و چنين ده به سترتت. ههندي له وه ڪاره دهستيانه به شيوهيه ڪي زور جوان چنرابوون وه ڪه مههه لي چنراو به تالي زپرو زيو و په موي ڪوي له قالب دراوو په موي موسلي نهرم ڪه له ريگهي بازرگان و فروشيهاره گهه رڙڪه ڪانهوه ٻو ماله ڪان دهه ٿيئران.

کچان هەر له مندالییهوه فیڤی نهو کارانه ده کران که ده رزی تیدا به کارده هات، زۆریه ی کاته کانیا ن ته رخانده کرد بۆ دروستکردن و چینی که رهسته کانی ناو مال و ناماده کردنی نهو بارگه یه ی که کچان له کاتی بوو کینی له گه ل خویان بۆ ماله میڤردیان ده یانبرد. بۆیه له ریگه ی نهو کاره ده ستیانه ی که ژنان ده یانکرد، پیداو یستییه کان له سه رچه ف، خالی، سه رشان، مل پیچ، سه ریۆش، ده سه سپ، به رگه سه رین، راخه ر، رایه خی ژیر سینی خواردن و به رمال ناماده ده کران (ویته ی ۷۰). له و مالانه ی که خزمه تکاریا ن زۆر بوو، خانمی گه و ره سه ره رشتی به ره هم و فیڤکردنی کچانی ده کرد. هه ندی له خزمه تکاره ژنه کانکاری دروومانی ساده یان نه نجامده دا.

چینی جوان کاریکبوو تاییه ت به کچان و هه ندی خزمه تکاری شاره زاو به ره مه نند. بۆ نه ندازه ی جوانی کاره ده ستییه کان پیسه ر دانرا بوو و بواریکیان بۆ ده ره خسا تا کو به ره ره و توانا ته کنیکیسه ناوازه کانیا ن تیدا بجه نه روو، له هه مانکاتدا چین هۆکاریک بوو بۆ ده سه به رکردنی داها تیکی سه ره به خۆ وه ک چۆن نیڤوارد لین له قاهیره له سیه کانی سه ده ی ۱۹ تییینی کردوه. (زۆریه ی خانگه کان ته نانه ت نه وانسه ش که ده چوونه وه سه ر خیزانه ده وله مه نده کان داها تی تاییه ت به خویان هه بوو، نه م داها ته ش له ریگه ی چینی ده سه سه رو ده سه مال و شتی تره وه ده ستیا ن ده که وت، به هۆی ده لاله کانیا ن ده بردران بۆ بازا ریا ن ده یانبرد بۆ سه ری ماله کانی تر به مه به ستی فرۆشتیا ن). له رووی هه ری میه وه جیاوازیه کی به رچاو له چینی قوماش و کاره ده ستیه کان به دیده کرا، به لام به رچاو ترین شوین که چینی به کارده هیتا، تورکه عوسمانیه کان بوون، نه مانه رووی هه موو قوماشیتکیان به شیوازی خه یالی و تیکه ل به شیه ی چینی راکیشر اوو چینی به دوا ییه که له سه ر ناو ری شمی ره نگ کال و هیمن ده نه خشانند.

خانم ماری ویرتلی مۆنتگیۆ له نامه‌که‌ی که بۆ (خاتم مار) له ۱۰ ماری ۱۷۱۸ نووسیویه‌تی ده‌لیت: ((چه‌قۆکان له زێر دروستکراوون و ده‌سکه‌کانیان به‌ نه‌لماس تیرکراو، به‌لام نه‌و شته‌ ناوازه‌ی که‌ حه‌سه‌ره‌تم بۆی کیشا رایه‌خی سه‌ر میزه‌که‌و ده‌سته‌سپری ناخواردن بو، که‌ له‌ ناوریشمی تیفانی دروستکراوون. زۆر به‌ لیژانی و به‌ تالی زێر چنرابوون و شیوه‌ی گۆلی سروشتی تیدا نه‌خشابوو. به‌ داخه‌وه‌ له‌کاتی ناخواردن ده‌سته‌سپری به‌ نرخ‌ی ناخواردم به‌کارهینا که‌ زۆر جوان دروستکراو، وه‌ک نه‌و ده‌سته‌سپراوه‌ی که‌ له‌و ولاته‌وه‌ ده‌نێردین و، پیت ده‌لیم پیش ته‌واووونی ناخواردنی نیتواره‌ هه‌موویان پیس بوون)). هه‌روه‌ها داب و نه‌ریته‌کانی جلوه‌رگ ته‌واو ناماده‌کراو بۆ غایشکردنی قوماش و چنراوه‌کان. که‌ش و هه‌واو نه‌ریته‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان وای پیویست ده‌کرد له‌شی مرۆڤ به‌ چه‌ند چینه‌ قوماشیک داپۆشراپیت.

له‌ کۆمه‌لگه‌ی رۆژه‌لاتیدا جلوه‌رگ به‌لای پساوان و ژنانه‌وه‌ زۆر گرنگه‌، به‌تایبه‌ت لای چینی ده‌وله‌مه‌نده‌کان. به‌جۆریک که‌ جلوه‌رگ به‌کێکبوو له‌ به‌لگه‌ به‌هێزه‌کان بۆ دیاریکردنی پینگی کۆمه‌لایه‌تی تاک له‌ ژیانی گشتی و بازنه‌ی تایبه‌تی ژیانی خێزانی. بایه‌خی جلوه‌رگ له‌ به‌کارهینانی جۆره‌ جیاوازه‌کانی نه‌و قوماشه‌ رستراوانه‌ی که‌ ده‌سته‌که‌وتن، ده‌رده‌که‌وت. هه‌ر له‌ ناوریشمی به‌ نرخ که‌ له‌ کۆشکی سوڵتان یا پاشا به‌ شیوه‌یه‌کی تایبه‌تی به‌کارده‌هات، تا ده‌گاته‌ ناوریشمی ئاسایی و سوف و په‌مۆ که‌تان که‌ بریتیبوون له‌ به‌ره‌می لۆکالی یا هینراو له‌ ده‌روه‌ی ولات و له‌ بازاره‌کان ده‌فرۆشرا یا ده‌هینران بۆ ماله‌ گه‌وره‌کان و بۆ فرۆشتن غایشده‌کران. ده‌سته‌ جلکی نیزامی که‌ وورده‌کاری زۆری پیویسته‌ بۆ دوورینی ئه‌م جۆره‌ جلوه‌رگانه‌ دروومانکاری لیژان ده‌یان دووری، نه‌وا زۆربه‌ی جلوه‌رگه‌کانی بنه‌ماله‌

لەناو مالدادا دەدووران. نامینە فەوات تۆغای وەسفیککی داب و نەریتی
 خیزانی عوسمانیمان بۆ باس دەکات لە سەرەتای سەدە ۲۰.

لە بەهارو پاییزدا تۆپە قوماش و قوماشی لە پەمۆ دروستکراو و فانیلا
 دەگەشتنە مالدەکان بۆ ئەوەی جلۆبەرگی خزمەتکارو بەردەستەکانی لێ
 بدوورن. هەموو خزمەتکارەکان (ژن و کچ) جلۆبەرگی وەک یەکیان بۆ
 دروستدەکرا، بەلام ئەوانە ی که پلە ی زۆرباش یا باش یان هەبوو، ئەوا
 دەیانتوانی ئەو جلۆبەرگانەو ئەو چنراوە تایبەتیانە هەلبژێرن کە بە دلی
 خۆیانە. دروومانکارە یۆنانییە کە لە هەمان گەرەك دادەنیشیت و کۆتەرۆلی
 ژووری دروومانی مالدەوی کردووەو لە گەلیدا خزمەتکارە کارامەکان کە
 دەستی دروومانیان هەیه یارمەتی دەدەن. ئەمانە جلۆبەرگی ئەوانە ی لە
 مالدەو کاریان دەکرد دەدووری و هەر خزمەتکارێک چوار دەستە جلی لە
 لۆکە دروستکراوی هاوینە ی بۆ نامادە دەکرا، دوو دەستە جل بۆ کارکردن و
 دووانە کە ی تر بۆ کاتەکانی دوا ی نیوەرۆ، هەرەها چوار دەستە جلی فانیلە یی
 و دەستە جلیکی سوفی بۆ زستان. ئەمە ئەو سستمە بوو کە لە سەدەکانی
 پێشوو پێش بە کارهێنانی بەرھەمی گشتی بۆ دروستکردنی جلۆبەرگی
 نامادە کراو پەیرەو دەکرا. چینی بالآ بەشیککی زۆری کات و توانایان بۆ
 نامادە کردنی جلۆبەرگ و ریکخستنیان تەرخاندە کرد، چونکە پارێزگاریکردن
 لە شیتووە ریککی جلۆبەرگ، خۆ جوانکردن بە خشل، زیو ئەوا پێگە ی
 کۆمەلایەتی خانەوادەکانیان بەرز دەکردەو.

شیتووزەکانی جلۆبەرگ بە پیتی ئەو قوماشە نەخشاوانە ی بە کاردەهاتن،
 جیاواز بوون کە ئەمەش بوو هۆی رەخساندنی بواریکی فرەپەنگی بەرامبەر
 بە زەوقی تاکە کەسی. شیتووزو جۆرەکانی جلۆبەرگ لە کۆشکدا پیتوهریک بوو
 بۆ پێگە ی تاک لە ئەستەنبول و شارە گەورەکانی تری نیمپراتۆریەتی
 عوسمانی. جلۆبەرگەکان هەندێ پاشکۆیان بۆ زیاد دەکراو زۆر بە ریککی

ریکده‌خران که به قه‌مییسی سپی فه‌قیانه‌دار ده‌ست پی‌نده‌کات (وینهی ۷۱)، و له ناوری‌شمی ناسکی لۆچ لۆچ دروستکراو یا له په‌مۆی میلیلی به (دانیتلا) که زۆر کارامه دروستکراوون، دواتر شه‌روالیکی پان و پۆرو به‌رگی دریتۆ که زۆر به جوانی دوراون و دامه‌نه‌که‌ی له چه‌ند چینیک پی‌کده‌هات، هه‌ندی جار چاکه‌تیکی بچووک و ته‌سک له‌به‌ر ده‌کرا. جۆری قوماش و ره‌نگ و چینه‌که‌ی له ناوری‌شمی نه‌خشینراو به یه‌که‌ی زه‌خره‌فی له‌سه‌ر شیوه‌ی گوئی گه‌وره یا له‌سه‌ر شیوه‌ی هیللی کی‌شراو و ستوونی باریک ده‌چنرا یاخود ناوری‌شمی چنراو به زیرو زیوی ره‌نگ تۆخ وه‌ک سوورو سه‌وزو شه‌رابی پی‌کده‌هات (وینهی ۷۲). ناوقه‌د به‌هۆی پشتین یا شالی لولدراوی تیرکراو به خشل و به‌ردی به نرخ ده‌به‌سترا. چه‌ند شالیکی چنراو لولدده‌ریت و لایه‌کانی به دانیتلاو به شیوه‌یه‌کی زۆر کارامه چنراوه‌و کراوه به کلاری سه‌ر. دوا‌ی ئه‌وه‌ی که بازن و ته‌وقه‌ی قزو سنجاقی جوانی له سه‌ره‌پۆش یا کلاره‌که ده‌درا، له‌ناو کۆشک پیتلاوی دروستکراو له مه‌خه‌لی چنراو یا قاپ قاپی بن به‌رز له پی‌نده‌کرا. دوا به‌دوا‌ی ئه‌مانه‌ خۆجوانکردنه‌که به ریک‌خستنی قزو نارایشته‌کردنی ده‌م و چاو ته‌واو ده‌به‌وو. قز به چه‌ند هۆنینه‌وه‌یه‌ک ریک‌ده‌خرا، ئه‌م قزه هۆنراوانه‌ش هه‌ر هه‌مووی به‌هۆی زنجیره‌ی زیرو زیروه تیکه‌لاو ده‌کران. ئینجا ده‌م و چاو به بۆدرو سوورکردنی رومه‌ته‌کان نارایشده‌کرا. چاوه‌کان کل ریتۆ ده‌کران و برۆکانیش په‌ش ده‌کران، هه‌روه‌ه‌نانا له‌پ و پی‌یه‌کانیش بۆ جوانکردنیان له خه‌نه ده‌گیران.

خاتم ماری ویترتلی مۆنتگیۆ وه‌سفی ئه‌و هه‌موو هیلاکه‌تیه ده‌کات که تاکه‌کان بۆ خۆپازاندنه‌وه ده‌یانکردو له سالی ۱۷۱۸ نووسیویه‌تی: قه‌فتانی به ناوری‌شمی کۆپیکراو له سه‌رشیه‌ی وینهی گول دروستکراو به زیرو چنراوو، له له‌ش و لاری ده‌هات، که ته‌نها به قه‌مییسیکی ته‌نکی له‌شاش دروستکراو داپۆشراوو، فه‌قیانه‌کانی ره‌نگی په‌مه‌یی کال بوو، هیله‌گه

بچووکه کهشی رهنگی سهوزو زیوی و پیتلاوه کانیشی سپی و زۆر به جوانی چنرابوون، ههروهها قۆله ناسکه کانیشی به بازنه‌ی ئەلماس رازیترا بوونه‌وه. ئەم بازنانه ناوه‌پاسته کهیان به ئەلماس تیرکرا بوو. سه‌پۆشیکی تورکی ره‌نگ په‌مه‌یی و زیوی له‌سه‌ر بوو، قۆه ره‌شه درێژه ئاوریتشمینه‌که‌ی هاتبووه خواره‌وه و ته‌وقه‌یه‌کی دروستکراو له به‌ردی به نرخ به‌لایه‌کی سه‌ریه‌وه کردبوو.

خانغه‌کانی چینی بالا له قاهره هه‌مان شتوه جلویه‌رگیان له به‌رده‌کرد، چونکه به مۆدیلی عوسمانی زۆر کاریگه‌ر بوون. خانغه ئیترانییه‌کانی سه‌ده‌ی ۱۹ ته‌وان به زیرو نارایشکردنی ده‌م و چاویان خۆیان ده‌پازانده‌وه، به‌لام ئەمان له‌سه‌ر قه‌میی ته‌نکی له‌شاش دروستکراو هیله‌گیتی بچووک و ته‌سکیان له‌به‌ر ده‌کرد و تا ناوقه‌دیان ده‌هات، جا له‌سه‌ر ته‌نوره‌یه‌کی پان و درێژ که ده‌گه‌یشه‌سه‌ر پیته‌کانیان یا له‌سه‌ر شه‌روالی پان و پۆر له‌به‌ریانده‌کرد. ئەم جل و به‌رگانه‌ش له ئاوریتشمی قامیشی دروستکرا بوون. سه‌پۆشه جوانه‌کانی سه‌ر که به گه‌وه‌هه‌ر تیرکراون یا له شالتیکی ساده له ده‌وری ده‌م و چاو زۆر به توندی گرێدرا بوو، پینکه‌ده‌هات.

وه‌ك چۆن له وه‌سفه‌کانی خاتم شیتل دا ده‌رده‌که‌ویت، کاتیک باس له جلویه‌رگی دایکی شا نه‌سه‌رده‌دین ده‌کات، جلویه‌رگیتی ته‌واو سه‌رسوپه‌ینه‌رو زۆر سه‌حریکی بیوتنه‌ی هه‌بوو.

((دایکی شا زیرو گه‌وه‌هه‌ری زۆری به‌خۆیه‌وه کردبوو، ته‌و جووره شه‌رواله‌ی له‌به‌ری دابوو به زیرو چنرابوو. ئەم شه‌رواله فارسیانه هه‌میشه - وه‌کو له پیشتر ناماژده‌م پینکرد زۆر پان و پۆر بوون، هه‌ر پیته‌کی شه‌رواله‌که بۆ که‌سیک ده‌وله‌مه‌ند بیت له پانی ته‌نوره‌یه‌ک پانتربوو، بۆیه شیوه‌ی له ته‌نوره‌یه‌کی زۆر پان ده‌چوو، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ته‌نوره‌کانی ژێره‌وه روخه‌کانی تیلی تیدا دانده‌هه‌را، شه‌وا خانغه زۆر بوخته‌کان ده شه‌روال یا یازده

شهرپالیان له بهر ده کرد، هه ریه کهو له سهر نه ویتر بۆ شه وهی قهره بووی نهو داهینانه گرنه که بکه نه وه که پیشتر باسکرا. به لآم با بگه پرتینه وه لای دایکی شا: کۆتایی شهرواله کانی له شریتیکی چنراو له گه وه سهر دروستکراوه (وینهی وینهی ۷۳)، ههروهه قه میسیکی شینی له بهر دابوو که له ناوری شمی ناسکی چینی دروستکراوو، رۆخه کانی نه میشیان به گه وه سهر رازینراوو وه هیله گیتی که له مه خهر دروستکراوی له سهر قه میسه که وه له بهر دابوو، به لآم له پیشه وه دانه خرابوو. سه ریوشیکی بچوکی به سه ره وه بوو که له خوار چه ناگه یه وه به ده رزیله یه ک قایم کرابوو. له سهر شه وه سه ریوشه وه تالی گه وه هری گه وه وه ده رزیله یی بچووک که سه ره کانیان نه لئاس بوو، هاتبوونه خواره وه وه هه ردوو ده سته کانی بازنی زۆر جوانیان تیدا بوو، ههروهه ملوانکه ی جۆراو جۆرو گرانبه های له ملدا بوو)..

نهم هه موو گرینگیدان و خۆرپکخسته له ناو مالداوو نه که له ده ره وه. ههروهه ها جلوسه رگی چوونه ده ره وه ش به پیتی ناوچه کان ده گۆرا. ژنانی نه سته نبول بۆ چوونه ده ره وه چاکه تی درێژو ره نگ تاریکیان له بهر ده کردو سه رو ده م و چاویان به ده سماڵ و سه ریوش یا به یه شمه ک داده پۆشی. به لآم ژنانی قاهره و ئیران له سه ره وه تا کو قوله پییه کانیان به عبا داپۆشراوو و ده م و چاویشیان به پیچه یه کی درێژو لاکیشه یی پیچراوو.

له گه ل به رده وه امبوونی شه و جیا کردنه وه یه ی که له جلوسه رگی بۆنه تایبه تی و گشتیه کاندا ده کرا، له گه ل شه وشدا کاریگه ری کولتووری نه وروپی لایه نی پلاندانانی شارو بیناسازی و جلوسه رگیشی گرتبووه وه (وینهی ۷۴). شیوازی شه وروپی ورده ورده دزه یه ده کرده ناو سه رمولکی چینه ده وله مه نده کانی نه سته نبول و قاهره، به شیوه یه ک ناره زوو بۆ جلوسه رگی ناماده کراو تا جلوسه رگی نه ریتی زیاتر بوو، شه و جلو به رگانه له پاریس و فه نه ناوه بۆ کچی سولتان و پاشا کانی رۆژه لات ده هینران. به لآم ژنانی تر

به هاوشیوهی نهو جلوبه‌رگه نه‌ورویانه‌ی له‌لای نهو به‌رگ‌درووه رۆژه‌لاتیانه‌ی که خاوه‌ن پرۆژه‌ی بازرگانی بوون دا‌وایانده‌کرد، نیکتفایان ده‌کرد. به‌همان شیوه شیوازه‌کانی جلوبه‌رگی نه‌ورویی هم‌مان کاریگه‌ری له‌سه‌ر جلوبه‌رگی پیاوانی دیوانی پاشایه‌تی و خاوه‌ن وه‌زیفه‌ فه‌رمیه‌کان هه‌بوو. جلوبه‌رگه‌کانیان گۆرانی به‌سه‌ر دا‌هات و کلاو و ده‌سمالی نه‌ریتی سه‌ریان بو تاخمیکی تر گۆرا، که بریتیبوو له‌ چاکه‌تیکی دریتژ تا سه‌ر ئەژنۆو پانتۆلی ته‌سک، ئینجا له‌ چینی ده‌سمال و کلاودا، نه‌وا کلاویکی ره‌شی دروستکراو له‌ پیسته‌ی مه‌ریان له‌سه‌ر ده‌کرد.

به‌لام دروستکردنی چیشته و پیشکه‌شکردنی ژمه‌مه‌کان، نه‌وا چالاکیه‌کی سه‌ره‌کی بوو و زۆر گرنگی پینده‌درا. کولتووری خۆراک له‌ رۆژه‌لات به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رچاو په‌ره‌یسه‌ند و به‌وه جیا‌ده‌کریتته‌وه که شتی تازه‌و نوێ له‌کاتی خواردن دروستکردندا به‌کارده‌هینن و به‌ باشترین شیوه لییده‌نین بی نه‌وه‌ی زیاده‌رۆیی له‌ به‌کاره‌ینانی به‌هارات و گژوگیا که تامی خواردن ده‌گۆریت، بکه‌ن. هه‌روه‌ها به‌ جیا‌وازی له‌ فره‌ه‌نگی ژمه‌مه‌کان و جۆری خواردنه‌کان جیا‌ده‌کرایه‌وه. مه‌رجه‌کانی خۆراک ببوو به‌ کاریکی رۆژانه و ساده، به‌ جۆریک گۆشتی به‌راز حه‌رامه، له‌به‌ر نه‌وه‌ی‌نایینی ئیسلام وایداناوه و له‌به‌ر ته‌ندروستی تاکیش، خواردنی په‌سه‌ندکراو نییه.

خواردنی پیشکه‌شکراو وه‌کو چۆن پیشتر به‌کارده‌هات له‌ جیاتی زبده، به‌ زه‌یتی زه‌یتون ناماده‌ ده‌کرا، چونکه‌ دوا‌ی دروستکردنی خواردنه‌که به‌ زبده بۆن و به‌رامیکی ناخۆشی لینده‌هات. هه‌روه‌ها له‌مه‌ودوا شیریش ده‌کرا به‌ ماستی راتب یا په‌نیر. ژه‌می خواردن له‌ چیشته‌خانه‌یه‌که ناماده‌ده‌کرا که ده‌که‌وته‌ نیوان حه‌رمولک و سه‌لامولک، یا ژووریکی سه‌ربه‌خۆی له‌حه‌وش بو ته‌رخانده‌کرا که نه‌مه‌ش به‌ پیی قه‌باره‌و رووبه‌ری زه‌وی ماله‌کان ده‌گۆرا. هه‌موو ماله‌ گه‌وره‌کان چیشته‌ لیته‌ری خۆیان هه‌بوو و کاری چیشته‌ لیته‌ری

له نهستۆ ده گرت، ئينجا هه بوو چيشتليتنه ره كه رۆژانه كاري ده كرد يا له بۆنه تايه تايه كان به كرى ده هينران.

كاتى ژه مه كانى ناغخواردن له گه ل كاته كانى نوپژ كردن يهك بوو، بۆيه نانى به يانى يه كسهر دواى نوپژى به يانى ده خورا، به لام ژه مه سه ره كيه كان كه ناغخواردنى هه موو نه ندامانى خيزان بوو، ئەوا درهنگ و له دواى نيوهرۆ يا دواى نوپژى مه غريب ده خورا. سه بارهت به پيوهره نه وروپيه هه وچه ركه كان، ئەوا ژه مه كان ناره سمى بوون و له پرووى شوين و چوئيه تى پيشكه شكر دنيا نه وه شوئيتك يا پانتايهك بۆ ناغخواردن ديارينه كرابوو. هه موو ژووره كانى مالى نهرىتى له ميسر وتوركياى عوسمانيدا بۆ ناغخواردن به كار ده هاتن. خواردن له سهر سيني هه كى گه وه ده هينرايه ژووره وه، ئينجا له سهر ده رخوا نه يا شتت ك له شيوه ي ميژيكي بچووك و بلند داده نراو كه سه كان له سهر زهويه كه وه له ده وري خواردنه كه كۆده بوونه وه و نانيان ده خوارد، هه ريه كه وه ده سه سپيكي سه رخوانى له ته نيشتا بوو (ويتنه ي ٧٥).

له ئيزان خوان له سهر زهوى راده خرا. ئينجا خواردنه كه له ناو سيني دا پۆشراو ده هينراو له ناو قاپى كانزايى يا له سهر پارچه نانى گه وه داده نران و، به ده ستى راست ده ياغخوارد. ته نها نامرازت ك كه بۆ ناغخواردن به كار هاتبىت كه وچك و كه وچكى شله بوون. به لام جوړى خواردنه كان ئەوا به چاو پۆشى له پيئكهاته ي هه ر يه كه يان پيئكه وه يا دوا به دواى يهك و به خيزايى پيشكه شده كران. نه م جوړه ي خواردن پيشكه شكر دنه له هه موو ئاسته كۆمه لايه تيه كان به ديده كرا، ته نها له ديوانى پاشايى و چينه ده و له مه نده كان نه بىت كه به هۆى جياوازى له جوړى قوماشى سه ر خوان و ده سه سه ركه كان و ئەوا نامرازانه ي كه بۆ ناغخواردن و پيئكهاته ي خواردنه كان به كار ده هاتن، جياواز بوون. ته نها له سه ده ي ١٩ به دوا وه كه شيوازى نه وروپى بۆ ناغخواردن و ژه مه كان له چينه بالا كانى كۆمه لگه په پيره وده كرا،

نیتر خواردن له سهر میزو له شوینی دیاریکراو بۆ ناخواردن و لیستی خواردنی جۆراو جۆر پیشکه شده کرا.

ژهمه نانی به یانیان خواردنیکی سووک و ساده بوو و پیش شهوی نندامانی خیزان هه ریه کهو بۆ سهر کاری رۆژانه ی خۆی پروا، نان ده خورا. نهم ژهمه ی خواردن له نان و په نیرو ماستی راتب و چا و میوه ی وهرزی پیکهاتبوو، ههروه ها جاری وا هه بووهیلکه و مره بای دروستکراوی ماله و هشی له گهل داده نرا.

له میسر ژهمیک پاقله ی چهور بۆ ژهمی به یانیان داده نرا، که بریتیبوو له تیکه له یه که له پاقله ی کولاو له گهل زهیتی زهیتون و زرده چهو. ناماده کردنی خواردنی ئیواره له دوای نوئیژی نیوه رۆ و دوای ژهمه خواردنیکی سووک بریتیبوو له و خواردنه ی که پیشتر مابوو هه. ژهمه خواردنی ئیواره و ناماده کردنی وه زیفه یه کی زۆر گرنگبوو، چونکه شه خواردنه بۆ هه موو نندامانی خیزان، خزمه تکاره کان، هه ژارو نه دارانی مزگه وته کان دروستده کرا. جۆری خواردن سه بارهت به خیزانه دهوله مهنده کان له گوشت و شله یا ماسی و سهوزه پیکهاتبوو. ههروه ها جۆری سه ره کی خواردن بریتیبوو له برنج یا نان و میوه ی وهرزی، ناماده کردنی نه مانه به پیتی هه ریمه کان ده گۆرا. شله هه میسه له سهوزه ی کولاو له گهل ئاوه که ی یا نيسک دروستده کرا. به لام شله له ئیران له میوه ی ووشککراو و سرکه ی هه نار چاکده کرا. گۆشته کهش گۆشتی مهرو مالآت بوو و هه ندی جاریش گۆشتی شه نیچیرانه یان ده خوارد که راویان ده کردن. ههروه ها گۆشتی مریشک و په له وه ری سوورکراو بۆ ژهمه سه ره که کان، که هه ندی جار گوئیرو بادام و کشمیشیان تیده ناخنی (وه کو قۆزی نهم سه رده مه) ناماده ده کران.

گۆشته که تیکه لآو به سهوزه ی وه ک پیاز، گیزهر، سپیناغ، باینجان و گۆگیا ده کرا، ئینجا له گهل زهیت یا زیده یا رۆنی تر ده کولیتنرا. وه کو چۆن له

جوړه خواردنی (فسنجنون) که په کیکه له خواردنه خوښه کانی تیران به کاردهات. چیستی فسنجنون له مریشک یا مراوی یا ماسی حه فش که له سر ناگرکی کز داده نریست و له ناو شهریه تی هه نارو گویتز نغرو ده کرا، پیکندیت. به هه مان شیوه سهوزه واتیش وه که ژه میکی سهره کی لیده نران، له وانه باینجان به شیوه ی جوړاوجوړ لیده نرا، پیازو تیکه له یه که له برنج و گوشتی سوورکراو گژوگیاو میوه ی وشککراوی تیده ناخینرا وه که پورگی تورکی که بریتیه له پارچه ی پهنیر یا گوشت یا سپیناغ که له ناو پارچه هه ویرتکی زور ته کی لسول دراو له سر شیوه ی سینگوښه یا خر یانیش چوارگوښه ده پیچرایوه. ههروه ها کوکوی تیرانی نه میشیان هه ویرتکه له نارو هیلکه و روڼ یا زهیت دروست ده کرت، نه ستوره و له سهوزه و گیاو په تاته و باینجان پرده کرت. تینجا له گهل هم هه موو خواردنانه دا برنج وه کو خواردنیتکی سهره کی پیشکه ش ده کرا، یانیش نه و برنج به شیوه یه کی زور خوښ لیده نرا، وه که پلاوی تورکی که گیزه رو کشمیش و باینجان و جهرگی مریشک له برنجه پلاوه که ده کرا. چیستخانه ی تیرانی لیتانی برنجی پهره پییداو له هونه ری چیستلیناندا کردی به هونه رتکی زور جوان، بو نمونه زهرده لوو گیللاس، تویکلی پرته قال، سپیناغ، پاقله ی سهوز یا مریشک یانیش گوشتیان ناماده ده کرد، تینجا برنجه که له سر شیوه ی گردۆلکه ی په نگاوپه نگ پوډه کراو به زه عفران و فستق ده رازتیرایوه. ههروه که چهن دین خواردنی لاوه کی به تام له گهل هم ژه مه خواردنه سهره کیانه دا پیشکه شده کران وه که زه لاتهی وه رزی، خه یاری سویرکراو له گهل دوی رانب و نه و ترشیاته ی له مالان ناماده ده کرا. خواردنه وه کان له ناو یا دویا هه خواردنه وه یه کی میلی تر پیکنده اتن، وه که شهریه تی لیمو، پرته قال، هه نار، ناوی گول و گیللاس تیکه له به شکر ده کران و پیشکه شده کرا.

هه میسه دوا ی ژه مه ناخواردنه کان جوړه ها میوه ی وه رزی پیشکه شده کران وه که شه مامه، پرته قال، گیللاس، زهرده لوو تری. له زستاندا

کۆتایی ژه‌مه‌کان میوه‌ی هه‌ل‌گیراو له‌ناو شه‌کراو وه‌ک مره‌بای هه‌نجیر، شووتی و باینجان یا هه‌ر شتیکی تری وشک‌کراو پیش‌که‌شده‌کرا. هه‌رچی قاوه‌یه، نه‌وا ته‌نها له‌کاتی دیاری‌کراوی خۆیدا و له‌گه‌ل شیرینی پیش‌که‌ش به میوانان ده‌کرا. به‌هۆی نه‌و کاری‌گه‌ریه‌ی که شیوازی نه‌و رویی له‌سه‌ر چۆنیه‌تی پیش‌که‌شکردنی خواره‌مه‌نی دروستی‌کرد، نه‌وا قاوه‌و شیرینی بوو به‌ نه‌ریت و له‌دوای ناخواردنی ئیواره پیش‌که‌شده‌کرا.

دوای ناخواردنی ئیواره له‌ هۆلی سه‌ره‌کی حه‌رمولک ئیتر ده‌سته‌کرا به قسه‌و باس، که دیسان خواردنی سووک پیش‌که‌شده‌کرا وه‌ک: شیرنه‌مه‌نی و میوه‌ی وشک‌کراو که ره‌نگه‌ هه‌ندی جار پیاوان بچوونایه‌ته سه‌لامولک بۆ نه‌وه‌ی قسه‌و باس و گه‌توگۆ له‌سه‌ر نه‌و مه‌سه‌لانه بکه‌ن که په‌یوه‌ندی به خۆیانوه هه‌یه، نینجا له‌گه‌ل نه‌و دانیشتنانه پیش‌که‌ش ده‌کرا.

به پیتی نه‌و به‌هه‌ره‌و فی‌تکردنانه‌ی که مندا‌لان له‌ مائه‌وه فی‌تری ده‌بوون چالاکیه‌کی زۆر له‌ مالدا هه‌بوون، بۆ نمونه‌ خانمان و کچانی تورکی و ئیترانی سه‌رباری سه‌رقالبوونیان به‌ چنن، نه‌وا شاره‌زاییه‌کی زۆر باشیان سه‌باره‌ت به‌ دروستکردنی خواردنی به‌تام و خۆش، چۆنیه‌تی ئاماده‌کردنی خواردنی سه‌ره‌کی، خواردنه‌ نه‌ریتیه‌کان و خواردنی نۆی هه‌بوو.

خاتم شیل له‌ نووسینه‌کانیدا ده‌لیت: یه‌کێک له‌ شازاده‌کان که پیاوه‌که‌ی له‌ پله‌ی پیاوه‌که‌ی مندا بوو و له‌گه‌ل یه‌کتر زۆر براده‌ر بوون. شازاده‌ واره‌هاتبوو هه‌موو ئیواره‌یه‌ک جۆره‌ها شتی سوورکراوه‌ بۆ مالمان بنی‌ریت. هه‌موو جاره‌کان چه‌ند ده‌سته‌واژه‌یه‌کی ناسک و جوانیشی له‌گه‌ل خواردنه‌که‌دا ده‌نارد، وه‌ک نه‌وه‌ی شه‌م خواردنه‌ له‌ دروستکردنی خاتم شازاده‌یه. جاری واش هه‌بوو به‌رخیکی بچووکی سوورکراوه‌ی ده‌نارد که به‌ گۆل و گۆلزار رازابووه‌وه، ورگی به‌رخه‌که به‌ فستق ناخه‌ترابوو، نه‌مه‌ش سه‌باره‌ت به‌ ئیمه‌ رووداوێکی زۆر خۆش و ناوازه‌ بوو.

لهو خیزانانەى که پلهیه کی به رزی خویندنیان به دەست هینابوو، هەردوو
ره گەز (نیر ومی) هەندێ کاتی خۆیان بوۆ خویندن و نووسین و خەتجوانی
تەرخانە کرد.

له سەدهی ١٦ بەدواوه ناوی ژنان هاته ناو نووسینی شعری کلاسیکی،
تەجریبی و له کۆپیکردنی کتیبە ئاینییەکاندا که به جۆرەها خەت و به
جوانترین شیوه دەیاننووسی، دەستیکی بالایان هەبوو. ئینجا پیش ئەوهی
ئەندامانی خیزان بۆ، چالاکییهکانی پۆژانه له گەڵ ئەنجامدانی نوێزی
عیشا تەواو دەبوون.

بەراویزەگانی بەشی چوارەم

- (۱) ھاوسەری بالیۆزی بەریتانی لە ئێران ئۆستەن شیل. یەكەم ژن بوو لە بارەى ئێرانەو نووسیبوو. تێبینیه ووردهگانی خۆى لە ماوهى نێوان مانەوهى لە و ناوچەیه لە نێوان سالانى (۱۸۴۹-۱۸۵۳) تۆمارکردووه. (وه‌رگێزى عەرەبى).
- (۲) خاتوو ماری خوشكى ئەدەبناس ماری ویرتلى مۆنتگیۆ و، کۆنتیسهى ھەرىمى مار بوو. (وه‌رگێزى عەرەبى).
- (۳) ئاوریشمی تیفانى که ئاوریشمی فەرەنسى ناسک و نیمچه شه‌فاهه، له سه‌دهى ۱۷ له فەرەنسا و بەریتانیا له دروستکردنى پێچه و دەسمالى دەمووچاو بەکارهێنانى باو بوو.
- (۴) ئامینه فه‌وات توغای (۱۸۹۷-۱۸۷۵) کچی بالیۆزی عوسمانى محمەد موختار پاشا. وانهى وینهى له زیۆرخ و ئەلمانیا خویندووه. شوى به ئەحمەد ھۆلۆس توغانى کردووه. (وه‌رگێزى عەرەبى).
- (۵) واته قلفه‌گان. دەسته‌واژه‌یه‌كى تورکيه به‌مانای سه‌رپه‌رشتیاری خزمه‌تکاره‌کان دیت. (وه‌رگێزى عەرەبى).
- (۶) دەسته‌واژه‌یه‌كى تورکيه به‌مانای گه‌وره‌ى خزمه‌تکاره‌کان. (وه‌رگێزى عەرەبى).

به‌شی پینجه‌م: ژيانی کۆمه‌لایه‌تی خه‌لک

نووسەر: بۆ بۆنه ئاینییه‌کان، غونه‌کان له نیتوان نهریته‌کانی پۆژانه‌ی خیزان و مانگ ژمیری ئیسلامی بوو بوون به سستمیک و ئاوازیکی نه‌گۆراو که جیگیری ژيانی پۆژانه‌ی خه‌لک دیاریده‌که‌ن.

هاوسه‌ری (ئه‌هلکت خدا) له‌سه‌ر جینگه‌که‌ی که ۳ پلیکانه له‌سه‌ر پرووی زه‌وییه‌وه به‌رزوه له‌سه‌ر کورسیه‌که‌ی که به‌فه‌رشینکی زۆر جوان داپۆشرا‌بوو، دانیشتوه و شانی داوه‌ته حاشیه‌یه‌کی که له‌ئه‌تله‌سی سپی چنراو دروستکراوه، لای پتییه‌کانیه‌وه دوو کچۆله‌ی تازه پینگه‌یشتوو دانیشتوون که گه‌وره‌که‌یان ته‌مه‌نی هه‌ر دوانزه سالان ده‌بیت، ئه‌وه‌نده جوانن وه‌کو دوو فریشته‌ن. ئه‌وانه به‌جلویه‌رگی زۆر نایاب ده‌رده‌که‌وتن، که هه‌ر هه‌مووی به‌گه‌وه‌هه‌ر داپۆشرا‌بوون. خانغه‌که بۆ پیتشوازیکردم هه‌ستایه‌وه و به‌شیتوازی خیزان سالوی لیتکردم، زۆر به‌لوتفه‌وه ده‌ستی له‌سه‌ر دلێ دانا. دواتر فه‌رمانیدا به‌پیتشکه‌شکردنی به‌که‌به‌یه‌که‌ی حاشییه‌که‌ی و خه‌ریکی ریتلینانی من بوو. له‌گۆشه‌یه‌ک داینیشاندم و جینگه‌ی ریتلینگیراوان بوو. پاشان پتی ووتم که ئه‌و دوو کچۆله‌یه‌ کچی خۆین، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی که ئه‌و زۆر له‌وه‌ بچووکت ده‌رده‌که‌وت که دایکی ئه‌و دوو کچۆله‌یه‌ بیت. دواتر که‌نیزه ناسکه‌کانی ئه‌و خانغه له‌ده‌وری جینگا‌که‌ی ریزبوون، که ژماره‌یان خۆی له (۲۰) که‌نیز ده‌دا.

ئهم که‌نیزانه له‌سه‌ر ئه‌ژنۆ ده‌وه‌ستان و له‌ناو فنجانی بچووکه که به‌زیو روویۆشکرا‌بوو، له‌باشترین جۆره‌کانی فنجانی چینی بوون که له‌یابانه‌وه هینرا‌بوون، قاوه‌یان پیتشکه‌شم ده‌کرد.

راپۆرته‌که‌ی خانم ماری ویتلی مۆنتگیۆ له‌سه‌ردانه‌که‌ی بۆ لای هاوسه‌ری قاره‌مان سولتان ئه‌حمه‌دی سیه‌م له ۱۷۱۷ وه‌سفیتکی زۆر جوان له‌باره‌ی چۆنیه‌تی میوانداریکردنییه‌وه ده‌کات.

بۆنه كانى پيشسوازى كردن و ميواندارى تاكه كانى خىزان به تاييه تى ئافره تان، واى كرىسو سنورى چوارچىتوه تاييه تيه كه يان بيه زىتنن. زۆرىه ي خانمه كانى چىنى بالا له سهرده مى عوسانيه كاندا رۆژتىكان له ههفته بۆ پيشسوازى كردن له زۆرىك له دهسته خوشكه كانيان له هرمولك، ديارىده كرد. ئەم رۆژانه هەلێك بوون بۆ غايشكردنى قوماش و جلو بەرگە نایابە كانیان و ئالوگۆر كوردنى ديارى چنراو. له دواى سلاوكردنه فرميه كان، قاوه و چا پيشكەش به ميوانه كان ده كرا. سهره پاي پيشكه شكردنى ميوه ي شيرين و شيرينيه سووكه كان كه ناواخنه كه ي به گوتى و ورد كراو فستقى تىكه لكراو به ههنگوين ئاخىترابوون، ئەمەش بەپێى چەند هەنگاویكى رێكخراو ديارى كراو به درى زايى ميواندارى كه پيشكه شده كرىت. قاوه له چىشتخانه بچووكه كانى پاشكۆى هرمولك و سەلامولك له رېنگه ي چەند كەسێكه وه ناماده ده كرىت. به جۆرىك ئەم چىشتخانانه بۆ برژاندنى دهنكه قاوه كان و پاشان هارپىنى ئەو دهنكانه بۆ هارپاوه يه كى زۆر و ورد مه قالىه يان ناماده كردبوو. قاوه له شيوه ي تىكه له يه كى چرو سهخت له ناو ده فرىكى مس ناماده ده كرا، كه ده سكىكى درى ژو شوين تىكه رىكى هه بوو. دواى ناماده كردن قاوه كه ده خرايه ناو فنجانه ي بچووك، تامى ئەو قاوانه به پى جياوازی جۆرى تۆيه كه و پى ژه ي شه كرو به هاراتى بۆندار كه تىكه لاويان ده كرد، جياوازيان هه بوو.

جارى وا هه بوو ميوانه كان مندا له كانيان له گه ل خۆيان ده هىنا، ئەمەش به ئەندازه ي فرمىيونى ئەو سەردانه ي يا ئەو شوينه ي بۆى ده چوون ده گۆرا، ئەم ميوانانه له گه ل خاوه ن ماله كه دا ده ستىانده كرد به كارى چىن و ئالوگۆر كوردنى هه وال و باس و خواستى خه لكى تر. جارى وا هه بوو له و كاتاندا ده لاله كان ده هاتن، ئەمانه هه مو رۆژه كانى سەردانىيان له گه رپه كه كان ده زانى و له گه ل ده ستى خۆياندا تۆيه قوماش و شتى

دروستکراویان دهبرد. ئەمانه زۆر دڤیابوون لهوهی که دهتوانن له پڤگهی ئەم دهلالییه یانهوه قازانجی مادی باش دهکهن. پڤش داهیتانی ئامراز و شپۆزهکانی گواستنهوه له سهدهی هههده، ههروهها پڤش بهکارهیتانی چوارچهره یه یا چهرهخی لندوییه^(۲)، ئەوا زۆربهی کاتهکان میوانهکان شهو له مائی خاوهن مالا دهمانهوه.

هیچ کاتیک پڤشوازیکردن له میوانیکی زۆر کیشه نهبووه، جا چ له حهرمولک بڤ یا سهلامولک، بهجۆرێک که ههموو کهلوپهله پڤویستهکان له پڤخهف و کهلوپهلی هسانهوه له کۆگهی تاییهت به خیزان دهردههیتنران و سهه زهویان پڤ رایهخ دهکرد. له سهلامولکیش ژیانیکی کۆمه لایهتی تارا دهیهک هاوتای ئەو ژیا نهبوو که له حهرمولک موماره سه دهکرا، بهلام پیاوهکان ههردهم ههلی بهیه کگه یشتنیان زیاتر بوو، زۆربهی جار له چایخانهکان که له شارهکانی رۆژهه لاتدا زۆر باویوون، دهیانتوانی به کتر بیینن. له م شویتانه دا پیاوان له گه ل موزیکژهن و سه ماکارو چیرۆک گڤره وهکان کاتهکانیان دهگزه رانند. له گه ل ئەوهی ههردوو رهگهزه که به شپۆهیه کی کردهیی ژیانیکی له یهک دا پراوییان به سهه دهبرد، بهلام سهبارهت به ژنان جگه له رپۆردهمی سهردانیکردنی به کتری، ههلی تریان بۆ چوونه دهروه لهو ته نهاییه و له نیو حهره می مالهکانیان و چوونه ناو بازنهیه کی گشتیتر، هه بوو. به کتیک لهو رپۆره سهه مللیانهی ژنان، سهردانی ههفتانه بوو بۆ حه مامه گشتیهکان که به درێزایی سال موماره سه دهکرا. سهبارهت به خاغانی کۆشک ته نیا ریان پڤده درا لهو حه مامه تاییه تیانهی که له پال ژوورهکانیان دروستکرا بوون، خویان بشۆن. بهلام خاغانی ئەو خیزانانهی که سامانی زۆریان هه بوو و دهیانتوانی حه مامی تاییهت به خویان دروستبکهن، ئەوا حه زیانده کرد بۆ به سهه بردنی کاتیکی خۆش سهردانی حه مامه گشتیهکان بکهن. له هه موو شارهکانی رۆژهه لاتدا ژمارهیه کی بهرچاو حه مامی گشتی

هه‌بوون، که له شیتۆهی باله‌خانه‌ی گه‌وره‌و وه‌قفکراو -واته بۆ کاری خێر به‌کارده‌هات- بوونیان هه‌بوو. بۆ نمونه هه‌مامی (به‌دیج) که گومبه‌زی هه‌یه‌و له‌لایهن حوره‌یمه‌ی خێزانی سولتان سلیمانی قانونی فرمان ده‌رکرا به‌ دروستکردنی ئەو هه‌مامه. له‌ ته‌نیشته‌ ته‌وبه‌ قابی سه‌رای له‌ سه‌ده‌ی شانزه‌ وه‌کو باله‌خانه‌ هه‌مامی ساده‌ له‌هه‌ر گه‌ره‌کێک دروستکرا.

ژنان پێیان وابوو چونه‌ هه‌مام گه‌شتیکه‌و رۆژیک ده‌خایه‌نیت، بۆیه‌ که‌ ده‌چوون بۆ هه‌مام هه‌موو پێداویستییه‌کانیان له‌گه‌ڵ خۆیاندا ده‌برد وه‌کو راخه‌ر، خاوی، ده‌سته‌ سه‌ری چنراو، پشته‌مال، ده‌سمال، تاس هه‌مام، سابوون، قاپ قاپه‌ی هه‌مام، رۆنی بۆندارو خواردنیک‌کی سووک، هه‌روه‌ها که‌ره‌سته‌ی چینی‌شیان له‌گه‌ڵ خۆیاندا ده‌برد. له‌گه‌ڵ شه‌وه‌ی که‌ له‌ ماله‌کاندا بۆ هه‌ر ژووریک جامی ئاوی تاییه‌ت به‌ خۆی دا‌بین ده‌کرا، که‌ بۆ ده‌ستنوێژه‌ه‌لگرتنی نوێژی به‌یانی و ئیواران بۆ به‌جێگه‌یاندن بنه‌ماکانی ده‌ستنوێژ پێش نوێژکردن، به‌کارده‌هاتن. هه‌روه‌ها بۆ ده‌ست شوشتنی پێش و پاش ناخواردن سوودی لێ‌وه‌رده‌گیرا، ئەوا هه‌مام بۆ هه‌سانه‌وه‌ زیاتر له‌ رووی پاکیه‌وه‌ ناماده‌ ده‌کرا. هه‌موو هه‌مامیک له‌ چه‌ندین ژووری له‌ پال یه‌ک که‌ پله‌ی گه‌رمیه‌کانیان به‌ره‌و به‌رزی ده‌پویشته‌ پێکهاتوه‌، هه‌روه‌ها ئەم ژوورانه‌ به‌ ژووریک‌کی سه‌ره‌کی ده‌گه‌ن که‌ ده‌که‌وتته‌ ناوه‌نده‌وه‌ سه‌کۆیه‌کی له‌ ناوه‌پاست دایه‌ و زۆر گه‌رمه‌و له‌ ده‌وریدا هه‌وزو نافوره‌ی ئاو هه‌ن. ئالیه‌دا ئەوانه‌ی هه‌مامیانده‌کرد قه‌زو تووکیان لێ‌ده‌کرایه‌وه‌، ده‌شیلران، به‌ سابوون ده‌شۆران، هه‌روه‌ها قه‌ه‌کان خاوو بۆیه‌ ده‌کران و نوخان و نیو ده‌ست و پێیه‌کان له‌ خه‌نه‌ ده‌گیران. له‌ نیوان ئەم هه‌موو کارانه‌دا بۆ پشوو‌دان کاتی هه‌سانه‌وه‌ش هه‌بوو، که‌ تیییدا ژمه‌یک قاوه‌و خواردن ده‌خورانه‌وه‌و ده‌خوران له‌گه‌لێشیاندا باس و قسه‌و دروومان ده‌کرا. به‌هه‌مان شێوه‌ پیاوانیش چیژیان له‌ هه‌مامکردن وه‌رده‌گرت. له‌ راستیدا پیاوان

به‌شيوه‌یه‌کی رېټک و پټک سهردانی حه‌مامیان ده‌کرد، به‌لام بۆ ماوه‌ی که‌متر، واته‌ که‌متر له‌و کاته‌ی که‌ ژنان له‌ حه‌مام به‌سهریان ده‌برد. هه‌روه‌ها حه‌مام‌کردنی پیاوان که‌متر بۆ حه‌سانه‌وه‌ بوو، به‌جۆرټیک شووشټیتټیکی زۆر توندو شټیلاتټیک که‌ به‌ سزادان ده‌چوو و بریتیبوو له‌ خۆ نووشت کردن و ته‌قاندنی قۆل و بال و پشت بۆ نهرم کردنه‌وه‌ی جومگه‌کان..

هه‌ر له‌گه‌ل داھټنانی نامرازه‌کانی گواستنه‌وه‌و گه‌یانندی کاراو نازاد بوونی رټزه‌یی له‌ ده‌ست دابونه‌رټه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌کان و نه‌و گۆرانکاریانه‌ی که‌ به‌سهر به‌رنامه‌ی بیناسازیدا هاتن له‌ شه‌سته‌کان و حه‌فتاکانی سه‌ده‌ی نۆزده‌. نه‌مانه‌ وایانکرد پیاوان و ژنان کاتی خۆش له‌گه‌ل نه‌و گه‌شتانه‌ی که‌ ماندوو بوونی که‌متربوو، به‌سهر به‌رن. ژناتی چینی بالآ و ناوه‌ند که‌ جاران شتومه‌ک و پټداویستییه‌کانیان ده‌هاته‌ ماله‌کانیان تا بیکرن. وایلیه‌ت ده‌یانتوانی له‌ژیر عه‌باو پټچه‌ بچنه‌ ده‌روه‌و بۆ ماوه‌یه‌کی که‌م بازاریانیا سهردانی نه‌و دوکانه‌ نوټیانه‌یان بکردایه‌ که‌ مۆرکیکی رۆژناواییان پټوه‌بوو. بۆ نمونه‌ له‌ نه‌سته‌نبول خۆشترین کات به‌سهر بردن نه‌وه‌ بوو که‌ سهردانی گه‌رپه‌کی پیرایان ده‌کرد، به‌ شټوه‌یه‌ک نه‌م لاو نه‌ولای شه‌قامی گه‌وره‌ی پیرا (Grand Ruede Pira) دوکان و بازارگه‌ی پله‌یه‌ک ریزبوویون، که‌ جلوبه‌رگی زۆر جوانیان تټدا هه‌بوو، له‌گه‌ل نه‌مه‌شدا گه‌شټکردن بۆ سه‌یرانگا سرووشټیه‌کانیش دیسانه‌وه‌ جټگای خۆشحالی خه‌لکی نه‌م دوو چینه‌ بوو. له‌ نه‌سته‌نبول ژناتی چینی بالآ به‌هۆی چوارچه‌رخه‌ هاتووچۆیانده‌کرد. نه‌م چوارچه‌رخانه‌ش بچووک بوون و به‌ پارچه‌ قوماشی نه‌خشټنراو داپۆشراوون. به‌هۆی نه‌م چوارچه‌رخانه‌وه‌ ژنان بۆ ته‌ماشاکردنی نمایشه‌ گشتیه‌کان وه‌ک نمایشی سه‌ریازه‌کانی سولټان و ته‌ماشاکردنی نه‌و رازاندنه‌وه‌و رووناکییه‌ی که‌ به‌ ده‌وری کۆشک و خانوه‌ گه‌وره‌کانی ده‌وری ده‌ریای به‌سفۆر دروستکراوون، ده‌چوون. هه‌روه‌ها چټۆه‌رگرتن له‌و پیاسه‌ دوو که‌سیانه‌ی بۆ ناوچه‌ جوانه‌کانی سه‌ده‌ی زټرین

(وینەى ۷۶) دەكران. بەهەمان شىۋە دەرچوونە خىزانىيە نافەرمىە كانىش بەكىكبوون لە كاتە خۆشەكانى ژيانى كۆمەلايەتى لە ئىران (وینەى ۷۷).
وەكو چۆن دكتور (سى جى وىلز) لە كۆتەى سەددى ۱۹ لە ئەسەفەهان چىزى لەم دەرچوونانە وەرەگرت.

نەرىت وايە بانگکردن بۆ سەيرانىكى نافەرمى، پىشتر خۆى بۆ نامادە ناكرىت، بۆ نمونە لە كاتى سەردانکردن و دواى قبولکردنى ئەو بانگکردنە، دەستەجەبە جى جىبەجى دەكرىت. لەم شىۋە سەردانانەدا هەندى لاكىش لولودەدرىن و دەخرىنە سەر و لاخ و سەماوەرى (دروستكراوى رووسى) لەناو بەرگىكى لە پىست دروستكراو نامادە دەكرىت لەگەل تاخى چا، كە لەناو قوتى تايبەت بە خۆى دادەنرىت و چىشت لىنەر لەسەر و لاخە بچووكە كەى نامادە دەبىت، لەگەل كەرەستەكانى چىشت لىنان، خىرا روو دەكاتە ئەو باخەى كە خىزانەكەى دەستىشانى كردووە، رەنگە لە كاتى تىپەرىنى بەناو بازاردا لە شوتىكدا بۆ كرىنى بەرخىكى بچووك يا هەندى بالدار بوەستىت. دواتر خاوەن ميوانداریيەكەو ژن و مندالەكانى (نەگەر پەيوەندى نىوانيان باش بوو) بەرىدەكەون، پىاوەكە لەسەر ئەسپەكەى خۆى و ژن و مندالەكان لەسەر كەرى رەنگ سەپى بە سووكىيەك بۆ باخەكە بەرىدەكەون. خزمەتكارەكانىش هەر هەمويان دەم بە پىكەنىن، چونكە ئەمانىش وەك ئاسوودەى خىزانەكە بە دەم گەشتەكەو دلىان ئاسوودە دەبىت. ئەم خزمەتكارانە بەپى يانىش لەسەر پشتى ئەسپ لەگەل خاوەن ميوانداریيەكە دەپۆن بەرىتووە. ئەمانە (نەرگەلەكان) و چەترەكان و پىوستىيەكان لەگەل خۆيان هەلدەگرن و لەكاتى گەشتن بە باخى دەستىشانكراو، دەستدەكرىت بە ميوەخواردن. پاشان ميوانەكان و خاوەن ميوانداریيەكە لەسەر رتگاكان پىاسەدەكەن تا ئەو كاتەى چا نامادە دەكرىت. ئەو كاتەى چا نامادەكرا موزىك ژەنىك يانىش گۆرانى بىژىك يانىش چىرۆك خونىك دەردەكەوئىت و سەرنجى هەمووان بۆ لای خۆى

رادە كېتىشىت. دەشى يەككىك لە خزمەتكارەكان دەنگىكى خۆشى ھەيىت و گۆرانى بلىت و يانىش شمالي بۆ لىيدات.

ھەندى لەو سەيرانانە دوو مەبەستى لە دواوھىيە: ئارەزوويەك بۆ چىژوھەرگرتنى كۆمەلايەتییە و مەبەستىكى تری تىركردنى لايەنى ئايىنيە بەوھى پىويستە سەردانى مەزارە ميلليەكان و كەسانى ئايىنى بكرتن. بەجۆرىك لە ئەستەنبول ھەلبۇاردنەكان زۆر بوون لە بەرامبەر ئەو كەسانەى كە سەردانىان دەكرا، ھەر لە مەزارى ئەيوب ئەلئەنسارپ ھەلگى ئالاي پىغەمبەر موھەمد (د. خ) لە لوتكەى سەدەى زىرپىنەو تا دەگاتە مەزارە سادەكانى وەك مەزارى (كللى بابا) لەسەر لوتكەى (روملى كافاجى) كە ئەو دايكانەى رارابوون و ئەو كچانەى بە دواى مراز و دەسگىرانى گونجاودا دەگەپان، ھاواريان بۆ ئەم مەزارانە دەبرد. ھەرۋەھا لە باشوورى تاران مەزارى (بەھى) ھەبوو ھى (شا عەبدولعەزىم) لە ناوچەى (رەى). لە كاتىكدا لەناو خودى تاران مەزارگەى بچووك بچووكىش ھەبوون.

ئەمەو تىكەلاويەك لە نىوان داب و نەرىتى پۆژانەى خىزان و رۆژژمىرى ئىسلامى بۆ رىپۆرەسمە ئايىنيەكان كرابوو، كە جۆرىك لە رىكخست و ھارمۆنىيەتى ديارىكراوى لەسەر نەگۆزى ژيانى پۆژانە وەرگرتبوو. ئەم رىپۆرەسمانە ھەلىكبوون بۆ ئەوھى ئەو مىواندارى و سەردانىيە زۆرەى ھەبوون روويەك بن بۆ زىندوكردنەوھى سروتەكان لەناو دامەزراوھ مەزەنەكان.

ئانھەنگە خىزانىيەكان بە نەرىتى خۆى برىتیبوون لە كارلىك و تىكەلاويەكى نەرم و نىانى نىوان دەورويەرى تايبەتى و گشتى (واتە خىزان لەگەل خزم و كەس و كەسانى غەيرى ئەوان). ئەم جۆرە ئانھەنگانە برىتیبوون لە چالاكى تايبەت و لە چوارچىوھەكى سروتى (طقوس) دابوون بۆ پىشخست و دواخستنى مىواندارى. گىرنگىزىن ئەو سروتانە رىپۆرەسمە نەرىتيەكان بوو بۆ تىپەرىن (لە دايكبوون، خەتەنەكردن، زەماوھەندكردن و

پېرېرېسى ناستنى مردوو). سروتى مندالبوون بواريكى تاييهتېبوو به ژنانى بنه ماله كه هەر له كۆشكى پاشاييهوه بگره تا ده گاته ماله هه ژاره كان. كۆمه لگه كى رۆژه لاتى زۆر پېزى له مندالان ده گرت، له گه له نه وهى كه له م كۆمه لگه يانه دا مندالى كوربان له لا باشترو به بايه ختر بوو تا مندالى كچ، به لام بوونى هەر مندالىك و هاتنى بۆ دونيا به خۆشبهختيه كى زۆره وه پيشوازى ليدده كرا. له چينه بالاكانى كۆمه لگه كى عوسمانى، مندالان هەر كه له دايك ده بوو يه كسەر ده شۆراو له ناو قۆنداغ ده پېچرايه وه، دواى نه و قۆنداغ كردهش به قوماشى نه خشيتراوو چنراو داده پۆشراو ده برا بۆ لاي دايكى، دايكه كه يشى به هه مان شيوه به باشترين جلوسه رگ پۆشته كراوه و له سهر جيتگايه ك راکشاهه كه به باشترين فهرشى ماله كه رايه خكراوه.

جوليا پارادۆى Julia Paradoe باسى كاريگه رى نه م جۆره رووداوانه مان بۆ ده كات كاتيك و هسفى سه ردا نه كه كى ده كات بۆ لاي ژنى قازى بۆرپه سالى ۱۸۳۸:

له به رامبهر ده رگا كه وه راسته وخۆ قه ره ويته كى خانم دانرابوو و په رده كانى ده ورى لادرابوونه وه و له شالى كشميرى سيپه ريك له سهر سه رى قه ره ويته كه دروستكرا بوو، هەر دانه يه ك له و شالانه له سهر شيوه كى شريتى و به هۆى چهندين شالى زيترين و زيوى به يه كه وه به ستراو، لولكرابوون. خانغه كه زۆرى له م شالانه هه بوو، به جۆريك نه ده كرا به شيوه يه كى گونجاو له شويتنيكدا و به م وورده كارييه وه ريكبخرين. هه روه ها شريتى كى حه ريرى به ليتواري فه زاي ژورره كه دا له م سه ر بۆ نه و سه ر رايه لكرابوو، كه له م چنراوه به نرخانه كى پيدا هاتبووه خواره وه و له لايه كانى نه و شالانه به سه رپۆشى دروستكراو له شاشى ره نگا وره ننگ به سترا بوون، نه مانيش به گول چنرابوون يا هيتلى زيترين و زيونيان پيا هاتبوو، كه ده نكه پرته قال و ليمۆر ميوه جاتى پيدا هاتبووه خواره وه. دوو ملىپچى بچووكى ده قكراوى

دروستکراو له نه تله سی گول رهنګ که به لباد تیرکرا بو له لای پیسه کانی
قهره ویله کوه دانرابوون. ههروه ها کیسه یه کی دروستکراو له حه ریری هیلدار
که لایه کانی ده گه یشته زهوی و به چند ریشالینکی زیرینی چر کوتایسان
دههات، هه لواسرابوو.

شیره خوره کهش له سهر پیخه فیک دانرابوو که له نه تله سی سپی چنراو به
تالی ناو ریشمی رهنگا وره نګ دروستکرا بو و به چند ریشالینک کوتایی
دههات وهک نهو جوړه یان که به کیسه که وه بوو. خودی شیره خوره کهش به
کۆمه لیک قوماشی خه تخه تی تیرکراو به نه لماس دههات به رچاو.

هه له سییهم رۆژی مندال بوونه وه تا حه و ته م رۆژ دایکه که پیشوازی
له میوان و ده سوو دیار یسه کاین ده کات. دیار یسه کان له خشل، قوماش و
شیرینی پیکهات بوون، نه مانه هه مووی له ناو شتی چنراو داده نران. له رۆژی
حه و ته می له دایک بوون، مندال ده خرابه ناو لانک و نهو نالووالایه ی که به
قهره ویله ی دایکه وه بوو هه مووی لیده کرایه وه. به لام سروتی کوتایی له
چله دا نه بجامده درا، کاتیک دایک و منداله که ی ده چن بۆ حه مام وه کو
ناهه نگیکی بچوکی لیده ههات. دهسته خوشک و خزمه تکاره کانی ناگاداری
خانغان ده کرد و سه ریان ده شوشت و رنکیان ده خست. نه م جوړه سروته
وه کو له دایک بوونی منداله کانی سولتانه، به لام به هه ندی جیاوازیسه وه.
لیره دا دایک له سهر جیگه خو شه که ی راده کشیت که پیکهاتووه له نه تله سی
سوور و نه خشینراو به یاقوت و گه وه هر، نه م گه وه هرانه به ردی به نرخن و
هیما یه کن بۆ بنه مالله ی عوسمانی. ههروه ها سروته کانی بنه مالله ی عوسمانی
ته واو تایسه تیش نه بوون، کاتیک بنه مالله که ناچار ده بوو پیشوازی و
میوانداری عه وام بکات بۆ ناخواردن و چوونه دهروه.

مندالی پاشا سی لانکی پیشکه شده کرا، یه که میان له لایه ن خه زینه ی
پاشا وه بوو و دوانه که ی تر له لایه ن دایکی سولتان و وه زیری بالاده سته وه

بوو. نهم دوو لانکه‌ی کۆتایی له‌گه‌ڵ دیاری و زیڤو گه‌وه‌روو شاله‌کانیان له‌سه‌ر نه‌و ڤیڤگایه‌ی له‌ بازاره‌وه ده‌هات و به‌ قه‌راخ مزگه‌وتی (نایه‌ سوڤیا) به‌ ده‌وری په‌رژینی (ته‌ویه‌قابی سه‌رای) غمایشده‌کرا و ده‌برا بو‌ حه‌رمولک.

به‌لام خه‌ته‌نه‌کردنی کوری موسولمانان نیشانه‌یه‌ک بوو بو‌ چوونه‌ ناو ژبانی پیاوانه‌وه. هه‌ندێ جار منداڵه‌ کوره‌کان له‌ چله‌دا له‌ ناهه‌نگی هه‌مامکردنی دایکه‌که‌ خه‌ته‌نه‌ ده‌کران. نه‌ریت وابوو که‌ نهم ڤیڤره‌سه‌م زۆر گرنگ بوو و زۆریه‌ی کوران له‌ته‌مه‌نی هه‌وت سالی‌دا خه‌ته‌نه‌ده‌کران. بو‌ ناماده‌کردنی منداڵ بو‌ نهم پڕۆسه‌یه، شه‌وا جلویه‌رگی تایبه‌تی‌یان له‌به‌ر ده‌کراو به‌ گه‌ڤه‌کدا ده‌یانگه‌ڤاندن (وینه‌ی ۷۸).

له‌م باره‌یه‌وه ئیدوارد لین تیبینییه‌کانی خۆی له‌ قاهیره‌ تو‌مارکردوه‌و نووسیه‌یه‌تی: شه‌سپێک به‌ کرێ ده‌هینریت و به‌کورتیه‌یه‌کی جوان داڤۆشراوه‌ و گوریسه‌که‌ی به‌ کوره‌که‌ ده‌گه‌یه‌نریت و ده‌سته‌سپێکی چنراوی نوشتراو به‌ ده‌ستیه‌وه ده‌گریت، منداڵه‌که‌ بو‌ شاردنه‌وه‌ی به‌شێک له‌ رووی، به‌رده‌وام به‌ ده‌ستی راستیه‌یه‌وه له‌سه‌ر ده‌می دایده‌نی‌ت، به‌مه‌ش خۆی له‌ چاوی هه‌سوود به‌دووور ده‌گریت. خزمه‌تکارێک و سه‌رتاشێک پێنشی ده‌که‌ون، سه‌رتاشه‌که‌ شه‌ویه‌ که‌ خه‌ته‌نه‌یده‌کات، سه‌ موزیکه‌ژنه‌نیش که‌ نامرازه‌کانیان به‌زۆری له‌ دووزه‌له‌و ته‌پل پێکهاتوه‌، هاوه‌لییان ده‌که‌ن.

دوای خه‌ته‌نه‌کردن کوره‌ له‌سه‌ر جیڤگایه‌کی جوان که‌ قوماشی نایابی پێوه‌ هه‌لواسراوه‌ راده‌کشیت و ته‌واو وه‌ک شه‌وه‌ی دایکی له‌ کاتی له‌دایکبوونی منداڵه‌کدا نه‌غمامیده‌دا، ناواش کوره‌ پێشوازی له‌و که‌سانه‌ ده‌کات که‌ دیاری بو‌ ده‌هینن. ڤیڤره‌سه‌می خه‌ته‌نه‌کردن بو‌ خێزانی کوره‌ سه‌رچاوه‌ی سه‌ربه‌رزی و فه‌خربوو. خه‌ته‌نه‌کردنی کوری سولتان ناهه‌نگی‌کی گشتیبوو و کۆمه‌لێک خه‌لک له‌ دارو ده‌سته‌ی کۆشکی پاشایه‌تی و بازرگانان کۆده‌کرانه‌وه‌و به‌ناو شه‌قامه‌کانی شه‌سته‌نبول‌دا ده‌گه‌ڤان و ده‌یانکرد به‌ هه‌راو

بهزم، خه لکیش به پۆلی خۆیان به چنراوه دهستییه کانیاں شه قامه کانیاں ده پازانده وه به پزیتکی ریک و پیکه وه به دهروازهی ماله کانیاںدا هه لیانده واسی (وینهی ۷۹).

به لام هاوسه رگرتن وه کو گریبه ستیک له نیتوان دوو خیزان ده به ستر، نه ریت وابوو خواستن لپرسینه وه قسه و باسی چروپری له سه ر ده کرا، له کاتی کدا که کوپه و کچه پۆلیکی زۆر بچووکیان له بریارداندا پیده درا. بیگومان شه دووانه تا پۆزی کۆتایی زه ماوه نده که یه کتریان نه ده بینی. ژنهینانی کوپان شتیکی مسۆگه ر بوو، چونکه تایینی ئیسلام هانی کوپانی نه ده دا که به سه لتی میننه وه.

دایکان له هه موو چینه کانی کۆمه لگه به به رده وامی ووردی خزم و ره فیک و ده سته خوشکه کانیاں ده بوونه وه و نه گه ری هه لپژاردنی یه کیک له کوپه کانیاں ده کرد بۆ کچه کانیاں، شه مهش له رتیگه ی پیشوازی، میوانداری و به رده وام چوونه هه مامه وه بوو. له هه مامه کاند کچه جوانه کان ده خرانه روو له به رامبه ر شه ژنانه ی که بۆ سه رکردنی کچان ده هاتن، دواتر له لای بنه ماله ی کوپه که وه سفی شه و کچانه ده کرا. دوا ی شه وه ی هه ر دوو خیزانه که ریکده که وتن، ده سته کرا به ناماده باشی بۆ پیداویستییه کانی ماره کردنی فه رمی. له کاتی ماره کردندا گفتوگۆ له سه ر جهازی بووک و شیربایی ده کرا، شه مهش له ئیسلامدا به شداری کردن و نه رکیکه له سه ر زاوا. له پاشان زاوا له سه ر بریک پاره پازی ده بییت و شه پاره یه ده کریت به دوو به شه وه، به شیکیان بۆ پیداویستییه کانی زه ماوه نده و مالتی تازه خه رج ده کرا، به شه که ی تریش ده درا به بووکێ که شه مهش مافی په وای خۆی بووو به ئاره زووی خۆی خه رچی ده کرد. به لام شه گه ر حالته ی ته لاق رووبیدایه، شه وا وه کو نه فه قه ده درا به ژنه که. له کۆتایی ماره کردنه که دا گریبه سته که مۆرده کرا و بووک و زاوا دیاریان ئالوگۆر ده کرد. دیاری زاوا بریتیبوو له

قوماشتيك بۆ جلى بوكيتنى، تاخيتك له زير وگوههر، ناوينهيهك، جامى
 همام و قاپقاپهى همام. نهرت و ابو كه راستهوخۆ دواى ماره كردن بووك
 گواستنهوه نهجمبدرتت، له گهڻ نهوهى ههنديك جار گواستنهوه له بهر چند
 هۆكارتيك دواده خرا، بۆ غونه بچووكى ته مهنى كوپو كچه كه.

ناههنگه كانى ژنهينان ههفتهيهكى ده خاياند كه تيبدا خوانى ناخواردن
 و ناههنگيران له ههريهك له سهلامولك و حهرمولك دريژهى ده كيشا
 (ويتنهى ٨٠). ئەم نهرتانه له بنه ماله دهوله مهنده كانيشدا بوونيان هه بوو
 (ويتنهى ٨١). ئەم سرووتانه بۆ ماوهيهكى دورو دريژ له رۆژه لات په پيره و
 ده كرا و به چاويكى پيروژه وه ته ماشاده كران. گومانى تيدانيه ئەم سروتانه
 سهبارت به بنه مالهى عوسمانى ريزى زياترى ليده گيرا و به فراوانتر
 گوزارشتى ليده كرا. پرژگراسى زه ماوه نده كه له دووشه موه و به هاتنى
 جهازى بوكت دهستى پيده كرد، كه به شه قامه كاندا دهسورايه وه تا ده گهيشته
 مالى زاوا. ئاليره دا به رهه مى كاره دهستيه كانى نه و سالانهى بووكى
 دروستى كردوون، ده خرا نه روو كه برتتیبسوون له شتى دوراو، چنرا،
 نه خشاندى سه رچه ف، سه رين، ده سماڤ، په شته مالا پارچه يهك قوماشى
 جوان بوو كه ژنان له همام به كار يانده هيتنا، ئەم پارچه قوماشه
 له ناوقه ديان تاسه ر چوكيانى داده پۆشى، و. كوردى، په ردهى قهره وئله، جل
 و به رگه كان. ئەم شتانه له سه ر دهستگيرتيكى دانه پۆشراو داده نران بۆ نه وهى
 خهلكى بيانبينن. ده توانرئ غونهى جوانى و غمايشى نه و شت و مه كانه له و
 وه سفى جوليا پارده و بۆ جلك هه لگرتنى (مهرياه) كچى سولتان محمدى
 دووه له سيه كانى سه دهى ١٩ كردوويه تى تيبينى بكرتت.

به لام جوانترين نمايش نه وه بوو كه له خواره وه باسى ده كه م. دهسته سپه
 چنراوه كان به تاله ده زوى زيرين و زيسوينى تيكه لكر او به ئاوريشمه
 رهنگاو په رنهنگه كان كه رووى چنراوه كه زۆر نه رم و ناسكبوو دورا بوون، وهك

قوماشی سوخمهی مەخمەلی رازینراوه به زیڤو خشل لهسەر گەردەنو سنگ، هەرەها شەرپوالتی جوان که به ئەستیڤه‌ی زیڤین و زیوی نەخشیترابوون. جل و بەرگی ژێرەوه له ناوڕیشمی سپی که زیڤو خشلی پیاها تۆتە خوارەوه، دروستکرا بوون. نیلەگی ئەتلەسی نەخشیترابو به گەهه‌ری زۆر بچووک و قاپقاپەیه‌کی بچووک وەک ئەوهی (ساندریلا) لەپیتی دەکرد به ریشالی ناوڕیشمی چنراو به یاقوت، رازینراو نەتەوه. هەرەها شازده کۆژ هەلگر چەند قەفەسێکی دروستکراو له راپه‌له‌ی زیوی که چەند شالێکی مەخمەلی سووری لهسەرە زیڤو خشلی بووکی لهسەر نمایشکرا بوو. ئەم شتانه که به بەرده‌مئێمه‌دا دهاتن له‌ژێر تیشکی هەتاو‌دا زیاتر دەرەوشانه‌وه، وایلیهاتبوو هەندێ جار له‌بەر دەرەوشانه‌وه و بریسکه‌ی شتەکان نەستەمبوو ته‌ماشایان بکریت.

خزم و کەس و کارو ره‌فیکانی بووکی ژووره‌که به قوماشی ئال‌و‌والا روویۆشده‌کن. ئەو رۆژانه‌ی ئاهه‌نگه‌که‌ش که ماون بۆ رازاندنه‌وه‌ی بووک ته‌رخانده‌کریت. سێ شه‌مه‌مە بووک ده‌شیلریت و له‌شی نەرم‌ده‌کریته‌وه‌و بۆن‌پێژده‌کریت. چوار شه‌مه‌مە پیش‌وازی له‌خزم و کەس و کاری خێزانی زاو‌ده‌کات. ئاماده‌باشی و ریک‌خستنی زه‌ماو‌نده‌که له‌ ئیواره‌ی رۆژی چوار شه‌مه‌مە و سپی‌ده‌ی پینج شه‌مه‌مە ده‌گاته‌ کۆتاییه‌که‌ی و بووک ئاماده‌ ده‌کریت و به‌شیوه‌یه‌کی ته‌واو کۆتایی به‌رین‌ک‌خستنی دیت. به‌لام شه‌وی خه‌نه‌به‌ندان، که چوار شه‌مه‌مە نه‌نجام ده‌دریت نهریتیکی رۆژه‌لاتیی‌ه‌و پیش نیس‌لام له‌م شوین‌ده‌دا وه‌کو نهریت په‌یره‌وه‌ی لی کراوه، ئەمه‌ نیشانه‌یه‌که سه‌باره‌ت به‌وه‌ی بووک مائ‌ئا‌وایی له‌ ته‌مه‌نی مندالی خۆی ده‌کات. ئەم ئاهه‌نگه‌ زۆرخۆشه، ئینجا گەر خێزانه‌که ده‌وله‌مند بیت، سه‌ما‌کارو موزیکۆن به‌شداریتیدا ده‌که‌ن (وینە‌ی ۸۲). خه‌سوی بوک ده‌ستوویتی بوکی به‌ خه‌نه‌ی گه‌راوه‌ ده‌نه‌خشی‌نیت. له‌هه‌مان کاتدا زاوا له‌گه‌ڵ ره‌فیق و خزم

وکه سیدا سەرگه رمی ئاههنگی خۆیان دهبن. سەر له بهیانی پینج شه مه و دواى شهوى خه نه که ووشك بوو و دهستوپیکان شوژان، شوینه که ی به پهنگی سووری مهیلو پرته قالی ده ده که ویت. ئینجا بوو که جلی بوو کینی ده پازینریتته وه وه که دیاریه که بۆ زاوا ده نیردریت. له تورکیا نهریت وابوو جل و بهرگی بوک له مه خمه لی سوور یا پهنگیکی تیری توخ دروستده کرا، زیو زیو گولی گه وه ی به شیتویه کی چروپ له سه ده چنرا (وینه ی ۸۳). به لام له سه ده نوئییه کاندایاریشمی پهنگ کال بۆغونه پهنگی سه ده فی، په مه یی کال و بنه وشه یی کال به کارده هات، زیو و زیویش بوکییی جوانترو رازاوه تر ده کرد. زیپه کان وه که تاله ده زوی باریک به سه ر قزیدا ده هاتنه خواره وه و بۆده ی سپی بریسکه دار ده موچاوی سپی داده پۆشی و پومه ته کانی به پهنگی سوور بۆیه ده کران. ئینجا خیزانی زاوا هاوه لیبی بووکیان ده کرد و بوکی عه بایه کی سوور دراوه به سه ر شانیدا و بۆ ژوو ره پازاوه که ی له ماله نوئیکه یدا رتی پیشانده دریت. بوک نیشانی میوانه ژنه کان ده دریت. نیر شه و ئیواره یه به به زمو ئاههنگ له هه ریه که له سه لامولک و حه رمولک به ریده کریت. ئینجا رۆژی هه یینی رۆژی کۆتایی زه ماوه نده که یه و بووک و زاوا له به رده م خیزان ده ده که ون و خوانیکی گه وه ئاماده ده کریت، که پیکدیته له ده وریه کی گه وه ی برنجی بوو کینی رهنگدار به په رده ی زه عفه ران و شله ی گوشت و چه ندین شیرنه مه نی و میوه جات.

به لام مردونا شتن (وینه ی ۸۴) سه روتی به ریکردنی کۆتاییه، به شیتویه کی ریتۆه ی ریتۆه سمیکی ساده بوو و له گه ل رۆژناوا بووندا، رۆژی تازییه که ش ده ست پیده کات. ته رمی که سه مردوه که ده بریت بۆ گۆرستان. له سه ر ته رمه که کلاو یا جامانه ی پیاوه که یا سه ریۆشی ژنه که داده نریت. له هه ریه که له نه سه نه بول و بۆسه ژوو ری گۆرستانی بنه ماله ی پاشای عوسمانی به ردی تاشراو له سه ر گۆره کان داده نرا، که زۆر به به هره مه ندی تاشراون و

پاشان به قوماشی چنراو نه خشیتراون و دهسته واژه ی شایینی (نایه تی قورئانی) له سەر ده نوسرا. تهرمه که داده پۆشریت، جاری واش ههیه به شتیک له جلوه رگی مردوو که داده پۆشریت. ئەمه و سوننه تی شیسلامی به پیی پرۆژ ژمییری مانگی ده روات که (۱۲ مانگ) ه و پشت به وهرزه کان نابه ستیت. ئەم دوانزه مانگه چەند بۆنه یه کی تیدایه، هەندیک لهو بۆنانه بۆنه ی ناهەنگ گێران و خوان ناماده کردن، هەندیک تریان بۆنه ی رۆژه کانی تهعزیه، هەندیک تریشیان ئاوا به بی گوتیبیدان به رپیده کرتین. رۆژی سەری سال - کۆچی - رۆژی یه که مه له مانگی یه که م، ئەمه رۆژیک دیارو به رچاو نه بوو، تیددا ته نهها پرۆزبایی و خۆزگه ی باش دووباره ده کرایه وه. واته ئەوهنده گرنگ نه بوو. ئەم ریزگرتنه ساده یه له سەری سال ده گهریتته وه بۆ ئەوه ی که رۆژی سەری سال راسته وخۆ ده که و ته دوا ی تازیه و یاد کردنه وه ی ده یه مین رۆژی شه هیدبونی (نیمام حوسین) له شه ر. ئەم نیمامه که چه زای پیغه مبه ر موحه مه د (د. خ) بوو. ئەم ی یاد کردن و تازیه یه ده گه یشته ئەوه ی کاتی که خه لکه که له کۆبوونه وه یه کی گه ورده له رۆژی ده یه م یا عاشورا یادیان ده کرده وه.

یاد کردنه وه ی ئەم رووداوانه به شیوه یه کی تاییه تی له لایهن نیسلامه شیعه کانی ئیرانه وه زیندوو ده کرتته وه. ئەم رپوره سمانه شانۆگه ری درامایی سنوورداری له سەر ژبانی شه هید نیمام حوسین نمایش ده کرد. بۆ ئەم بۆنه یه خواردنیکی تاییه تی ناماده ده کرا، که پیکه ساتبو له خواردنیکی میلی دیروستکراو له برنج یا گه نم یا دانه و ئله (گهغه گوتاو له سەر شیوه ی هه لیسه) که له گه لیدا میوه ی ووشکراوو شیرینی و هه نگی و شه کر تیکه لاو ده کرا، له سەر شیوه ی شیرنه مه نییه کی زۆر به تام پیتشکه ش به خه لکه که ده کرا.

ئیرانیه کان ناهه نگیکیان ده گێرا به هۆی سالی نوئی دووه م، ئەوه ی ناهەنگ گێرانیکه دیرینه به بۆنه ی نه ورۆزه وه، واته رۆژیکه نوئی. ئەم بۆنه

خۆشه له ۲۱ ی ۳ دەست پێدهکات و پشت به رۆژ ژمیری ئیسلامیهوه نابهستیت. یادکردنهوهی ئەم بۆنهیه سهبارهت به خێزانه دهوله مهندهکان، له سههر شیوهی گۆرینهوهی دیاری به نرخى وهك جلویهرگی نوێ گوزارشتی لێدهکرا. له سالی ۱۸۵۰ (ناده دین شا) ههنديك له داهاتهکانی به سههر خهلكی شانشینه کهیدا به خشیهوه، ئەم دیارییه بۆ تاکهکانی چینی بالا شالی کشمیری و بۆ چینی خوارهوه پالتۆی دروستکراو له قوماشی ناسایی و قوماشی (موسلی) بریسکه دار پینکهاتبوو. له رۆژی نه ورژدا خێزانهکان له ژه میکدا که هه موو جارێک بریتییه له تهره و میوه جات، کۆده بنه وه. دواى ۲۱ ی مارس ههفته یهك پشوو دهست پێدهکات و کات بۆ سهردانکردنی خزم و کهس و کارو ره فیهق و گهړان و گهشتکردن ده ره خسیتیت.

بۆنهیه کی تر له سونه تی ئیسلامدا ههیه، ئه ویش بۆنهیه کی خۆشه، یادکردنه وهی له دایکیبونی پیغه مبه ر موجه مه د (د. خ) له رۆژی ۲۷ ی مانگی سی. له م رۆژهدا بۆ زیندوکردنه وهی ئەم یاده له هه موو مزگه وته کاندایا ناههنگ ده گێردیت و تێیدا شیعر له سههر ژبانى پیغه مبه ر ده خوێرتیه وه و له لایه ن پاله وانه غمایشکاره کانه وه ناههنگه که رازا وه تر ده بیئت. له تورکیا خێزانه ده وله مهنده کان مال و باخچه کانیان به چراو فانۆس ده پارازنده وه و له ناو پیچراوی دروستکراو له ناو ریشمی نه تله سی چنراو شیرینیان ده به خشیه وه. ئەو ساله به یادکردنه وهی بۆنه پیروژه کان ده روات، وهك ناههنگ گێرانی سالانه به بۆنه ی موعجزه گه شته که ی پیغه مبه ر بۆ ناسمان (شهوی ئیسراو معراج) و شهوی قه در، که ئەو شه وه یه تێیدا قه ده ری ئاده میزاد دارپێژراو خوا ی گه و ره له هه موو گونا هه کان خۆشبوو.

به لآم گرنگترین مانگ مانگی ره مه زانه (مانگی نو). تێیدا له سههر هه موو موسلمانان پیویسته له پیش رۆژه لاتن تا رۆژنا و ابوون به رۆژوو بن. هه و ره ها ئەم مانگه هه لیک بوو بۆ پشوودان و خۆشگوزهرانی. هه موو

شاره کان له شهودا سهرقالتی چالاکییه کانیاں ده بوون. مزگه وته کان پښتن
ده کرانه وهو به دريژایي شوو خه لکی له شه قامه کان کوډه بنه وهو سهردانی
خزم و براده ران و بازار ده کهن. هرچی ژه می پښو شوکاندنه له کاتی
روژناو بوون شهوا بوو خیزانه ده وله مهنده کان وهک بوونه یهک بوو تا پیگه
کوډمه لایه تییه که یان به هوئی پيشوازیکردن له میوانان به هیترتر بکات. شه
نهریته تا کوډتایی سده دی بیستم به رده وام بوو، وهک چوډن نامینه فهوات
توډگای له باره ی خیزانه که یه وه ده یگیزیتته وه:

له ماله که ماندا تیمامیک و بانگ خوډینیک به دريژایي مانگی په مه زمان
میوانداریان ده کردین، بانگ خوډینه که له سهر شهو پیبیلکه یه ی بوو
باخچه که مان ده چوو، له گهل توپ ته قاندنه که که نیشانه ی خوډ ناو بوون
بوو، بانگی روژناو بوونی ده دا. به زهیتون و نان پښو ده شکینرا، شه مه پیش
نوژی مه غریب، دوی نوژی هه موو خیزانه که میوان و پیگانه کان که له
مالد ابوون بوو ناخواردن داده نیشتن، که دوی پښوډیک له پښوگرتن شه مه
یه که مه ده خورا. له سه لاملک خواردن پیشکه شی پیاوان ده کرا، هیچ
جیاوازییه که نه بوو شه گهر شه وانه له ناسیاری باو کم بوونایه یان نه. باو کم
له گهل میوانه کانی ژه مه نانه که ی ده خوارد، به لام خواردنه که هه مان
خواردن بوو که پیشکه شه به هه مووان ده کرا. له گهل شه وهی ژنی پیگانه
له کاتی پښو شوکاندن نه ده هاتن، که چی هه رده م خوانیک بوو (میوانه کانی
خوا) ناماده کرابوو. شه خواردنه تایبه تیپانه ی که له ژه می پښو شوکاندندا
ناماده ده کران بریتیبوون له پارچه نان که له پیتزا ده چوو، هه ویرکاری نهرم
و ناسک و (کوډلاش) که له هارپراوه ی برنج دروست ده کړیت. مانگی په مه زمان
به م جوړه ده پروات، تا ده گاته شه وی قدر له پښو ۲۷ ی په مه زمان که تپیدا
قورنانی پښو بوو پیغه مبه ر (د. خ) هاتوته خواره وه. له شه وه دا خیزانه کان
هه مووی ده چن بوو مزگه وت و به شداری له گوډگرتن و ته و او کردنی (خه تمی)

قورئاندا دهكهن. پاش نهوهی رۆژووگرتنی په مەزان كۆتایی دیت، سی پۆژی دواتر كهوهك بۆنهیهك بۆ نوێ بوونهوه دانراوه به (جهژنی په مەزان) ناودهبریت. لهم رۆژهدا جلویهرگی نوێ له بهر دهكریت و دیاری له نیوان خیزان و برادهران و ههژاران دهگۆردریتسهوهو بازنهیهکی بهردهوام بۆ سهردانکردنی ناسیاوو خزم و كهس و برادهران ههیه.

ئینجا له گهڵ گرنگترین پروداوی ئایینی سوننهتی ئیسلامی كۆتایی دیت، نهویش جهژنی قوریانه یا (کوریاكس پیرمی) جهژنی خۆشبهختی، كاتیک په شهولاخ و مه پ دهكریتنه قوریانی، نه مهش له پۆژی دهیهمی مانگ بۆ پیزگرتن له یادکردنهوهی پیغه مبهر ئیبراهیم (خوا لیتی رازی بیت) نه نجام دهدریت. كاتیک مه پیک له بری کوره کهی ئیسحاق ده کاته قوریانی — له قورئانی پیروژدا هاتوو که نهو قوریانییه له بری ئیسماعیله نك ئیسحاق. و: کوردی- وه کو له ئینجیل باسکراوه. ههروهها یادکردنهوهی نهو قوریانییه دهه که ویتنه رۆژه کانی چه جکردن بۆ مه ککه. چه جکردن له سهر موسلمانان ئهرکیکی پیروژه نه گهر بۆیان بکریت. هه رچی نه ندامانی خیزانی کهسی چه جکردوو، نهوا به بۆنه ی چه جکارانه وه ئاههنگ ده گیرن، دواتر که ده گهریتنه وه زۆر به خۆشحالییه وه پیشوازیان لیده کهن..

بەراویزەکانی بەشی پینچەم

- (1) ئەلکتخدا. دەستەواژە یەکی فارسیە بەمانای پالەوان یان قارەمان. (وەرگێری عەرەبی).
- (2) چوار چەرخە یەکی سەرگراوە و سەرداپۆشەرەکی بۆ دوو بەش دابەشکراوە، بە جۆریک دەتوانرێت لۆلدەرێت یان لایبەریت. (وەرگێری عەرەبی).
- (3) جۆلیا باردۆی (1806-1862) نووسەرێکی ئینگلیزە. یەکەم دیوانی شیعری لە تەمەنی 14 سالییدا نووسیوە. گەشتی بۆ فەلەستین لە 1835 کردووە و، چەند کاریکی لە بارەى ئەزموونەکانی خۆی لەوی بۆلاکردۆتەو. (وەرگێری عەرەبی).
- (4) بە پیتی داستانەکانی جوولەکە و مەسیحیەکان. (وەرگێری عەرەبی).

- ADLE, C and HOURCADE, B(Ed). Teheran Capitale Bicentenaire.paris; Institut Francais de Recherche en Iran, 1992.
- ATIL, E(Ed). Turkish Art .Washington DC; Smithsonian Institution press, 1980.
- ATIL, E, NEWTON, C and SEARIGHT, S. Voyages and visions, nineteenth-Century Images of the Middle East from the Victoria and Albert Museum. Seattle and Washington DC; University of Washington press, 1995.
- BLUNT, W.Isfahan pearl of Persia. London; Elck Books, 1966.
- CHARDIN, SIR JOHN.Travels in Persia. Edited by N panzer.London; The Argonaut press, 1927.
- DAVIES, F.The Ottoman Lady, aSocial History From 1718 to1918. Westport , Connecticut; Greenwood press, 1986
- FERIER, R(Ed).The Arts of Persia .New Haven; Yale University press, 1989.
- HELLIER, C. Splendours of the Bosphorus, Houses and Palaces of Istanbul.
London; Tauris parke Books, 1993.
- KELLY, L.Istanbul. A Travellers Companion. London; Constable, 1987.
- LEWIS, R.Everyday Life in Ottoman Turkey.London; Batsford, 1971.
- MANSEL, P.Sultans in Splendour, the Last years of the Ottoman World .London; Andre Deutsch Limited, 1988.

- MANSEL, P. Constantinople, City of the Worlds Desire, 1453_1924. London; John Murray, 1995.
- MOURAD, K (and others). Living in Istanbul. Pans and New York; Flammanion, 1994.
- NECIPOGLU, G. Architecture, Ceremonial and power, the Topkapi palace in the fifteenth and sixteenth centuries. Cambridge, Massachusetts and London; MIT Press, 1991.
- PICK, C. Egypt, a Travellers Anthology .London; John Murray, 1991.
- RODEN, C. A new Book of Middle Eastern Food. London; Viking, 1985.
- SCARCE, J.M. Womens Costume of the Near and Middle East. London; Unwin Hyman, 1987.
- SEAPLIGHT, S. The British in the Middle East. London; East_West publications, 1979.
- WELCH, A. Shah Abbas and the Arts of Isfahan. New York; the Asia Society Inc, 1973.
- WILBER, DN. Persian Gardens and Garden pavilions. Vermont and Tokyo; Charles E Tuttle, 1962.
- WULFF, H E. The Traditional Crafts of Persia. London; MIT PRESS, 1966.
- ZUBAIDA, S and TAPPER, R (eds). Culinary Culture of the Middle East. London; I B Tauris, 1994.

پاشکۆی وینہیی

(وینہی 1)

خانگی خدگی قاهره، که نیزدهی خزمه تی ده کات

ای. پیترسی، 1848

(وینہی 2)

دوو که نیزی حبه شی چاودیزی شیره خۆرهی بنه ماله یه کی ده وله مه ند ده که ن

ای. پیرسی، 1848

(وېنډى 3)

نافرديتېك خەلگى باشورى مىسر كۆمەلە دارىكى لەسەر سەرە

ئىدوارد لىن، 1833 - 1835

(وینہی 4)

نافرہتی چینہ ہزارہ کانی قاہیرہ کہ مندال و گوزہ کانیان ہہ لگرتوون

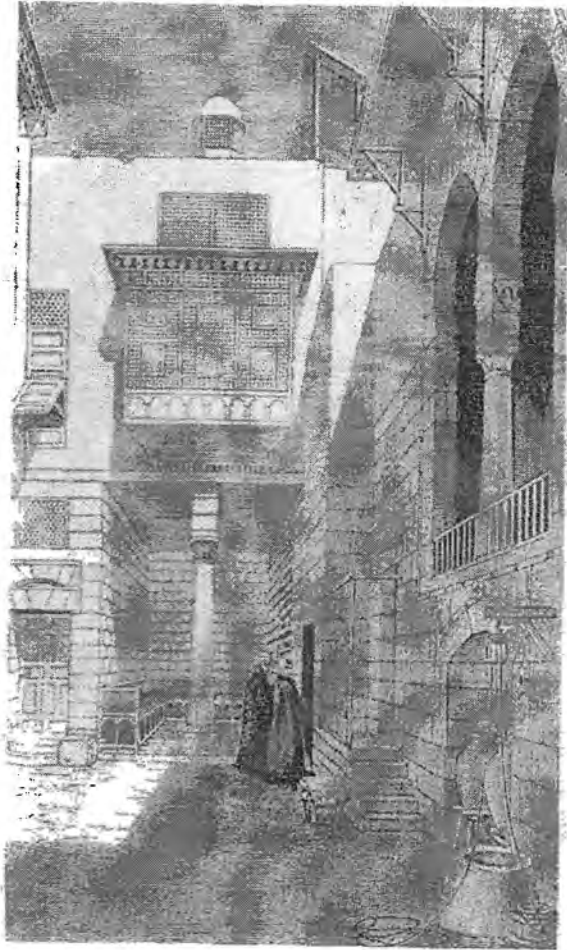
نیدوارد لین، 1833 - 1835

(ویندی 5)

کچولہیدکی خەلکی قاهیرە زەیت لە دوکانی زەیت فرۆشیک دەکریت

ای. پیترسی، 1848

(وینہی 6) حەوشەى خانووەك هەرۆك خانووەكانى تری قاهیرە، كە تاییەتمەندى

خۆى هەدیە و بەشى تاییەت لە گشتى جیاكردووەتەوه

ئێدوارد لېن، 1833-1835

(وینہی 7) شازادہی لاو (روستہم خانی زہند) لہ جلو بہرگہ جوانہ کہیدا
کہ واژوی ہونہر مند محمد سادق (یا صادق الوعد) ی لہ سہرہ،
شیراز، نزیکہی 1779ز

(رئیس‌هی 8) دوو پیایوی چینیی ناوه‌ند و بالای خدالکی قاهره،

که چند قده جلیان به‌سهر یه‌کوه له به‌ردایه

تئدوارد لین، 1833-1835

(وینہی 9)

دوو پیاوی چینی ههژاری خه لکی میسر، که جلویه رگی ساده و

ههرزانیان له بهردایه.

نیدوارد لین، 1833-1835

(وینہی 10)

قاهرہ، سہریازی عوسمانلی و ندرناوتیبیک کہ خہ نجریان لہ بن پشتینہ

ای. پیرسی، 1848

(رئندی 11)

شبهوی میزهری چاوشیکی عوسمانی و بازرگانیکی میسری له قاهره

ای. پیترسی، 1848

(ویندی 12)

ویندی کی زهیتی که پۆلیکی نینکشارییه کان له نیتو شه قامه کاندای

به رجسته دهکات.

شه لیکساندر گابریئل دیکامب 1828

(وینہی 13) سولتان سہلیمی سیبم، پیشوازی لہو وہ فدانه دہکات، کہ بہ بوئہی
بہ سولتان بوونییہوہ پیروزبایی لیدہکن. لہ وینہکدا جؤراوجؤری و جیاوازی
میزرہکان لہ نیوان گہورہ فرمانبہر و دہست و پیئوئندہکانی سولتاندا دہردہکھون
قوستہنتین کہبید گلی، نزیکہی 1789

(وینہی 14)

جلو بدرگی فارسی و ندریتی سمیل بدردانهوه وهك نهوهی گهشتیار (شاردان) له
گهشتهکهی بژ ولاتی فارس له سالی 1669 بینویهتی

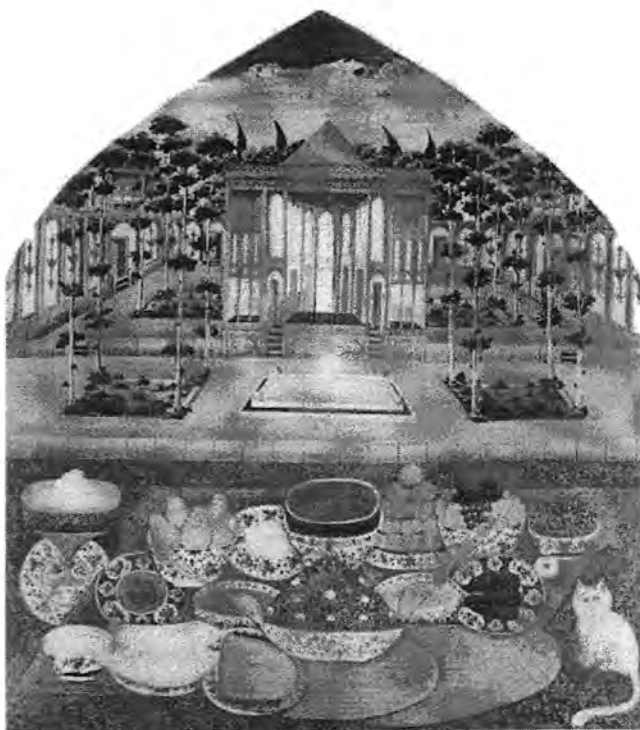

(وینہی 15) یه کینک له شیوه کانی سهریوشی نافره تان
له ولاتی فارس، که گه وههر له سهر شیوهی پهره ی پیوه یه و ژیر چه نه یه کی
گه وههری به ژیر چه ناگی هاتوته خواره وه
هونه رمه ندی نادیار، نسه فهان 1704-22

(وینہی 16)

ثافره تیکی فارسی که دو بر روی تیکه لی هه یه و دهسته کانی له خه نه گرتوون
هونه رمه نندی نادیار، نیران، چاره کی به که می سه دهی 19

(وینہی 17)

وینہی کی سروشتی کہ ژہمه خواردنیٹکه و بریتیبه له میوهجات و بهروومی

ناژہلی و نان، هه موویان له چوارچتوہی کۆشک وینہیان کیتشراوه

هونه رمه نندی نادیار، نیران، سه ره تای سه دهی 19

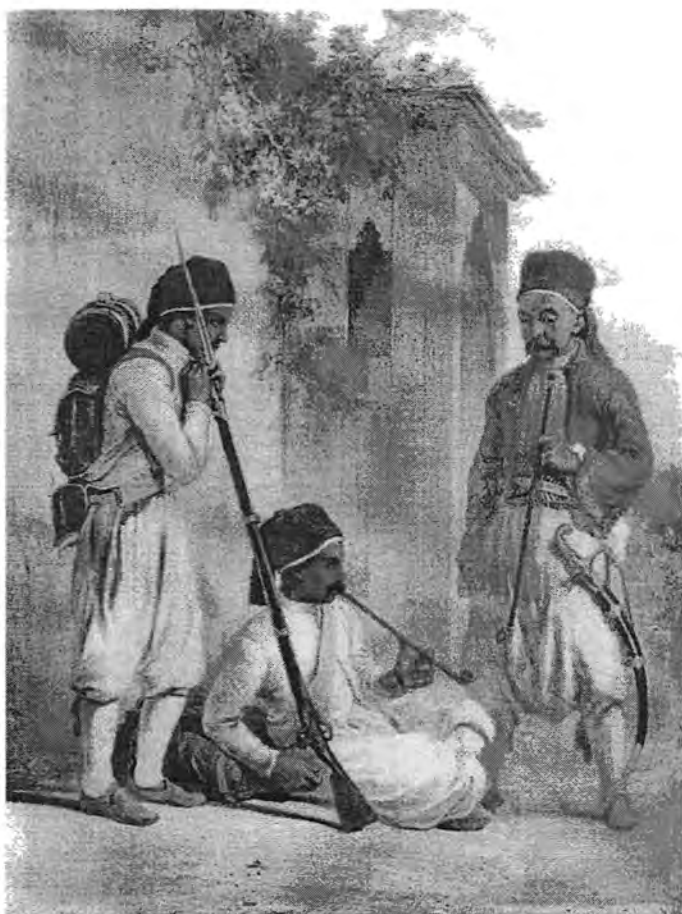

(وینہی 18)

پشودانی قافلہ . بازرگانانی تورک کاتی پشوویان به خواردنه‌وهی قاوه و

سه‌بیلله (پایپ) و نیرگله کیشان به‌سەر ده‌بهن

تۆماس ئەلۆم، تورکیا 1840

(وینہی 19)

سہریازانی سویا سہیلہ دہکیشن

ای. پیرسی، 1848

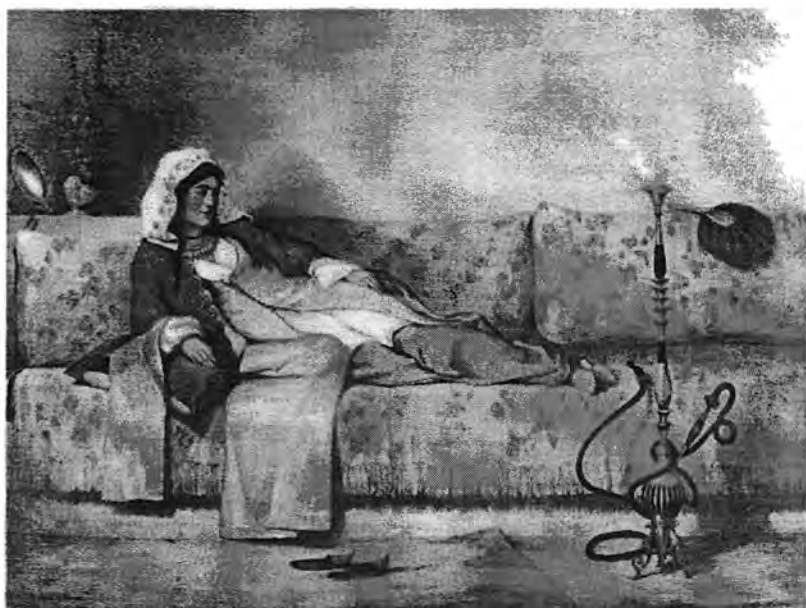

(وینہی 20)

جہند خانمک لہ حمردم لہ قاہیرہ خہریکی سہیلہ و نیرگلہ کیشانن، کہ بہ (شہبک)

یان دار جگہرہ ناودہبرا

ٹیدوارد لین، 1833-1835

(وینہی 21)

خانگی قاهره نیرگله ده کیشیت

ای. پیرسی، 1848

(ویندی 22)

خانیکه ره شوک-عهوام-ی قاهره له حمام ده گهریتوه

ای. پیترسی، 1848

(ریتندی 23)

چیرۆکییۆ له چایخانه له نهستهنبول

تۆماس نهلۆم، تورکیا 1840

(ویندی 24)

مالیکاری ناژهن سه ما به مار ده کات

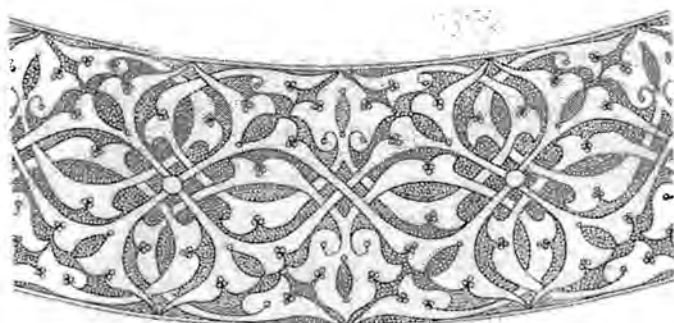
نیدوارد لین، 1833-1835

(ویندی 25)

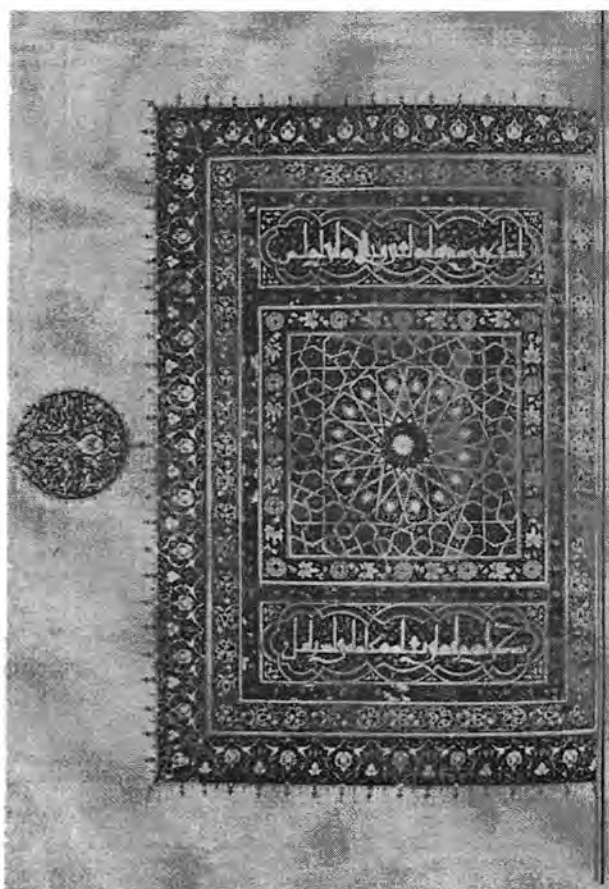
ویندی کچیک له شاخه کانی یه مهن له کاتی قاوه چنیدا

کارستن نیبۆر، 1761-1762

(رېښه 26)

نمونه يک له نه خشي ئيسلامی يان نه وهی به شتوهی زار او هبی به نارابيسك ناسراوه،
 که تيبدا يه کهی زه خره فی جزراو جزری باوه شتینی حسیری و هه لواسه ری شتوهی
 نه ندازه بی تیدا به کار دیت

(ویندی 27)

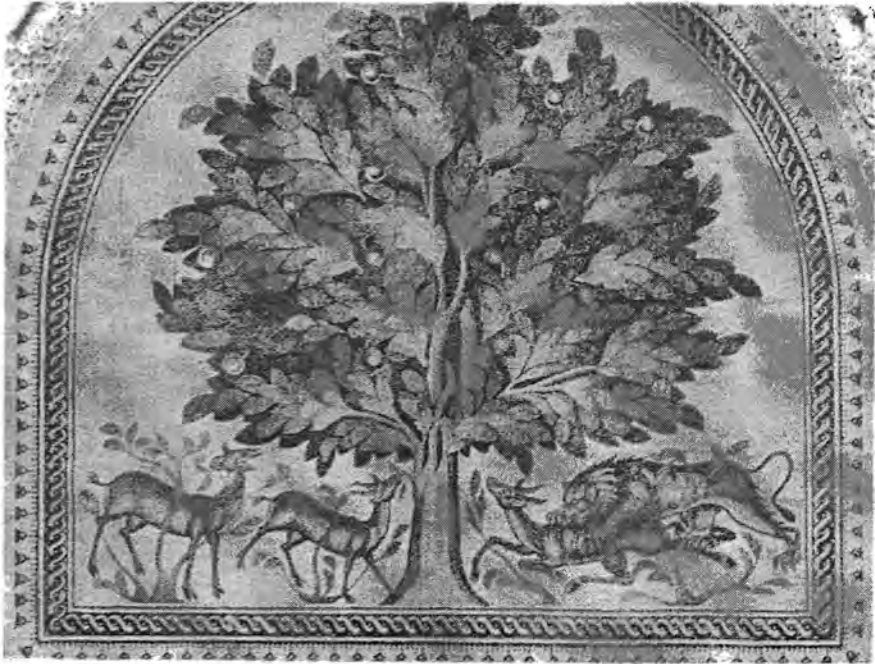
قورثانی پیروزی شا نهرگون

قاهره له نیوان 770 - 790ک / 1368 - 1388ز

(ویندی 28)

خمتی بزوتین، که قوتابخانه‌یه که و هونرمه‌ندی موسلمان له یۆژه‌ه‌لاتی شیران و له
سه‌ده‌ی 11 و تا سه‌ده‌ی 13 هه‌ولیدا ویندی مرویی و ناژه‌ئی له کۆتایی بیته‌کان دابنیت.
نهو شته نووسراوه: به خێرو بهره‌کەت و ده‌ولەت و سه‌لامه‌تی.

(ویندی 29)

(خریة المفجر)، که ویندی داری ژیان بهرجسته دهکات، بهلام نازده لگه لیتیکی

درنده به دهوریه ویه.

شوردن، نژیکی 724 - 743ز

(وٲٲٲى 30)

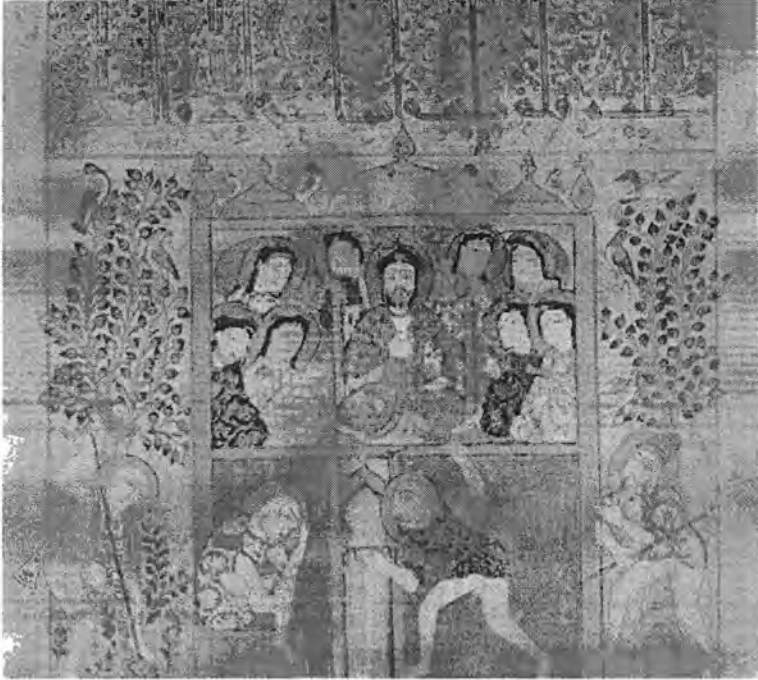
كٲشكى - نه لخر - ى پٲٲٲاوا. پشٲٲٲٲى (أرضية) له گٲچ دروستكرار

سوريا، نزيكى 730ز

(وتندی 31)

له کتیبی گیای پزشکی ((ماتیریا میدیکا))، دیسقوریدس و یه کینک له قوتاییه کانی
باکوری عیراق یان سوریا، 626ک / 1229ز

(وینہی 32)

کتیبی دەرمان (التریاق)

باکوری عیراق، تریکی 595ک / 1199ز

(وتنهى 33)

، كتيبي مهقامه كاني نه لهريري: نهوزهيد له كزيوونه وهى نه جراندا وتار ده خوئنييت

(مه قامى چل و دووه مين)

له نه لحتمل سوريا، 619 ك / 1222 ز

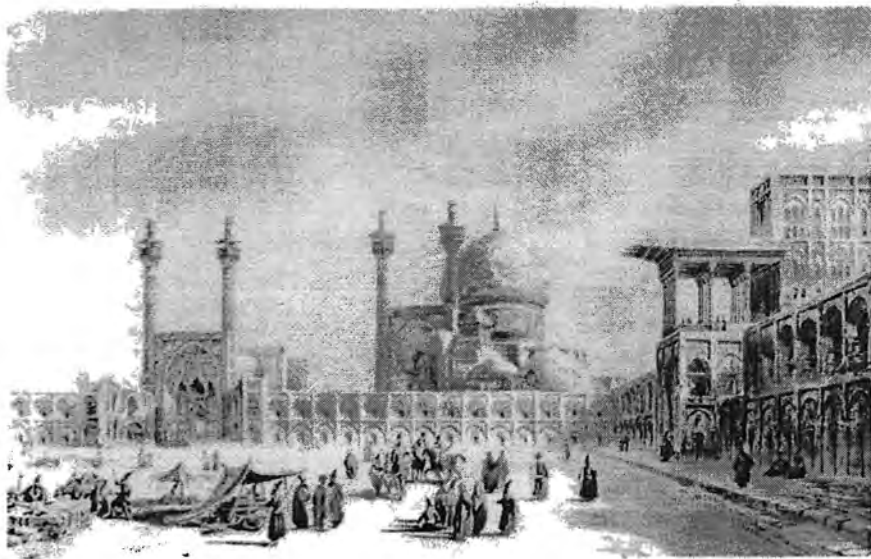
(ویندی 34)

چنراویکی قه‌د دیوار که له چنراویکی سوفی ته‌تریزکراو پینکها‌توده
نی‌ران، ره‌شت، سه‌ره‌تا‌کانی سه‌ده‌ی 19

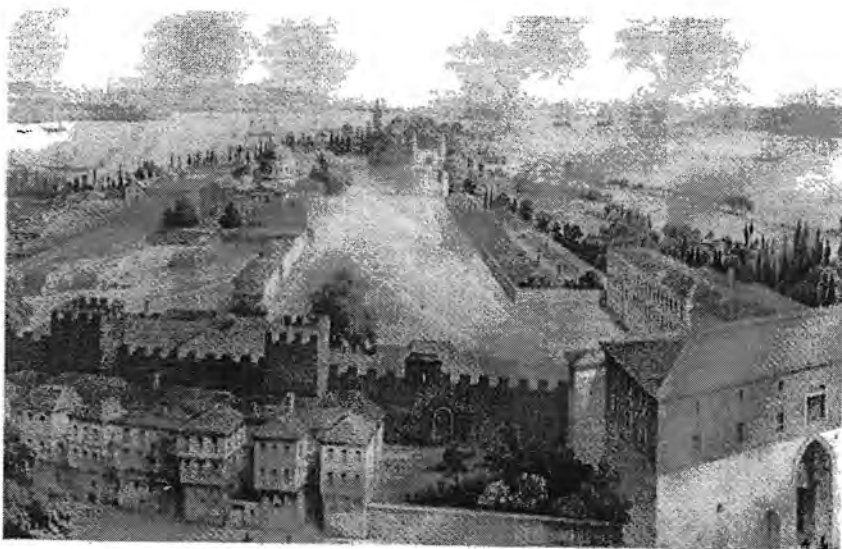
(ویندی 35)

قاهره: شه قامیك و مزگه وتیكى نزیك قهلا
كؤنت نه مادیو بریزیوسی، نزیكى 1850ز

(ویندی 37)

مهیدانی شاه نسیفههان
نیوزین ناپلیون فلاندان 1841ز

(وینہی 38)

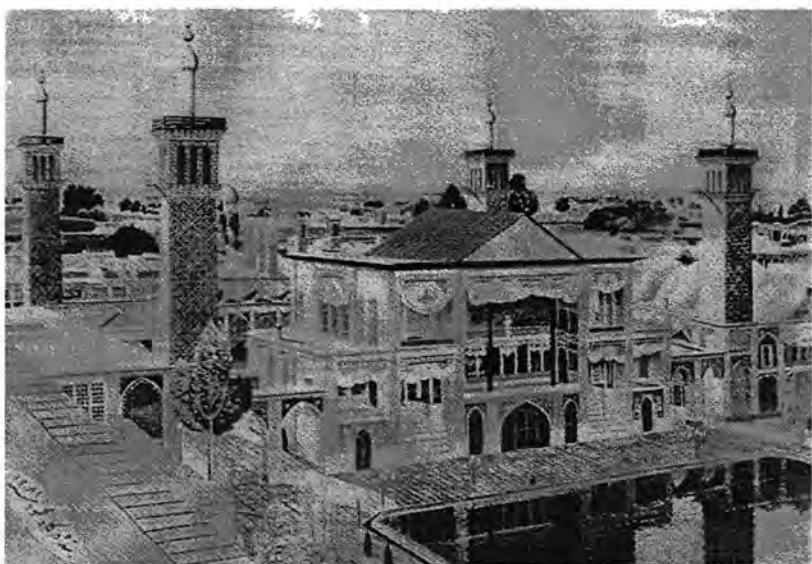
نہستہ نبل: حەوشی کۆشکی تەویدەقابی سەرای

گاسپارد فوساتی 1852ز

(ویندی 39)

فہتعلی شاہ. کاری شازادہ عدلی
نیران. 1224ک / 1809-1810 ز

(ویندی 40)

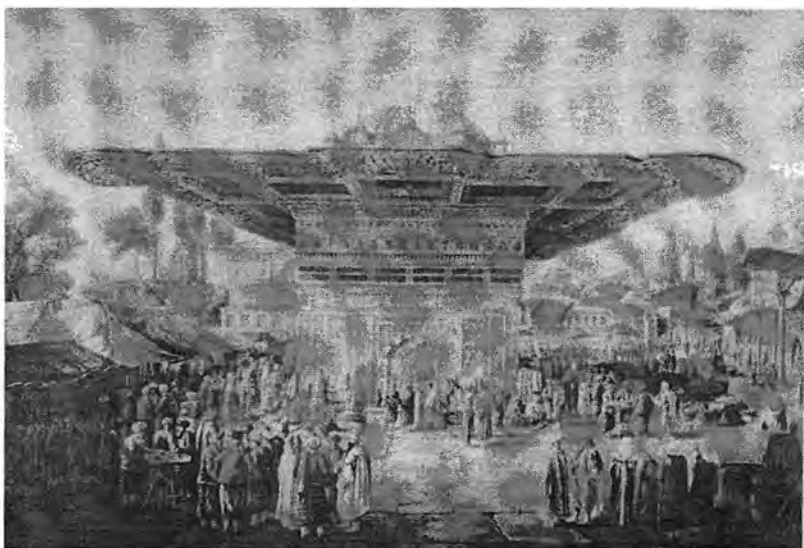
تاران، باله‌خانه‌کانی کۆشکی گولستان
مه‌حموود سه‌با، 1864ز

(وینەى 41)

چەند ئافەرەتتەك سەردانى بازارى ھەرر لە ئەستەنبول دەگەن

كۆنت ئەمادىۆ برىزىۆسى، نزیكى 1850ز

(وینہی 42)

رینگای ناو له نهسته نبول، لای (توفانی)

وليام بیگ، 1829ز

(ویندی 43)
 ویندی کی ناسرہ ددینی شا (1848-
 96) کہ لہ سالی 1873 ز وہر گیروہ

(ویندی 44)
 نہستہ نبول، دہروازہی کوشکی (دولمہی باخچہ)

(وینہی 45)

سولتان عہدو لخم میدی یہ کہم (وینہیہ کی زہیتیہ)

رؤین ماناس، 1855-60ز

(ویندی 46)

نهسته نېول، ویندی ثافره تیک و مندالیک که سهردانی گورستان ده که ن
کونت نه مادیو بریزیوسی، 1853ز

(وینە 47)

ئەستەنبول، دیزاینی ھەرمولك لە كۆشكى تەوبەقابى سەراى. كېشانی تیم سمیت، لەو وینە بلاوكرادىمەو ھەرگرتوھ كە لە كىتیبى (بىناسازى، ئاھەنگە فەرمىيەكان و، دەسەلات) لە نووسىنى

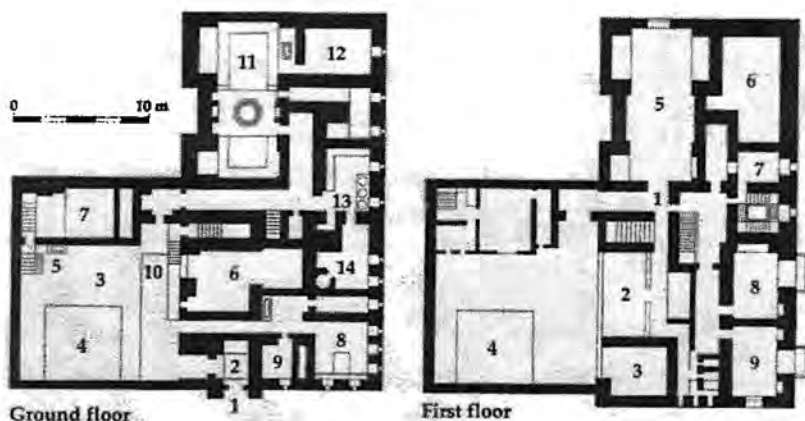
جۆلرۆ نىسى بۆگى

1- ھەوشى بەشە خانووى داىكى سولتان	8- ژوورى سولتان ئەھمەد (1603-17)
2- ھۆلى پىشوازى، بەشە خانوى داىكى سولتان	9- بەشە خانوى ژنى يەكەمى سولتان
3- ھەمامى بەشە خانووى داىكى سولتان	10- بەشە خانوى ژنى دووھم
4- ھۆلى پىشوازى بەشە خانوى سولتان	11- بەشە خانوى ژنى سىيەم
5- ھەمامى بەشە خانووى سولتان	12, 13- ژوورى نوستنى ئاfrەتانی دىوان
6- ژوورى سولتان مرادى سىيەم (1574-95)	14- بەشە خانوى شازادەكان
7- پارەوى ژوورەكانى سولتان مرادى سىيەم	15- قوتابخانەى شازادەكان
	16- 17 ژوورى نوستنى تايبەت بە كۆيلە

(دینہی 48)

تہستہ نیول، خانوہ کانی سہر دہریای بہ سفور، فرانک پارتلت، 1835

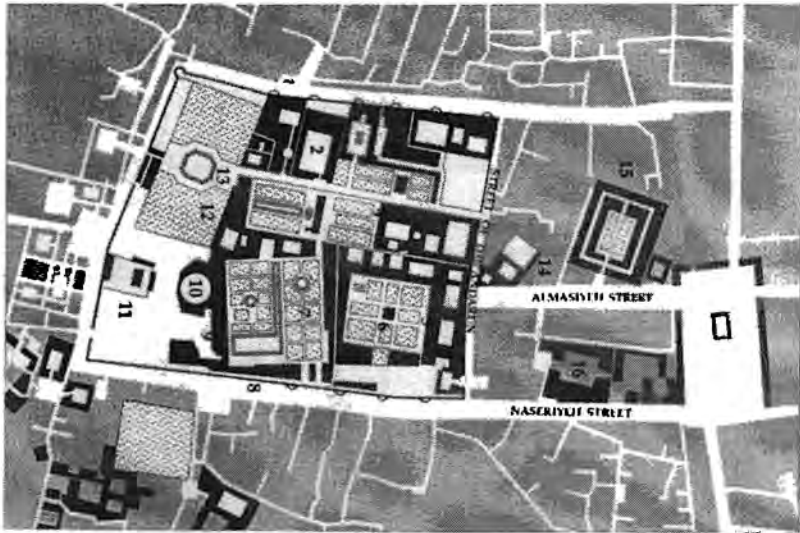

(وینە 49)

قاھیرە، دیزاینی خانووی بنەھالە بەکی دەولە مەند. کیشانی تیم سمیت لە کتیبی (جوانییەکانی

قاھیرە)، نووسینی ج.س.ب فریمان-جرینفیل. ھۆ وەرگیرتو

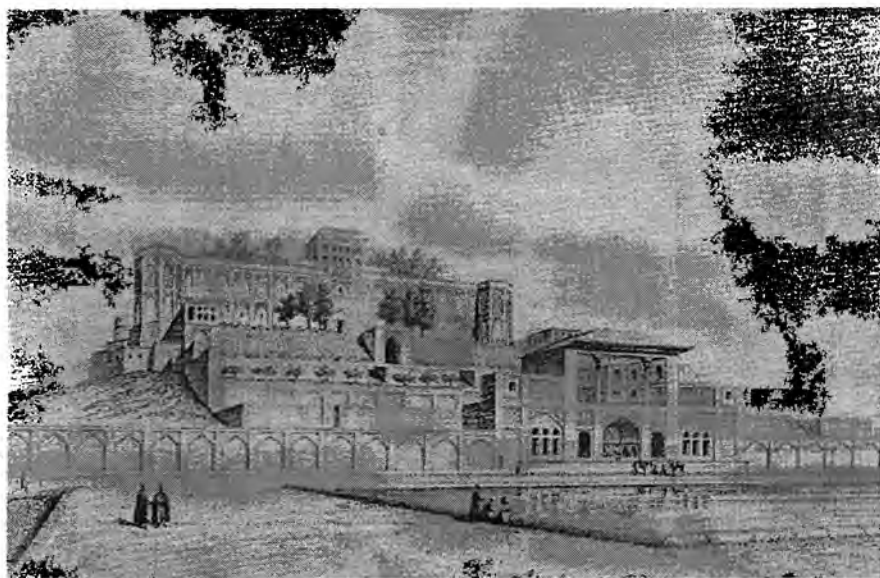
نھۆمی دووھم	7- ژووری خزمەتکارەکان	نھۆمی بەکەم
1- دەروازە	8، 9- تەویلە	1- دەروازە
2- ھۆلی ھاوینە	10- دەروازەى حەرمولک	2- 9 ژووری پیاوان
3- پروبەرتک بۆ نۆستە	11- ژووری دانشتنی خێترانی	2- پارپو
4- ژووری میوان		3- حەوش
5، 6- ژووری دانشتنی خێترانی	12- پروبەرتک بۆ نۆستە	4- ھەمیوانی پیشوازی
7، 9- ژووری ئاڤرەتان	13- چێشتخانە	5- فەوارە
	14- ژووری تەنووڕ	6- ھۆلی پیشوازی

(وینە 50)

مهران، کۆشکی گولستان. لە وینەیی که د. فۆفریه (پزیشکیکی فەرەنسییوو لە دیوانی کۆشکی شا نادر لە ماوەی نیوان 1889 و 1892) کیشاوتتی، وەرگیراوه. تیم سمیت.

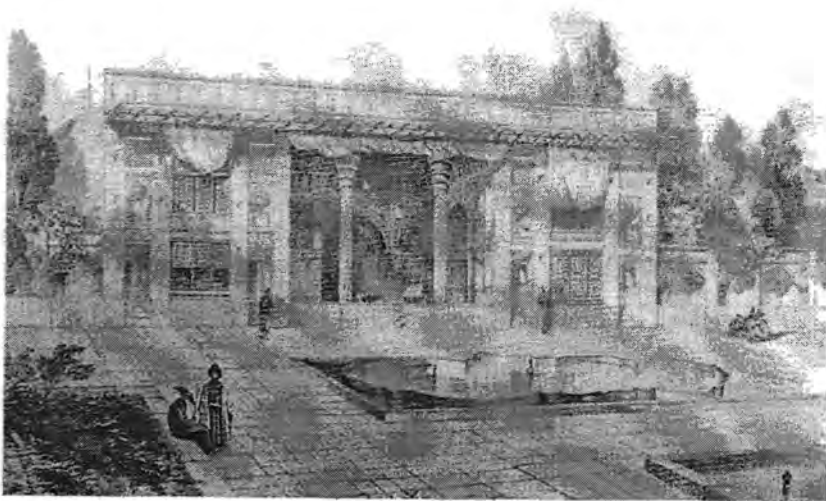
- ژووری میواخانەیی پاشا
- تەویلهی پاشا
- 10- شانۆبەک که ناسرەددینی شا دروستی کردوو
- ژووری پاسبوانانی کۆشک
- 11- مائیک بۆ د. فۆفریه
- وەزارەتی شەر و کۆشکی شازادەیی سێبەم که بە جیگری سەلتەنە ناودەبرا
- تەندروونی پاشایی
- 12- تۆمار
- بەشی تاییبەتی ناسرەددین شا
- 13- گۆرەپانی ناوچەیی (تەرک)
- باخچەکانی کۆشک
- 14- مژگەوت
- مائی تاییبەت
- 15- عەمباری چەک و تەقەمەنی
- تاهەری هەواگۆر
- 16- دەزگای هونەر- پەیمانگای هونەری تاران

(ویندی 51)

نیران، کۆشکی هاریندی فتهعلی شا ناسراو به کۆشکی قاجار،

بابسکال کۆسته. 41-1839

(وینہی 52)

تاران، ہدیوانی پیشوازی فہتعدلی شا لہ کوشکی گولستان.

نیوگین ناپلیون فلانددین 41-1839

(رئیس 53)

قاهره، خانووی تایبتهتی سییه کانی سه دهی 19

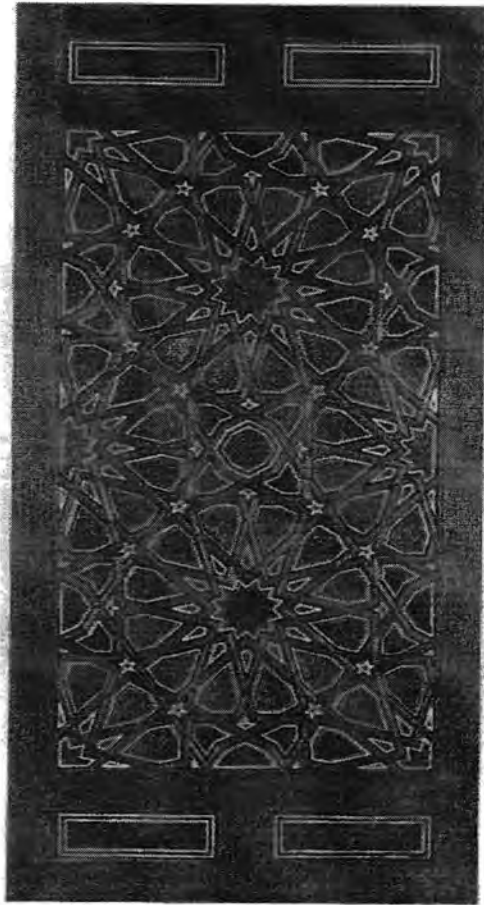
نیدوارد لین، 1833 - 1855

(وینہی 54)

ئیران، ماہان، گومبہزی مہزلگای وہلی نعمہ توللا کہ بہ (القیشان)

روپوشکراوہ، سہدہی 17

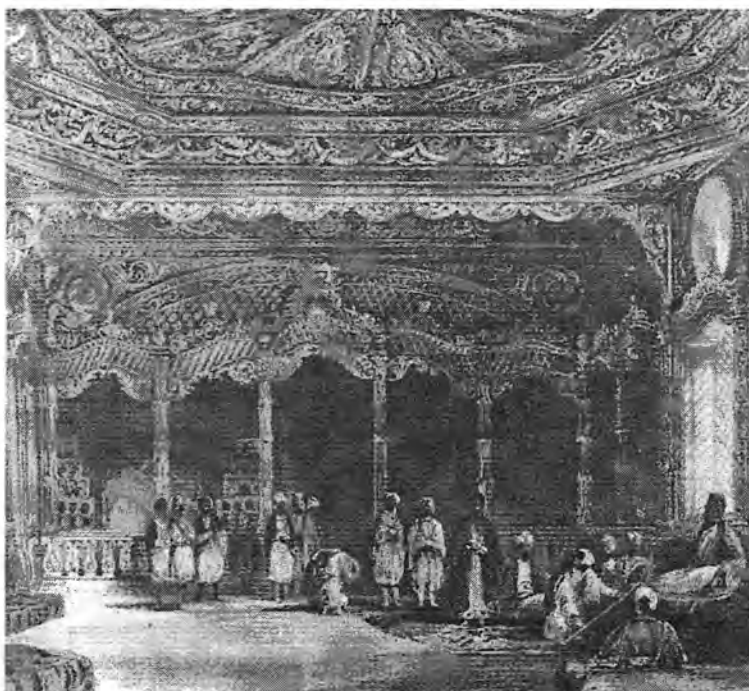
(روشنی 55)

پارچه‌ی داری که به شیوه‌ی کی‌نم‌اندازی له تیکه‌لینی دارو

مینا دروست‌کراوه. قاهره، سده‌ی 14

(وینہی 56) وینہی نیرگلہ یه کی فہ خفوری، که له ژیر شوشه به نده وه به
پهنگی شین نه خشین تراوه، تینجا هر به یه ک پهنگ له سه ره وه ی شوشه به نده که وه
وینہی سوار تک که جلو به رگینکی جوانی له بهردایه له نیتو باخینکی گولو
گولزاردا پهنگ روو کراوه، نیران، نه سفه هان، سه ده ی 17

(۵۷-ئىنچى)

ئىستەنبول، بەشىك لە كۆشكى ئەسما سولتان

تۆماس ئەلوم، نىزىكى 1840

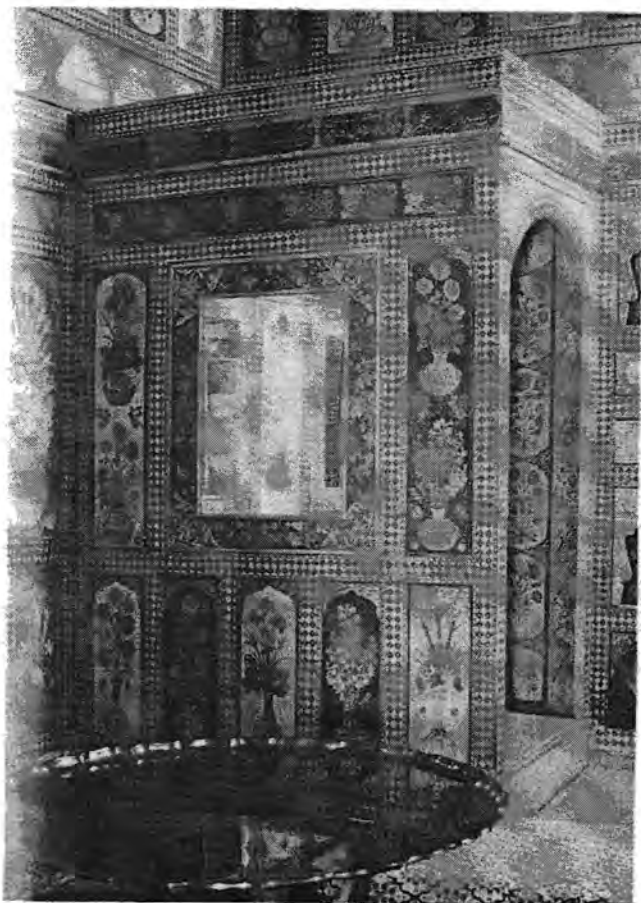

(ویندی 58)

پارچه کونکریتیک که به زهره‌فهی نه‌مامی لا‌ولای و گه‌لای

تی‌که‌لاو نه‌خشی‌تراوه

نیزنیق، سده‌ی 16 - سده‌ی 17

(ویندی 59) نهسته نبول، دیوار تیکه که به گول و گولزارو میوه، له
سالی 1790 ویندی له قهه کیشراوه، که ده که ویتنه به شی تاییه تی
سولتان نه حمده سییهم له کوشکی تهویه قابی سه رای

(ویندی 60)

قاهیره، ناو مالی شیخ سادات

فرانک دیلون، نزیکی 1875

(وینتهی 61)

نیران، وینتهیه کی قهه دیواری، که زه خرده فهای گهچی لهسه ر نه خشینراوه
(باغی فیردهوس)، نه مه لهسه ر دیواری مالتیکی دهره وهی شاره له
ناوه دانیه کانی باکوری تاران. کۆتاییه کانی سه دهی 19

(وینہی 62)

رازاندنہوی بنمیچیک، کہ بہ وینہی نافرہت لہ جل و بہرگی جواندا
رازاونہتہوہ لہ گدل وینہی فریشته و بورجہکانی بہخت لہ نینو گول و
گولزار و نہمام، نہخشیتراوہ، میژوونوسیک لہ 1846

(ویندی 63)

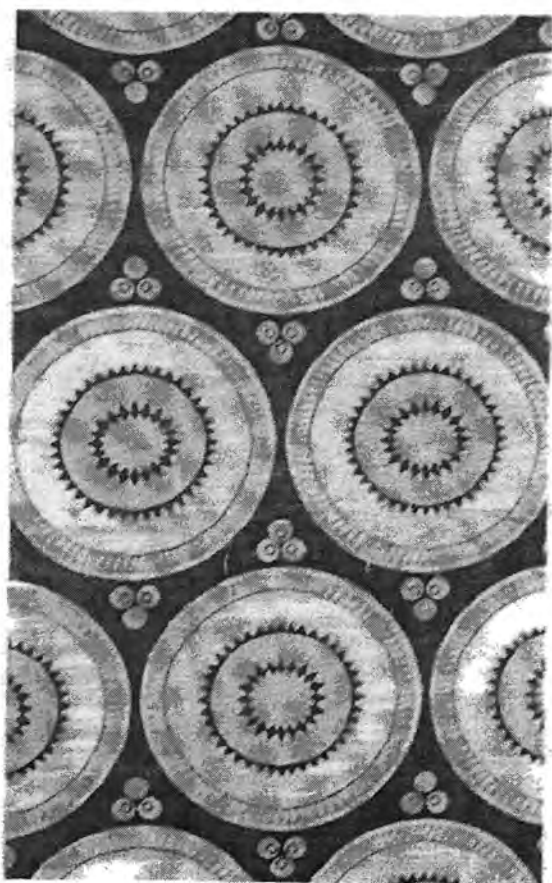
چەرچەفینکی ئاوریشم که نه خشی نه مامی لاولای تیکه لای له سەر نه خشاوه
ئیران، سه ده کانی 18 و 19

(وینەى 64)

لاکیتشیک ((أوشك)) ى دروستکراو له سوف

تورکيا، سەدەى 17

(ویندی 65)

چەرچەفینکی مەخمەلی کە بە نەخشی گۆلی جۆراوجۆری قەنەفل تەتیریز کراوە،

تورکیا، سەدە 17

(ويٲنەى 66) كۆمەلٲك نامرازى خۆپازاندنەو، سندوقى زٲپو گەوھەر،
شانەيەك و تەوقە سەر، ئارتٲنە، جامى سابوون و قاپ قاپەى ھەمام، ئەمانە
كارى (منۆك جۆلدرى)ن لە ئەستەنبول و لەسەر تەرزى تەقلىدى
دروستكراو، 1990 - 92

(ویندی 67)

لاکیشیکی سوفی که ویندی درهختی تیدایه، ههروه‌ها نهم ویندیه له
زه‌خرفه‌کانی دیوانی پاشایی و له خانووه‌کانی ماوه‌ی نیوان 1829 و
1900 ده‌بیینرین. نیران، قوم، نزیک‌ی 1960

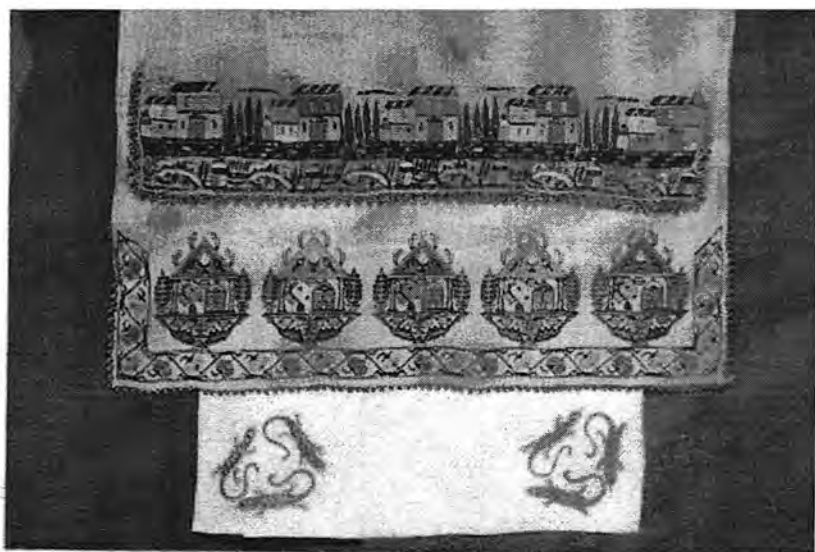

(وینہی 68) قہد دیوارہیہ کی لہ سوفی تہ تریزکراو بہ سیور و میلالیون-دوو
مادہی بہ کارہاتوون لہ چین- زہ خرہ فہی نہ مام و گہ لزاری تیدا نہ خشینراوہ و
زور بہ ہرہ مہندانہ کاری تیدا کراوہ
نیران، کرمان، سہدہی 19

(وینہی 69)

وینہی کی خاتو نیتلین شنیتلز، یاوہری شازادہ زہینہب کچی خدیوی
نیسماعیل. ۱۸۷۳ وینہی لہ قاهرہ لہ سالی ۱۸۷۳ وەرگیراوه

(ویندی 70)

دهسته سرتیکی که تانی ته تریزکراو
تورکیا، سدهی 19-20 سدهی بیست

(دیندی 71)

قه میسینکی ئاوریشمی قۆل دریز

(ویندی 72)

چنراویک به نهخشی نهمام و پهنگی نالو والآ

(وینەى 73) خاتوونىكى خومار، شەروالى پانى لە بەردايە، كە
لايەكانى بە گەوهەر تەترىزكراون
نەم وینەيه دەگەرپتەوه بۆ هونەر مەند موحەمەد. ئىيران، نزیكى

(وینہی 74)

وینہی کی شازادہ نیبراهیم و شازادہ زہینہ، دوو مندالہ کھی خدیوی
نیسماعیل لہ جلو بہرگی نہروویدان. نہم وینہی لہ قاہیرہ و لہ سالی
1873 وەرگیراوه

(ویندی 75)

تیواره خوان، قاهره له سییه کانی سدهی 19

تیدوارد لین، 1833 - 1835

(ویندی 76)

نهستهنبول، گهشتی چند نافرہتیک به سواری عارہبانہ

کۆنت نه مادیۆ بریزیۆسی 1853

(ریتندی 77)

گهشتیکی خیزانی له شیران.

کاری عدلی رهزا عهباسی، 1020ک / 1612 ز

(ویندی 78)

رئوره سمی پاکبونهوه وهك نئدوارد لین وهسفی کردووه، قاهره له نئوان
1835 و 1833

(ویندی 79)

قهد دیوارنکی چنراوی لۆکهیی که له سه‌ر شتوهی گوله قه‌نه‌فلّ نه‌خشیتراره

تورکیا، سه‌دهی 17

(وینہی 80)

ناھنگی ژنان

نہستہ نپول، کونت نہ مادیو بریزیوسی، 1853

(وینہی 81) (جهواری) ژنی میسری ناوچی رهشید، که به کریں ده گیران تا
 له ناهه ننگه کاندای گزانی بلین، به لام رتیاں پی نه ده درا بچنه حه ره مه وه، به لکو
 له دهره وهی ماله کان گزانیان دهوت، همروه ک چۆن نیدوارد لین له کتیبه کهیدا
 (عاده تی میسریه هاوچه رخنه کان) ده یگیتته وه.

نی. بیرسی، 1848

تیکلر آدینه

(وینہی 82)

(عالمه) میسری له ناههنگه کاندای به شداری ده کات، نه مانه رتین پیده درا
بچنه ناوماله کان و له ویدا گزرائی بلین به پیچه وانهی جهواریه کان، وهک
تیدوارد لین له کتیبه کهیدا (عاداتی میسریه هاو چهره کان)

تیدوارد لین، 1833 - 1835

(رینهی 83)

جلی بووکیینی که له مه خمدلی ته تریزکراو دروستکراوه

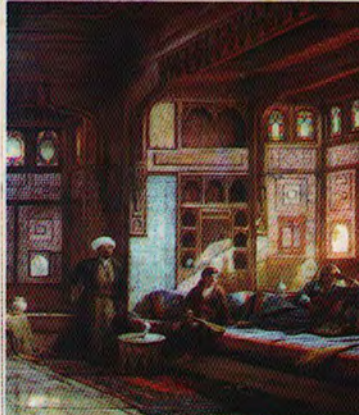
تورکیا، کۆتاییه کانی سه دهی 19

(ویندی 84)

پتوره سمی به خاک سپاردن له قهرافه، قاهره،

نیدوارد لین، 1833 - 1835

دهزگای توپزکشتهوو بلوکوردتهوهی موکریانی

MUKIRYANI ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

www.mukiryani.com